

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO LIETUVOS KARO AKADEMIJA

NORTAUTAS STATKUS

**TAPATYBĖS POLITIKA
ETNINIAMS KONFLIKTAMS REGULIUOTI**

Vilnius, 2018

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo
bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

Atsakingasis redaktorius
doc. dr. Vytautas Isoda

Recenzavo:
prof. dr. Šarūnas Liekis,
doc. dr. Vladas Sirutavičius

Kalbos redaktorė
Justė Šovinytė

© Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2018
© Nortautas Statkus, 2018

ISBN 978-609-8074-80-2

TURINYS

PRATARMĖ ATNAUJINTAM LEIDIMUI / 7

PRATARMĖ / 11

I. ŠIUOLAIKINĖS NACIONALIZMO IR ETNIŠKUMO STUDIJOS / 15

- 1. Etniškumo teorijos / 17**
 - 1.1. Primordialistai / 17
 - 1.2. Etnosimbolistai / 18
 - 1.3. Instrumentalistai / 20
 - 1.4. Ekologinės etniškumo teorijos / 22
 - 1.5. Sociobiologinė etniškumo teorija / 23
 - 1.6. Etniškumo teorijų vertinimas / 25
- 2. Nacionalizmo ir nacijų kilmės teorijos / 27**
- 3. Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų nacionalizmo ir etniškumo studijos / 30**

II. ETNOPOLITINIAI REIŠKINIAI IR PROCESAI / 35

- 1. Sąvokų apibrėžimai / 35**
- 2. Tipologija / 41**
 - 2.1. Simboliai ir politika / 41
 - 2.2. Etninės politinės organizacijos ir valstybių etninė politika / 42
 - 2.3. Etniškumas ir politiniai procesai / 45
 - 2.4. Valstybės ir etniniai procesai / 47
- 3. Periodizacija / 50**

III. ETNIŠKUMO ĮTAKA POLITIKAI IR ETNINĖ POLITIKA / 57

1. Galutinės etninės tapatybės priežastys / 61

2. Tarpinės etninės tapatybės priežastys / 66

- 2.1. Integruotas priežastinis psichikos modelis / 66
- 2.2. Giminytės atpažinimo mechanizmai / 66
- 2.3. Giminytės atpažinimas ir etniškumas / 70
- 2.4. Funkcinis etninės tapatybės aiškinimas / 73
- 2.5. Individualios etninės tapatybės formavimasis / 78
- 2.6. Etnogenezė (naujų etninių darinių atsiradimas) / 81

3. Etninė tapatybė ir civilizacijos raida / 88

- 3.1. Istoriniai etninės identifikacijos procesai / 89
- 3.2. Hegemoninė slinktis tarptautinėje sistemoje / 94
- 3.3. Migracijos įtaka etninių tapatybių kaitai / 96

IV. ETNINIŲ KONFLIKTŲ REGULIAVIMAS / 99

1. Etninių konfliktų reguliavimo strategijos / 99

2. Etninių skirtumų naikinimo strategija / 104

- 2.1. Genocidas / 104
 - 2.1.1. Ruanda ir Burundis / 105
- 2.2. Etninis valymas ir (ar) deportacija / 107
 - 2.2.1. Etninės deportacijos pokario komunistinėje Lenkijoje / 107
- 2.3. Asimiliacija / 109
 - 2.3.1. Prancūzija / 110
- 2.4. Integracija ir Akultūracija / 115
 - 2.4.1. Jungtinė Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystė / 116
- 2.5. Atsiskyrimas / 122
 - 2.5.1. Čekoslovakijos suirimas / 127

3. Etninių skirtumų valdymo strategija / 129

3.1. Prievartinė kontrolė / 129

3.1.1. Kosovas / 130

3.2. Funkcinė etninių mažumų autonomija Slovėnijoje ir Vengrijoje / 134

3.3. Teritorinė autonomija / 137

3.3.1. Teritorinė savivalda Ispanijoje / 138

3.4. Galių pasidalijimas (Konsocializmas) / 142

3.4.1. Konsocializmas Belgijoje / 145

3.4.2. Konsocializmas Kanadoje / 148

4. Etninių konfliktų reguliavimo metodų efektyvumas / 151

5. Normatyviniai nacionalizmo ir etniškumo vertinimai / 156

V. BAIGIAMOSIOS MINTYS: APIBENDRINIMAS / 159

IŠNAŠOS / 177

LENTELIŲ SĄRAŠAS

- 1 lentelė. ETNINIŲ KONFLIKTŲ STUDIJŲ PARADIGMOS / 15
- 2 lentelė. ETNINIŲ KONFLIKTŲ AIŠKINIMŲ GRUPĖS / 26
- 3 lentelė. VALSTYBIŲ TIPOLOGIJA PAGAL ETNINIO HETEROGENIŠKUMO LAIPSNĮ / 38
- 4 lentelė. ETNINIŲ POLITINIŲ ORGANIZACIJŲ TIPOLOGIJA / 43
- 5 lentelė. SOCIOPOLITINĖS ORGANIZACIJOS IR GENEALOGINIŲ TAPATYBIŲ RAIDA / 98
- 6 lentelė. ETNINIŲ KONFLIKTŲ REGULIAVIMO STRATEGIJOS / 103
- 7 lentelė. ŠKOTIJOS PARLAMENTO IR VELSŲ ASAMBLĖJOS SKIRTUMAI / 121
- 8 lentelė. SEPARATISTINIŲ GRUPIŲ TIPOLOGIJA / 123
- 9 lentelė. BELGIJOS FEDERALINĖ STRUKTŪRA / 147
- 10 lentelė. VEIKSNIAI, DARANTYS ĮTAKĄ ETNINIŲ KONFLIKTŲ REGULIAVIMO METODŲ SĖKMEI / 152

SCHEMŲ SĄRAŠAS

- 1 schema. GENEALOGINĖS TAPATYBĖS / 36
- 2 schema. ETNINĖS POLITIKOS TIPAI / 45
- 3 schema. ETNOPOLITIKOS PERIODIZACIJA / 56
- 4 schema. ŽMOGAUS PRIGIMTIES MODELIAI / 69
- 5 schema. GENEALOGINIŲ TAPATYBIŲ RAIDA / 76
- 6 schema. PRIEŽASTINIS ETNINĖS TAPATYBĖS AIŠKINIMAS / 76
- 7 schema. FUNKCINIS ETNIŠKUMO AIŠKINIMAS / 78
- 8 schema. INDIVIDUALIOS ETNINĖS TAPATYBĖS FORMAVIMASIS / 80
- 9 schema. ASMENS ETNINĖS TAPATYBĖS FORMAVIMOSI STRATEGIJOS ETNIŠKAI MIŠRIOSE SANTUOKOSE / 83
- 10 schema. VARIACINIS ETNINIŲ TAPATYBIŲ KAITOS MODELIS / 87
- 11 schema. VARIACINIS NAUJŲ ETNINIŲ TAPATYBIŲ FORMAVIMOSI MODELIS MULTIKULTŪRINĖSE VISUOMENĖSE / 87
- 12 schema. POLITINIŲ DARINIŲ ETNINIO HOMOGENIŠKUMO ISTORINĖ RAIDA / 97
- 13 schema. PAKOREGUOTAS HECHTERIO SECESIJOS EIGOS MODELIS / 126

PRATARMĖ ATNAUJINTAM LEIDIMUI

2016 metai. „Brexitas“. D. Trumpas išrenkamas JAV prezidentu. Stiprėjančios dešinieji antieuropiečiai Prancūzijoje ir Vokietijoje. Rusijoje po Krymo aneksijos nacionalizmas restauruotas oficialiu valstybiniu lygiu. Nacionalizmas reanimavosi?

O dar prieš dešimt metų dauguma socialinių ir politikos mokslų tyrinėtojų ir politikų Europoje neabejojo, kad nacionalizmas yra pasmerktas išnykimui ir jau nebėra istoriją lemianti jėga. Nacijos, anot jų, praranda savo senąsias funkcijas. Tarptautinių ir nevyriausybinų organizacijų skaičiaus augimas, tarptautinė ekonomikos ir finansų rinka, naujos transporto ir komunikacijų technologijos lemia, kad nacija ir nacionalizmas yra jau nebe adekvatūs terminai, apibūdinant ir analizuojant politinius darinius ar net sentimentus, kažkada įvardytus šiais žodžiais.

Nacijos ir nacionalizmas yra tik tam tikru istoriniu periodu socialiai sukurti kultūriniai artefaktai, kai dėl modernizacijos poveikio absoliutinės monarchijos buvo priverstos demokratizuotis. Socialiniai inžinieriai pasinaudojo senomis ir išrado naujas politines tradicijas, kad susietų legitimumo ryšiais valdančiuosius sluoksnius ir mases bei sužadintų jų aktyvų dalyvavimą pilietiškuose reikaluose.

Dvidešimtojo amžiaus pabaigoje daugiau nebėra poreikio naudoti nacionalizmo relikthus – nacijos išrastos; jos – fikcija, fabrikacija, iliuzija, kuri išsi-skaidys, kai išsikvėps ją lėmusios istorinės jėgos.

Nacionalinė valstybė užtikrindavo efektyvų kapitalizmo funkcionavimą, sudarydavo palankias sąlygas prekybai, darbo rinkai, prekei gamybai, o dartinė valstybė viena pati to jau nebegali atlikti. Ekonomika tampa globali. Nacionalinės valstybės nebėra pilnaverčiai ekonominiai ir politiniai vienetai. Buvo manoma, kad Europa, kaip regioninis politinis-prekybinis, ekonominis blokas, – ateitis.

Tačiau kol kas įvykių raida tarsi rodo, kad britų akademikas A. D. Smithas buvo teisus teigdamas, kad nacijos greitai neišnyks. Jis įžvalgiai nukarūnavo modernistų pranašystes dėl nacijų fatališko likimo, nes nacionalizmas yra politiškai būtinas, socialiai funkcionalus ir istoriškai įsišaknijęs. Iš tiesų, šian-dien siūbuojant pokarinės tarptautinės politinės ir ekonominės sistemos pa-

matams, nacijos ir nacionalizmas yra vienintelė gyvybinga tarptautinės santvarkos atrama. Nacionalinė tapatybė jungia labai įvairias socialines grupes bendriems politiniams veiksams. Europos Sąjunga įsitikino, kai jos nares ištiko finansų ir migracijos krizė, nacionalizmo, kaip ideologijos, stiprybe ir pajėgumu konkuruoti su kitomis idėjinėmis srovėmis bei judėjimais.

Europos ekonominė integracija buvo gana sėkminga iki 2008 m. krizės. Politinė integracija taip pat vystėsi geru tempu. Tačiau, užsitęsęs ES finansų ir migracijos krizėms bei Jungtinei Karalystei nubalsavus už pasitraukimą iš ES, Europos krizė peraugo į politinę ir tapatybės krizę, o nacionalinės ir etninės tapatybės, rodos, atgavo savo galią – ES integracija akivaizdžiai buksavo, o nacionalizmas sugrįžo su visa pirmine jėga. ES siekis tapti tarptautinius santykius lemiančiu subjektu bent jau artimiausiu metu – nerealizuotinas.

„Brexitas“ ir Rusijos grįžimas prie nacionalizmo ir tradicinės geopolitikos bei Potsdamo konferencijoje nustatytos tvarkos gynimo liudija du garsius pavyzdžius, kai dvi Europoje seniausios suverenios nacijos, kurių niekas nebuvo užkariavęs daugiau kaip 500 metų, renkasi savo kelią anapus europinės integracijos kelio, o likusiosios ES šešiasdešimtmetį pasitiko susiskaldžiusios ir neturinčios aiškios visas nares jungiančios ateities vizijos. Šie procesai pastūmėjo autorių permąstyti atnaujinto šios knygos leidimo poreikį – pateikti atnaujintą teoriškai ir duomenimis etninės ir nacionalinės tapatybių politikos interpretaciją.

Paprastai, JK referendumo dėl pasitraukimo iš ES rezultatus interpretuoja kaip vidaus politikos išdavą. Galima analizuoti „Brexitą“ kaip vis labiau skurstančių britų žemesniojo, viduriniojo ir žemiausiųjų sluoksnių pasipriešinimą svetimšalių imigracijai, kaip kovą už darbo vietų išsaugojimą. Tačiau verta akcentuoti geopolitinį JK pasirinkimo dėmenį ir siekį išstoti iš ES ir paaiškinti tuo, kad auga Vokietijos pastangos integruoti ES ir kurti vieningas ES ekonomikos, mokesčių, socialines, imigracijos, sienų ir prieglobsčio politikas, taip menkinant JK vaidmenį ES, kas eventualiai gresia suverenumo suvaržymu¹. Tačiau labiausiai intriguojantis būtų ideologinis paaiškinimas – JK visuomenės dauguma atmetė liberalistinę dogmą ir viziją kurti naują žmogų, europietį, suliejant ankstesnes nacionalines ir subnacionalines kolektyvines tapatybes.

Rusijos pasitraukimą iš suartėjimo su ES kelio taip pat panašiai galima analizuoti. Putino režimas siekia pragmatiškai užtikrinti savo išlikimą, kuriam grasino liberaliai demokratiška europeizacija, todėl režimas instinktyviai ieško išorės priešo, kad galėtų neigiamai mobilizuoti rusų mases.

Kita vertus, geopolitiniai motyvai Rusijai visada buvo svarbūs. Rusija siekė

ir sieks išskirtinės saugumo (buferinės) zonos, sudarytos iš kontroliuojamų (ar palankiai nusiteikusių) valstybių. Rusija jau eilę metų deda pastangas būti tarsi globaliu tarpininku, balansuojančiu didžiausių valstybių interesus Europoje, Rytų Azijoje ir Artimuosiuose Rytuose; ginti Jaltos ir Potsdamo tvarką, beirstančią po Šaltojo karo pabaigos.

Stebina, kad ideologiniu lygmeniu Rusija, remdamasi tikslais, primenančiais JK „Brexit“ motyvus, siekia išvaduoti Europą nuo liberaliosios demokratijos dogmų. Skelbia esanti „Tikroji Europa“, nes išsaugojo „tikrąsias“ šeimos, nacionalinės suverenios valstybės ir tikėjimo vertybes. Jei JK nacionalistai dėl panašių motyvų palieka ES, tai Rusija su jai būdingu mesianistiniu pasišventimu atrado naują „išvadavimo“ naratyvą savo nacionalistinei mobilizacijai.

Visi analizės lygmenys yra susiję ir realiai persipynę – neprieštarauja vienas kitam. Pragmatinis Rusijos elitas negali išsaugoti energetinių ir kitų monopolijų ir pajamų šalinį, jei jų galiausiai neapgins jėga, todėl strateginiai sektoriai gali būti apsaugoti, jeigu režimas kontroliuos investicijas ir vidaus politiką bei turės buferinę išskirtinę geopolitinę savo interesų zoną saugumui ir išlaikys branduolinį paritetą. Tai – jau geopolitinis lygmuo. Tačiau kaip mobilizuoti mases kolektyvinei gynybai ir nuraminti nepatenkintuosius? Režimui reikia legitimuojančios ideologijos, kuri įgalintų kolektyvinius veiksmus. Kaip minėta, nacionalizmas yra tiesiog nepakeičiamas, kai ištinka krizė ar karas. Jokia kita ideologija šiandien su nacionalizmu konkuruoti yra nepajėgi. ES tuo įsitikino, kai ištiko finansų ir migracijos krizės.

Viena vertus, sunku įsivaizduoti ES kaip vieningą tarptautinių santykių subjektą su vieninga užsienio ir saugumo politika, kai nėra aiškiai apibrėžiamo Europos, kaip tokios, identiteto. Kita vertus, patį Europos identitetą geriausiai apibūdina įvairovė ir pliuralizmas, o ne vienovė ir homogeniškumas. Pačios Europos sampratos ir vizijos yra skirtingos ir skirtingai populiarios vienoje ar kitoje valstybėje narėje arba įvairiuose socialiniuose sluoksniuose. Europos integracija yra ir ekonominė, ir politinė. Ji turi ir socialinę kultūrinę dimensiją, kuri akivaizdžiai iki šiol buksavo. Kaip žinoma, politinės bendruomenės kartu yra ir atskiri socialiniai dariniai (nes politikos tikrovėje neįmanoma atskirti nuo kitų visuomeninių ryšių) ir dažnai kartu yra atskiri kultūriniai etniniai dariniai (ypač moderniaisiais laikais). Todėl nacionalizmo ir etniškumo studijos išlieka aktualios Europos ir globalios raidos diagnostikai. Kosovo nepriklausomybės paskelbimas, Škotijos referendumas dėl nepriklausomybės, autoriaus įsitikinimu, Katalonijos konsultacinis plebiscitas dėl atsiskyrimo nuo Ispanijos, teroro išpuoliai Paryžiuje, Nicoje, Berlyne, Lon-

done yra stiprūs signalai, kad Europos liberalus integracijos modelis aižėja ir reikia naujai įvertinti etnocentrizmo ir nacionalizmo potencialą.

Šiuo darbu siekiama: 1) kaip galima tiksliau aprašyti nagrinėjamą objektą – etniškumo ir politikos sąveiką, 2) apibrėžti pagrindines etnopolitinius procesus apibūdinančias sąvokas, 3) sukurti adekvačią etnopolitikos veikėjų ir etnopolitinių procesų tipologiją, 4) nustatyti etnopolitinių reiškinių istorinę periodizaciją, nustatyti tarpines ir galutines etninės mobilizacijos ir etninių konfliktų priežastis, 5) paaiškinti politikos įtaką, formuojantis individualiai etninei tapatybei bei atsirandant naujoms etninėms grupėms, 6) paaiškinti etninių ir politikos procesų sąveiką praeityje, 7) pateikti etninių konfliktų reguliavimo metodus ir nustatyti aplinkybes, kuriose jų taikymas būtų tinkamiausias.

Atnaujinto leidimo trečiojoje dalyje po pateiktų susistemintų bendrųjų etniškumo teorijų žinių apie etninę tapatybę, tarpines ir galutines etninių reiškinių priežastis, etninių skirtumų atsiradimą ir suvokimą ontogenezėje, etninės diferenciacijos funkcijas, naujų etninių darinių formavimosi veiksnius ir kelius bei istorinę etninio susiskirstymo raidą autorius papildė monografiją nauju skyriumi, skirtu etninės tapatybės kaitos sąsajoms su civilizacijos raida ir migraciniais procesais.

Ketvirtojoje dalyje, atnaujinus empirinius duomenis, yra aptariamos sąlygos, etninių grupių ir valstybių bruožai, kurie labiausiai lemia vieno ar kito etninių konfliktų reguliavimo metodo sėkmę. Šių strategijų ir būdų, paremtų konkrečių etninių konfliktų atvejų nagrinėjimu, analizė bei paaiškinimas sudaro etninių konfliktų reguliavimo modelį, kuris yra pagrindas naujai etninės tapatybės įtakos etniniams konfliktams reguliuoti interpretacijai. Taip pat ši dalis skirta aptarti nacionalizmo ir Tautų apsisprendimo principo likimą postmoderniame pasaulyje.

Autorius yra dėkingas Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijai, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutui už sudarytas puikias galimybes akademinėi veiklai.

2017 m. gegužės 2 d., Vilnius

PRATARMĖ

„Pažangių“ ir liberalių 6–7-ojo dešimtmečių mąstytojų viltys, kad, modernėjant visuomenei, etniniai sentimentai išnyks ir etninę tapatybę pakeis klasinė ir pilietinė tapatybė, akivaizdžiai žlugo 7-ojo dešimtmečio pabaigoje, Vakarų Europoje ir Šiaurės Amerikoje prasidėjus etnonacionaliniams judėjimams. Suirus tokioms daugiaetninėms valstybėms kaip Tarybų Sąjunga, Jugoslavija ir Čekoslovakija, ne tik atsirado naujų etninių mažumų (kartu ir naujų įtampos židinių), bet ir atgijo įsisenėję etniniai vaidai. Šiaurės Airijoje, Kaukaze, Artimuosiuose Rytuose, Kvebeke, Škotijoje, Baskijoje, Čėčėnijoje, Kosove ir kitose pasaulio dalyse etnonacionalizmas ir separatizmas nuolat grasina pakirsti dabar egzistuojančių valstybių stabilumą ir integralumą.

Dabar dauguma socialinių mokslininkų jau pripažįsta, kad etniškumas yra svarbus žmonių bendrabūviui. Tarptautinei bendrijai, politikams praktikams ir šios srities mokslininkams taip pat tebėra aktualūs ir opūs klausimai, kas yra nacija, kokios grupės turi teisę kurti nacionalines valstybes, kaip tarptautinė bendrija turėtų suderinti tokius dažnai prieštarigus dalykus – grupių teises į istorinį tęstinumą ir politinį apsisprendimą, istorines teritorines pretenzijas, ekonominį gyvybingumą ir tarptautinį saugumą.

Etniškumas vidiniam valstybės politiniam gyvenimui taip pat lieka svarbus. Etninės grupės dažnai varžosi dėl ribotų resursų, pavyzdžiui, nuosavybės teisių, darbo vietų, išsilavinimo, kalbos vartojimo teisių, valstybinių užsakymų, investicijų. Etninės grupės nariams rūpi politika, nes valstybė arba pati kontroliuoja tuos ribotus resursus, arba nustato konkurencijos taisykles. Valstybės (ypač demokratinės) negali etninės tapatybės visiškai ignoruoti (nors buvo ir yra tokių bandymų), nes etninė tapatybė efektyviai skatina kolektyvinius veiksmus. Tuo naudodamiesi politiniai lyderiai nacionalistai sužadina masinį atsaką, apeliuodami ne į žmonių protą, bet į jų jausmus.

Etninių skirtumų ir nacionalizmo tyrimų problematikos svarba gerai suvokta socialinių mokslų atstovų ir susilaukė gausybės tyrimų, kurių rezultatas – gana platus spektras tarpusavyje rungtyniaujančių sociologijos ir politologijos teorijų bei požiūrių. Dabartinis teorinis diskursas apie etninių reiškinį prigimtį ir funkcijas susideda iš primordialistinio ir etnosimbolistinio požiūrių, ekonomistinės, racionalaus pasirinkimo, transakcinės, ekologinės

ir sociobiologinės etniškumo teorijų. Kiti autoriai, pavyzdžiui, B. Andersonas, E. Hobsbawmas ir E. Gellneris, mažiau domisi etniškumu, o jų teorijos skirtos nacionalizmui (kaip visiškai atskiram reiškiniui) paaiškinti. Skirtingų pakraipų autoriai bando nustatyti tikslią nacionalizmo ir nacijų susiformavimo chronologiją ir priežastis, apibrėžti etninių reiškinių istorinės raidos fazes ir veiksnius bei tolesnės raidos perspektyvas.

Tik keletas tyrėjų bandė suderinti gausybę etniškumo ir nacionalizmo teorijų bei požiūrių, kurdami vientisą bendrąją etninės tapatybės teoriją. Nacionalizmo ir etniškumo studijose retorika dažnai yra vyraujanti metodologija. Nėra kumuliatyvaus žinių gausėjimo, tik vertinimų kaita, naujadarų kūryba, naujų reikšmių priskyrimas senesniems terminams, stiliaus tobulinimas ir kritika, kuri vėlgi dažnai skirta rasti silpnesnes „konkurentų“ argumentacijos vietas ir jomis remiantis nurašyti visus kritikuojamų autorių darbus.

Tiesa, matyti puikių laimėjimų tam tikrose nacionalizmo ir etninių studijų srityse, kaip antai, gana įtikinamai evoliucinės psichologijos ir sociobiologijos tyrimais nustatytos etninės diferenciacijos kai kurios galutinės priežastys² arba labai reikšmingos marksistų ir kitų funkcionalistų pastangos, pademonstruojant etninės tapatybės funkcijas³. Taip pat yra gausybė literatūros, skirtos etninių konfliktų tarpinėms priežastims ir jų sprendimo būdams⁴.

Ši knyga skirta apibrėžti sintetinės etniškumo ir nacionalizmo teorijos dalies, susijusios su politika, metmenis. Autorius siekia paaiškinti, kodėl ir kaip, įgyvendindamos savo nacionalinius interesus, valstybės (ir kiti politiniai veikėjai) sąmoningai ir kryptingai konstruoja etnines tapatybes, ir, atvirkščiai – etninės tapatybės lemia politinius procesus.

Šiuo darbu siekiama: 1) kaip galima tiksliau aprašyti nagrinėjamą objektą – etniškumo ir politikos sąveiką, 2) apibrėžti pagrindines etnopolitinius procesus apibūdinančias sąvokas, 3) sukurti adekvačią etnopolitikos veikėjų ir etnopolitinių procesų tipologiją, 4) nustatyti etnopolitinių reiškinių istorinę periodizaciją, nustatyti tarpines ir galutines etninės mobilizacijos ir etninių konfliktų priežastis, 5) paaiškinti politikos įtaką, formuojantis individualiai etninei tapatybei bei atsirandant naujoms etninėms grupėms, 6) paaiškinti etninių ir politikos procesų sąveiką praeityje, 7) pateikti etninių konfliktų reguliavimo metodus ir nustatyti aplinkybes, kuriose jų taikymas būtų tinkamiausias.

Pirmojoje knygos dalyje pateikiama šiuolaikinių etniškumo ir nacionalizmo teorijų analizė, antrojoje knygos dalyje tikslinami terminų apibrėžimai, aptariama etnopolitikos veikėjų tipologija ir etnopolitinių procesų periodizacija.

Trečiojoje dalyje sisteminamos bendrųjų etniškumo teorijų žinios apie etninę tapatybę, ieškant sąsajų su kitomis mokslo šakomis, ypač sociologija, psichologija ir biomokslais, ir bandoma prisidėti prie iki šiol egzistuojančios konceptualios šių šakų izoliacijos įveikimo. Siekiama nustatyti tarpines ir galutines etninių reiškinių priežastis, etninių skirtumų atsiradimą ir suvokimą ontogenezeje, etninės diferenciacijos funkcijas, naujų etninių darinių formavimosi veiksnius ir kelius, ir, žinoma, istorinę etninio susiskirstymo raidą.

Ketvirtojoje dalyje yra aptariamasi sąlygos, etninių grupių ir valstybių bruožai, kurie labiausiai lemia vieno ar kito etninių konfliktų reguliavimo metodo sėkmę. Šių strategijų ir būdų analizė bei paaiškinimas sudaro etninių konfliktų reguliavimo modelį, kuris yra pagrindas naujai etninės tapatybės įtakos etniniams konfliktams reguliuoti interpretacijai. Taip pat ši dalis skirta aptarti nacionalizmo ir tautų apsisprendimo principo likimui moderniam pasaulyje.

Autorius yra dėkingas Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutui ir jo direktoriui Raimundui Lopatai už sudarytas puikias galimybes akademinėi veiklai.

Taip pat autorius dėkoja savo disertacijos (kurios dalis medžiagos buvo panaudota, rengiant šį tekstą) vadovui dr. Antanui Kulakauskui, disertacijos komiteto nariams prof. habil. dr. Vygintui Broniui Pšibilskiui, prof. habil. dr. Bronislovui Kuzmickui, prof. habil. dr. Petruui Setkauskiui, ypač prof. dr. Gediminui Vitkui už kryptingą pagalbą, paverčiant disertacijos tyrimą tinkamu akademinio tekstu. Taip pat autorius reiškia nuoširdų dėkingumą disertacijos oponentams prof. habil. dr. Romualdai Grigui ir dr. Laurui Bielinui bei kolegoms doc. dr. Egidijui Motiekai, prof. dr. Alvydui Jokūbaičiui, doc. dr. Vladui Sirutavičiui ir doc. dr. Šarūnui Liekiui už konstruktyvią kritiką bei naudingas pastabas ir rekomendacijas.

Ypatingai autorius yra dėkingas buvusiam Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dekanui doc. dr. Alfredui Bumblauskui ir profesoriui Edvardui Gudavičiui už jų neįkainojamą indėlį, formuojant autoriaus mokslinę pasaulėžiūrą ir darbo įgūdžius studijų metais.

Skiriu Reginai, Rimgaudui ir Vitai.

2004 m. sausio 18 d., Vilnius

I. ŠIUOLAIKINĖS NACIONALIZMO IR ETNIŠKUMO STUDIJS

Pagal ontologinį klausimą – ar etniškumas išimtinai priklauso kultūros reiškinių sričiai, ar vis dėlto jis turi būti aiškinamas iš monistinės gamtos mokslų pasaulėžiūros pozicijų, – etniškumo teorijos būtų skiriamos į dvi grupes. Esminę takoskyrą sudaro kultūros ir natūros santykio nusakymas. *Kultūralistai* charakterizuoja etniškumą kaip specifinį kultūros reiškinį, o *natūralistai* atmeta kultūros ir natūros priešpriešą ir žmoniją vertina kaip biologinę rūšį, evoliucionuojančią žemės biosferoje kartu su daugeliu kitų ne mažiau nei *homo sapiens* unikalių rūšių pagal tuos pačius dėsniumus. Kultūra, anot jų, yra autonomiška, tačiau vis dėlto priklauso nuo visos planetos ekosistemos, o pats žmonių sugebėjimas kurti ir naudotis kultūra evoliucionavo natūralios atrankos būdu.

Kultūralistinės paradigmos viduje galima skirti *primordialistus**, *instrumentalistus* (ekonomistinė, transakcinė ir politinio konflikto teorijos) ir *etnosimbolistus* (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Etninių konfliktų studijų paradigmos

<i>Etniškumo prigimtis</i>	<i>Aiškinimo būdas</i>		
	<i>intencionalistinis</i>	<i>funkcinis</i>	<i>priežastinis funkcinis</i>
<i>Kultūra</i>	<u>primordialistai</u> (E. Shilzas ir C. Geertzas) bei <u>etnosimbolistinės</u> teorijos (A. D. Smithas, J. Armstrongas, W. Connoras, M. J. Esmanas)	<u>instrumentalistai</u> (F. Barthas, P. Brassas, M. Hechteris, M. Bantonas, A. Cohenas)	
<i>Natūra</i>		<u>ekologinės teorijos</u> (L. N. Gumilevas, W. Abruzzi)	<u>sociobiologai</u> (P. L. Van den Berghe, G. Johnsonas, R. P. Shawas ir Y. Wongas)

* Anglų kalboje „primordial“ reiškia „pirmapradis, pirmykštis“. Etninių studijų literatūroje jau tapo įprasta teorijas, kurios akcentuoja prigimtinių ir pirmykštį etninių reiškinų pobūdį, vadinti primordialinėmis.

Jei nagrinėtume etninių konfliktų teorijas pagal aiškinimo pobūdį, dauguma jų, griežtai vertinant, yra arba intencionalistinės (primordialistai ir etnosimbolistai) arba funkcionalistinės (instrumentalistai ir ekologai), ir tik sociobiologai vartoja priežastinį funkcinį paaiškinimą.

Teorijų vertinimo problema – sudėtinga. Pirmiausia, visos nagrinėjamos teorijos dalys turi derėti tarpusavyje. Galima vertinti teorijos ontologijos ir sąvokų nuoseklumą, paprastumą ir aiškumą. Taip pat reikėtų žiūrėti, ar teorija tikrai paaiškina tai, ką ji skelbiasi aiškinanti. Jei šie du kriterijai atitinka, jokie faktai teorijos negali falsifikuoti, nes visada galima pasitelkti į pagalbą papildomas hipotezes, pakeisti aksiomas, sąvokas. Tačiau tai gali labai sukomplikuoti pačią teoriją ir ji nebeatitiks pirmojo kriterijaus. I. Lakatos tokias teorijas vadino „degeneruojančiomis tyrimo programomis“. Anot jo, mokslinė teorija yra falsifikuota, jei yra pasiūlyta kita teorija, kuri:

- turi papildomą empirinį turinį, t. y. numato naujus faktus, kurie neįsivaizduojami arba net neįmanomi pagal ankstesnę teoriją,
- naujoji teorija paaiškina senosios sėkmę,
- dalis to naujo papildomo empirinio turinio yra patvirtinta⁵.

Tad, vertinant etninių konfliktų teorijas, atsižvelgiama į minėtuosius kriterijus.

1. ETNIŠKUMO TEORIJOS

1.1. Primordialistai

Primordialistinio požiūrio atstovai E. Shilsas ir C. Geertzas⁶ teigia, kad etniniai ryšiai yra savarankiškas socialumo tipas, kurio nereikia tapatinti nei su klasine, nei su pilietine priklausomybe. Etniškumas, jų manymu, kyla iš prisirišimo prie tokių pirmykščių „socialinės egzistencijos duotybių“ kaip gimimas tam tikroje giminėje, kalbinėje ar religinėje bendrijoje, turinčios savitus papročius ir gyvenimo būdą. Štai šis aklas likimas nulemia, kad tos „duotybės“ palieka neišdildomą pėdsaką individų kolektyvinėje tapatybėje ir turi ypatingą galią sukelti stiprius solidarumo jausmus. Tas atsitiktinis „duotybių“ skirtumas yra natūralus etninių konfliktų pagrindas. Etniniai konfliktai, anot, pavyzdžiui, Geertzo, turėtų išnykti kartu su etniniais skirtumais per neaiškiai apibrėžtą „integralią revoliuciją“, kai pilietiškumas išstums etninę tapatybę.

Tačiau „primordialistai“, iš esmės, tik konstatuoja esminę etninės tapatybės ir sentimentų svarbą, bet jos nepaaiškina. Pasakyti, kad žmonės yra prisirišę prie savo kalbos ar religijos, nepakanka, būtina nurodyti ir to prisirišimo priežastis. Be to, etninės tapatybės, kaip ontologinės duotybės, egzistuojančios nuo neatmenamų laikų, suvokimas kertasi su empiriniais duomenimis. Jei taip būtų, etninė tapatybė turėtų būti pastovi ir stabili, tačiau etninės savimonės ir etninių sentimentų stiprumas, kaip pažymi P. Van den Berghe, svyruoja pagal aplinkybes⁷. Daugeliu atvejų individai sąmoningai manipuliuoja savo etnine priklausomybe, pavyzdžiui, kad išvengtų represijų ar pasipelnymo tikslais. Ne visą laiką ir gimimas lemia etninę priklausomybę. Atsiranda naujų etnosų ir išnyksta seni, keičiasi etninių grupių vartojamos kalbos, papročiai, religijos ir, žinoma, gyvenamosios teritorijos, bet išlieka etninė tapatybė. Sunku yra suvokti, kaip tai suderinti su primordialistiniu požiūriu, kaip paaiškinti šiuos procesus, remiantis primordializmo teiginiais. Na, o integralios revoliucijos pranašystės taip ir liko tik pranašystėmis.

1.2. Etnosimbolistai

Etnosimbolistais galima pavadinti J. Armstrongą, W. Connorą, M. J. Esmą ir A. D. Smithą. Kad ir kaip atrodytų paradoksalu, su tam tikromis išlygomis šiai kryptčiai būtų galima priskirti ir tarybinę etnosocialinių reiškinių tyrimo mokyklą (J. Bromlėjus, S. Arutiunovas). Bromlėjišką mokyklą prie etnosimbolistų priartina etnoso, kaip kompleksinio socialinio, ekonominio, kultūrinio ir politinio reiškinio, samprata. Jie neakcentuoja ekonominių faktorių išimtinio deterministinio vaidmens, aiškindami etninius procesus, ir pripažįsta savarankišką kultūros įtaką⁸. Etnosimbolistai, kitaip nei primordialistai, nemano etniškumą esantį pagrindine kolektyvine žmonių tapatybe, išlikusia iš neatmenamos pirmųjų epochos, taip pat jie nepabrėžia prigimtinio narystės etnose pobūdžio ir kreipia savo dėmesį į etninės grupės narių bendros giminystės jausmą, bendros kilmės mitus, etninius simbolius, vertybes, ritualus bei savitas etninės kultūros formas. W. Connor nuomone, etniškumo šerdyje glūdi neracionalios kraujo giminystės emocijos, kurias žadina įvairūs simboliai ir bendros kilmės mitai. Smithas taip pat teigia, kad tokie kultūros elementai, kaip bendros kilmės mitai, istoriniai atsiminimai ir kita, sudaro etninės bendrijos mitų ir simbolių kompleksą ir būtent šio komplekso perdavimas ateities kartoms (ypač pabrėžiama bendros kilmės mito svarba) garantuoja etninės bendrijos išlikimą⁹.

Anot jo, šių kultūrinių charakteristikų esminis nesuderinamumas konkurencijos ar nelygybės sąlygomis tiesiogiai veda į etninių grupių konfliktus. Nors etnosimbolistinis paaiškinimas pabrėžia kultūrinių vertybių ir normų prieštaravimą, iš karto galima pastebėti, kad paaiškinimas susideda iš dviejų vienodai svarbių dėmenų: kultūrinės normos sukelia tik rungtyniaujančių grupių konfliktus, o simbolių ir vertybių aiškinančioji galia priklauso nuo konkurencinių ryšių tarp grupių.

Bromlėjui konkreti visuomenė egzistuoja ne vien laike, priklausydama kokiai nors socioekonominei formacijai, bet ir erdvėje – kaip istorinė kultūrinė bendrija. Jis ją skirsto į istorinius ūkio tipus ir istorines etnografines sritis¹⁰. Būtent tokias istoriškai susiklosčiusias tam tikroje teritorijoje, santykinai pastovias, vienijančias kelių kartų žmonių bendrijas, kuriose žmonės sieja bendri bruožai bei kultūros ypatybės ir kuriose jie suvokia savo bendrumą ir skiria save nuo kitų panašių bendrijų (savimonė fiksuojama etnonimu), Bromlėjus vadina etnosais*. Nė vienas kultūros komponentas nėra būtinas

* Kultūra apibūdinama kaip objektyvizuotas darbas, daiktuose bei sąmonėje fiksuotas patyrimas, žmonių veiksmai ir poelgiai. Žr. Bromley, Yu. V., *Ocherki teorii etnosa*, Moskva, 1983, p. 55–38.

kaip etniškai diferencijuojantis požymis – nei kalba, nei religija, nei menas, nei filosofija. Etnosas apibrėžiamas kaip kultūrinis visetas (rus. *celostnost*)¹¹. Kultūra suprantama kaip vienas iš socialinės sistemos aspektų: kultūra – turinys, socialiniai santykiai – struktūra. Todėl kultūros raida siejama su atitinkamomis formacijomis. Etnosas be socialinių institutų tikrovėje neegzistuoja, tad Bromlėjus sukuria etnosocialinio organizmo sąvoką, kuri apibrėžia šį dvilypi fenomeną¹².

Gana įdomią marksistinės etnoso teorijos modifikaciją pateikė S. Arutiunovas savo knygoje *Narody i kultury*. Anot jo, visų tipų žmonių santykius galima apibūdinti informacijos sąvoka. Ekonominė, politinė ar kultūrinė veikla reiškiasi informacijos perdavimu, priėmimu, transformacija ar saugojimu. Jo teigimu, visų tipų etninės bendrijos savo egzistavimą palaiko informaciniais ryšiais. Jis skiria sinchroninę ir diachroninę informaciją. Sinchroninė informacija perduodama erdvėje tuo pat metu, diachroninė informacija perduodama tarp individų nevienodu laiku. Informacijos etninė specifika glūdi diachroniniuose ryšiuose, t. y. kultūrinėje etnoso tradicijoje, perduodamoje žodžiu, raštu ar materialia forma ir elgsena. Tokių informacinių ryšių buvimas laiduoja etnoso stabilumą.

Vargu ar teisingos etnosimbolistų pastangos etniškumą redukuoti į kultūrą. Kultūros įvairovė dažnai nesutampa su etniniais skirtumais. Tie patys kultūros bruožai būdingi kelioms etninėms grupėms, o vieno etnoso kultūra esti labai įvairialypė¹³. Žinoma, negalima nesutikti su bendros kilmės mitų, simbolių, ritualų svarbos iškėlimu, tačiau lieka neaišku, iš kur jie semiasi tos emocinės jėgos, tos mistinės galios sukelti tautiečių solidarumą ir pasiaukojimą. Taip pat neaišku, kodėl vieni tautiečiai miršta už tuos simbolius, o kitiems tai yra nė motais, nors visi priklauso tai pačiai etninei grupei. Taip pat neaišku, kodėl simboliai nevienodai brangūs ir veiksmingi visiems etnoso nariams.

Taip pat etnosimbolistai aiškiai neapibūdina nelygybės turinio ir konkurencijos tikslų, taigi, palieka spragą, aiškindami etninius konfliktus. Kaip pažymi D. Horowitzas, vertybių skirtumai, atvirkščiai, gali nukreipti etninių grupių konkurenciją į skirtingas sferas ir susilpninti trintį tarp etninių grupių (pavyzdžiui, Malaizijoje, kur kinai dominuoja ekonomikos srityje, o malajai monopolizavo valstybės tarnybas)¹⁴.

Bromlėjūška „dviguba“ etniškumo aiškinimo strategija taip pat kritikuotina. Etnosocialinio organizmo teorijos teiginiai, tiesiogiai siejantys etninius procesus su socioekonominėmis formacijomis, kelia abejonių. Jeigu taip būtų iš tikrųjų, gamybinių santykių kaita turėtų sukelti ir etninius pokyčius, tačiau

etnosų gyvavimo laikas, kaip jau buvo minėta, nesutampa su formacijomis. Vienos formacijos ribose egzistuoja daugybė etnosų, kai kurie išlieka per keletą formacijų (pvz., armėnai, vengrai). Taip pat, kaip jau minėta anksčiau, yra netikslinga kultūrą prilyginti etniškumui, nes dažnai atsitinka, kad žmonės, vartojantys tuos pačius kultūros dalykus, vertybes, vis dėlto visiškai nesitapatina vieni su kitais.

Kita vertus, galima sutikti su Arutiunovu, kad informacijos sąvoka tinkama etniniams reiškiniams paaiškinti, tačiau ar nėra per daug platus etninių ryšių, kaip diachroninės informacijos, apibrėžimas? Jis neišskiria, kas yra etniškai specifika diachroninėje informacijoje. Ar viskas, ką anūkams pasakoja seneliai yra etniškai reikšminga? Arutiunovo teorija net nesistengia visiškai paaiškinti emocinės etninio identiteto pusės, taip pat neužsimena apie galimas etninių konfliktų priežastis – kodėl tie žmonės turėtų kovoti dėl skirtingos diachroninės informacijos. Iš Arutiunovo teorijos išplaukia, kad modernybėje intensyvėjant individų kontaktams, perduodamos informacijos turinys turėtų vienodėti ir etninės ribos po truputį nykti. Vis dėlto paskutiniaisiais metais to nematyti.

1.3. Instrumentalistai

Instrumentalistinės etninės tapatybės teorijos (O. Patersonas, M. Hechteris, M. Bantonas, F. Barthas, P. Brassas, A. Cohenas,) teigia, kad etniškumą, t. y. tam tikrą kultūrinių vertybių ir kitų kultūros elementų derinį, individai naudoja kolektyvinei mobilizacijai tarpusavio politinėje ir ekonominėje konkurencijoje ir kolektyvo riboms palaikyti. Tai yra tartum tam tikras resursų – simbolių ir organizacinių – tipas. Simboliai koordinuoja grupių narių veiklą: nurodo tikslą, veiksmų formas ir kryptį. Etniškumas yra tik vienas iš keleto kolektyvinio identiteto formų, žmonių kolektyvinė tapatybė susideda iš daug dalių arba, kitaip tariant, daug tapatybių (pradedant šeima, baigiant religija). Žmonės kuria, pasirenka ar panaudoja kiekvieną atitinkamomis situacijomis, kada ta ar kita tapatybė geriausiai padeda patenkinti individų interesus. Taigi tapatybės yra tartum drabužiai, kuriuos žmonės apsivelka tinkama proga.

Tų tapatybių turinys ir reikšmė – labai nepastovūs, priklauso nuo ekonominių ir politinių aplinkybių, todėl žmonių kolektyvinės tapatybės niekada nėra statiškos, taigi, beprasmiška ieškoti kokios nors jų esmės. Etniškumo priežasčių nereikia ieškoti nei žmogaus prigimtyje, nei istorijoje. Ne tik todėl,

kad etnosai yra skirtingi, bet jų forma ir turinys nuolat keičiasi laiko tėkmėje. Mat simboliai, vertybės, ritualai, kaip ir kiti kultūros dalykai, lengvai pakeičiami ar net atrandami, pritaikant juos prie individų ar grupių poreikių¹⁵.

Etniniai konfliktai kyla iš individų grupinių ekonominių ar politinių interesų nesutapimo, kai pasinaudojama kultūros skirtumais. Kai ekonominiai ar politiniai priešininkai priklauso tai pačiai kultūrinei grupei, konkurencija dėl valdžios ir ekonominių resursų įgauna ne etninės, bet klasinės kovos formas. Etniškumas suprantamas kaip masių mobilizacijos priemonė. Instrumentalistinių koncepcijų autoriai tikisi, kad, pagerinus ekonominę nuskriaustųjų padėtį ir suvienodinus politines galias, etniniai konfliktai išnyks.

Instrumentalistus savo ruožtu galima taip pat kritikuoti už nepagrįstą etniškumo redukciją į ekonominių (M. Hechteris, O. Pattersonas) ar politinių santykių lygmenį (P. Brassas). Jei tai būtų teisinga, ekonominiai ir politiniai skirtumai turėtų sukelti etninius skirtumus, bet labai sunku būtų rasti tokių pavyzdžių.

Ši pozicija būtų gana įtikima, tik nesuprantama, kodėl kai kurios etninės grupės kovoja, nepaisydamos aiškios pralaimėjimo baigties ir ekonominių nuostolių (karenai Birmoje ar kurdai). Neaišku, kodėl štai tokios interesų grupės neišsisklaido po pralaimėjimo (to reikėtų tikėtis, jei interesai būtų tik politiniai ar ekonominiai). Galiausiai, atrodytų, kad ekonominių skirtumų mažėjimas, taip pat ir politinių konfliktų išsprendimas turėtų lemti etninių grupių išnykimą, bet tam prieštarauja gerai žinomų etniškai heterogeniškų šalių pavyzdžiai: Belgija, Šveicarija (pvz., Juros kantono susikūrimo istorija 1977 m.)¹⁶. Vis dėlto, kaip teisingai pažymi W. Connoras, ekonominiai skirtumai vaidina katalizatoriaus vaidmenį etniniuose santykiuose¹⁷ ir nurodymas į ekonominę nelygybę padeda teisingai apibrėžti etninių grupių konkurencijos tikslus, bet jokiū būdu galutinai nepaaiškina paties konflikto tarp grupių kilimo ir konflikto tąsos.

Instrumentalistinės teorijos yra kritikuotinos dėl jų pseudofunkcionalizmo ir niekuo nepagrįstos etniškumo redukcijos ekonominių ar politinių santykių lygmeniu. Funkcinis paaiškinimas, kurį vartoja instrumentalistai, iš tikrųjų, yra pseudofunkcinis. Mat elgesys ar institucija, pavyzdžiui, X taisyklingai funkciškai paaiškinama jos atliekamomis funkcijomis Y, individui ar grupei – Z, jei:

- nustatoma, kad nagrinėjamas objektas X nulemia tam tikrus padarinius Y, kurie naudingi;
- Z nenumato ir net nesuvokia priežastinio ryšio tarp X ir Y;
- nustatomas grįžtamasis priežastinis ryšys tarp Y ir X per Z¹⁸.

Instrumentalistinės teorijos nenurodo to atgalinio ryšio tarp naudingų etniškumo padarinių (pvz., ekonominės nišos išteklių monopolizavimo ar politinės mobilizacijos) ir pačios etninės įvairovės. Jos paprasčiausiai implikuoja, kad etnosų nariai suvokia etniškumo naudą, tačiau tokia prielaida atrodo gana neįtikinama, kai individai žūsta už savo etninį identitetą. Sunku įsivaizduoti, kokios naudos jie tada siekia. Jeigu vis dėlto santykio tarp etninės tapatybės ir jos naudos veikėjai sąmoningai nesuvoktų, tai tada šiose teorijose turėtų atrasti priežastinį sąryšį arba bent jį postuliuoti. Nė viena teorija nepateikia nei priežastinio atgalinio ryšio įrodymų, nei postuluoja galimus mechanizmus.

1.4. Ekologinės etniškumo teorijos

Natūralistus galima suskirstyti į du pogrupius: sociobiologus ir ekologus. Pirmieji (P. L. Van den Berghe, C. Irwinas, G. R. Johnsonas, R. P. Shawas ir Y. Wongas), suvokdami etniškumą kaip išplėstą giminystę, atramos taško savo mąstymui ieško naujoje neodarvinistinėje evoliucinės genetikos, etologijos ir ekologijos sintezėje, t. y. sociobiologijoje,¹⁹ o antrieji (W. Abruzzi ir L. N. Gumiliovas) etniškumą aiškina kaip vieną iš žmonių kolektyvinio prisitaikymo prie mūsų planetos landšaftinės įvairovės formų, ne tiek dėl morfologinės struktūros, kiek dėl elgsenos pokyčių²⁰.

Ekologinės teorijos teigia, kad būdingos konkrečiam etnosui elgesio formos sudaro visuminį ekologinį grupės gyvenimo stilių, kurio dėka etninė grupė eksploatuoja tam tikros aplinkos išteklius, kadangi būtini žmonių egzistencijai palaikyti ištekliai yra netolygiai pasiskirstę erdvėje ir laike, be to, egzistuoja įvairiais pavidalais, todėl jų panaudojimas reikalauja specialių metodų, technikų ir tam tikros socialinės organizacijos. Gumiliovo ir Abruzzi nuomone, tai lemia žmonijos etninę įvairovę. Jei keičiasi aplinka ir išteklių išsidėstymas, esamos etninės adaptacijos gali neatitikti naujos išteklių struktūros. Naujas išteklių pasiskirstymas gali teikti pranašumą naujoms etninėms grupėms su naujomis elgsenomomis, t. y. su kita etnine tapatybe. Taip atsiranda naujos etninės grupės, išnyksta senosios ar formuojasi multietninės bendrijos.

Ekologų pozicijos teisingumu verčia abejoti tai, kad etninės ribos dažnai nesutampa su landšaftinėmis zonomis. Tame pačiame gamtiniame areale gyvena ar gyveno kelios etninės grupės, besiverčiančios tuo pačiu verslu. O ta pati etninė grupė eksploatuoja skirtingus landšaftus. Šumerai, akadiečiai, chaldėjai vertėsi, daugiausia, drėkinamąja žemdirbyste, tačiau buvo skirtin-

gi etnosai. Yra čiukčiai klajokliai elnių augintojai, medžiotojai ir žvejai, bet tai nepakerta jų etninio vientisumo, o tokia pačiame landšafte gyvenantys eskimai sudaro atskirą etninę grupę. Tokia pat situacija yra ir Norvegijos arktinėje pakrantėje, kur samiai, kaip ir norvegai, verčiasi žūkle ir žemdirbyste, bet vieni su kitais nesitapatina²¹.

1.5. Sociobiologinė etniškumo teorija

Sociobiologai teigia, kad žmonės, kaip ir kiti gyvi organizmai, kai nėra papildomų veiksnių, turi natūralios atrankos nulemtą polinkį atpažinti įvairius genetinės giminstės lygius ir atitinkamai altruistiškai reaguoti į giminaičius. Anot sociobiologų, nėra ir nebuvo etninės grupės, kurios tapatybė nesiremtų bendros kilmės pajutimu ar mitu, todėl jie apibūdina etniškumą ir rasizmą kaip išplėstinę nepotizmo formą – polinkį proteguoti gimines prieš ne gimines ir artimesnius giminaičius prieš tolesnes gimines. Toks teiginys yra paremtas vadinamąja *Hamiltono taisykle* (kertinė sociobiologijos teorema). Britų entomologas W. Hamiltonas 1964 metais įrodė, kad identiškų genų kiekis kitoje kartoje gali padidėti, jei juos turintys organizmai ne tik patys aktyviai dauginsis, bet ir padės daugintis jiems giminingiems organizmams²², kurie taip pat turi bendros kilmės keliu paveldėtą dalį tų pačių genų kopijų.

Natūrali atranka tam tikromis aplinkybėmis skatina altruistinę elgesį, priklausomai nuo giminingumo lygio tarp sąveikos dalyvių. Anot Hamiltono, altruizmas (kai aukojama individualus reprodukcinis potencialas) natūralios atrankos gali būti paremtas tik tuo atveju, jei giminstės santykis* tarp altruisto ir jo veiksmo objekto yra didesnis už veiksmo kainos altruistui ir naudos veiksmo objektui santykį.

Sociobiologų teigimu, nepotistinis altruizmas žmonių rūšyje (kaip ir kitose visuomeninėse rūšyse) tapo *evoliuciškai stabilia strategija* (ESS). Afrikos savanose, kuriose, tikėtina, *homo sapiens* evoliucionavo, sėkmingas išlikimas reikalavo kolektyvinių pastangų. Vadinasi, didesnę tikimybę išlikti turėjo genai, lėmę didžiausią reprodukcinę sėkmę jų turėtojams, kurie kooperavosi su savo giminaičiais. Pagal sociobiologijos teoriją natūrali atranka gali skatinti netgi savižudišką elgesį, jei tai padeda perduoti tapačius genus į kitas kartas.

* Rūšių, kurios dauginasi lytiniu būdu, kiekvienas individas gauna pusę genetinės medžiagos iš tėvo ir pusę – iš motinos. Vadinasi, genetinis giminingumo koeficientas tarp tėvų ir vaikų (jei nėra inbrydingo), taip pat tarp siblingų yra 0,5; tarp senelių ir anūkų ir tarp dėdžių, tetų ir sūnėnų, dukterėčių – 0,25; tarp pirmos eilės pusbrolių – 0,125 ir t. t.

Tačiau sociobiologinė teorija nenumato, kad giminaičiai visą laiką tik tariai bendradarbiautų, ir skiria kelis giminystės lygmenis: „mažoji šeima“, „didžioji šeima“, giminė, gentis, subetninė grupė ir etnosas. Šie lygmenys įsilieja vienas į kitą ir tik konkrečios aplinkybės ir individų interesai diktuoja aktyvų solidarumo lygmenį tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje²³.

Sociobiologai sutinka su instrumentalistais, kad individai ir grupės konkuruoja dėl resursų ir statuso, bet, anot jų, individai linkę atsižvelgti į giminingumo laipsnį tarp savęs ir tarp konkurentų. Kuo didesnis giminystės laipsnis, tuo mažiau reikia paskatų bendradarbiauti ir didesnė konflikto kaina (nes altruistinis elgesys giminaičių atžvilgiu savaime atsiperka didesniu genų skaičiumi kitoje kartoje). Ir, atvirkščiai, kuo giminystės laipsnis mažesnis, tuo didesnė turi būti kooperacijos nauda ir mažesnė konflikto kaina.

Taigi, sociobiologai skiriasi nuo instrumentalistų tuo, kad, jų manymu, kultūriškai nevienodų grupių ekonominiai skirtumai ir politinė nelygybė pati savaime nesukelia etninių konfliktų. Etniniai konfliktai kyla dėl ekonominių skirtumų ir politinės nelygybės tarp individų grupių, besiskiriančių savo kilme ir giminingumo koeficiento vidurkiais²⁴.

Nors sociobiologija ir gali pateikti patenkinamą bendrą etniškumo evoliucijos paaiškinimą, tačiau jis nėra pakankamas paaiškinti etniškumo egzistavimui šiuolaikinėse visuomenėse, kurių narių tarpusavio genetinio giminingumo koeficientas artėja prie nulio. Taip pat, žinoma, sociobiologija negali paaiškinti, kodėl būtent tos, o ne kitos etninės grupės susiformavo ar išnyko istorijos būvyje. Tiesioginis sociologinių įvykių siejimas su genetika iškrepia ir priežasčių grandinę. Tai sukelia sunkumų, aiškinant konkrečias istorines ir politines situacijas (pvz., individų asimiliacija ne etniškai mišriomis santuokomis).

Taigi sociobiologinė etniškumo teorija ignoruoja psichologinį priežastinumo lygmenį ir peršoka tiesiai prie elgsenos vietoj to, kad kreiptų dėmesį į ją lemiančius psichinius mechanizmus (šie priekaištai iš dalies netaikomi G. Johnsonui, R. P. Shawui ir Y. Wongui). Mat Hamiltono taisyklė yra labiau bendro pobūdžio. Ji turėtų galioti bet kokiai biologinei rūšiai bet kurioje planetoje, kur individai sąveikauja su savo giminaičiais. Ji, paprasčiausiai, aprašo tikimybinį genų pasiskirstymą kitoje kartoje pagal altruistinės sąveikos narių tarpusavio giminingumo koeficiento ir sąveikos kainos/naudos santykį. Bet ji nieko negali pasakyti, kaip konkrečiai tie genų perdavėjai maksimizuoja savo bendrąją reprodukcinę sėkmę. Akivaizdu, kad sociobiologinę etniškumo teoriją reikia papildyti psichologiniais, ekologiniais, istoriniais, sociologiniais ir kultūriniais aspektais, kad galima būtų paaiškinti specifinius etniškumo variantus laike ir erdvėje.

1.6. Etniškumo teorijų vertinimas

Dauguma etniškumo teorijų pagal aiškinimo pobūdį yra arba intencionalistinės (primordialistai ir etnosimbolistai) arba funkcionalistinės (instrumentalistai ir ekologai) ir tik sociobiobiologai naudoja priežastinį funkcinį paaiškinimą. Primordialistai ir etnosimbolistai intencionalistiškai aiškina etninę tapatybę todėl, kad nurodo ją kuriančius mitus, kraujo giminytės idėjas, moralines vertybes ir kitas suvokiamas kultūrinės ypatybes. Šie sąmonės dalykai yra etniškumo intencionalaus paaiškinimo pagrindas, todėl jie kartu nubrėžia ir šio aiškinimo galiojimo ribas – mitai, simboliai ir tikėjimai taip pat turi būti paaiškinti.

Žinoma, galima juos kildinti iš kitų fundamentalesnių idėjų, bet vis tiek kada nors bus prietas liepto galas ir **reikės pasinaudoti funkciniu (reiškinys aiškinamas jo sukeltais naudingais padariniais, t. y. atliekamomis funkcijomis) arba priežastiniu aiškinimo būdu (nurodomos materialios aplinkybės arba sąlygos, kurios lemia nagrinėjamo reiškinių atsiradimą).** Funkcinis paaiškinimas, kurį taiko instrumentalistai ir ekologai, iš tikro yra pseudofunkcinis. Mat instrumentalistinės ir ekologinės teorijos nenurodo naudingų etniškumo padarinių (ekonominės ar ekologinės nišos resursų monopolizavimo ar politinės mobilizacijos) atgalinio priežastinio ryšio pačių etninių tapatybių egzistavimui. Jos, paprasčiausiai, implikuoja, kad etnosų nariai suvokia etniškumo naudą, tačiau tokia prielaida atrodo gana neįtikima, kai individai žūsta už savo etninę identitetą. Sunku įsivaizduoti, kokios naudos jie tada siekia. Vis dėlto, jeigu būtų teigiama, kad etniškumo naudos etninės tapatybės turėtojai sąmoningai nesuvokia, tada reikėtų atrasti priežastinį naudingų etniškumo padarinių ir etninės tapatybių įvairovės ryšį arba bent jį postuliuoti.

Sociobiologinė teorija iš esmės pateikia taisyklingą funkcinį ir priežastinį etniškumo paaiškinimą. Etninė diferenciacija aiškinama etnocentriškų individų sąveika, o tos etnocentriškos savybės, savo ruožtu, – individų genų ir aplinkos plačiąja prasme bendru poveikiu. Etninė tapatybė ir etnocentrizmas naudingi tam tikromis sąlygomis, nes padidina juos turinčių individų genų skaičių kitoje kartoje, o genai vėl daro įtaką etnocentristinėms individų savybėms naujojoje kartoje. Individams visiškai nebūtina suvokti etnocentriškos elgsenos poveikio genų platinimui kitoje kartoje, svarbu, kad tik jie elgtųsi etnocentriškai. Tačiau, kaip jau minėta anksčiau, iš sociobiologinės teorijos lieka neaiškus tikslus priežastinis genų ir elgsenos ryšys. Psichologinio lygmens ignoravimas iškreipia tą ryšį. Vis dėlto, nepaisant visų šių spragų, sociobio-

loginė paradigma laikytina perspektyviausia toliau plėtoti bendrąją etniškumo teoriją. Pati etniškumo sociobiologinė teorija geriausiai atitinka anksčiau minėtus teorijų vertinimo kriterijus: 1) paprasta, 2) taupi (mažai postulatų, platus aiškinimo spektras), 3) nuosekli, 4) numato naujus faktus (pvz., giminingumo atpažinimo mechanizmus, kurie aptikti tiek tarp gyvūnų, vabzdžių, tiek ir tarp žmonių, didesnę prievartą vaikų atžvilgiu šeimose, kur vienas iš tėvų yra netikras, lyčių elgesio strategijas).

2 lentelė. Etninių konfliktų aiškinimų grupės

ETNIŠKUMO TEORIJOS	ETNINIŲ KONFLIKTŲ PRIEŽASTYS	ETNINIŲ KONFLIKTŲ SPRENDIMO RECEPTAI
Primordialistinės	Socialinės egzistencijos duotybų nesutapimas	Integralioji revoliucija, visuomenės pilietinis švietimas
Etnosymbolistinės	Kultūriniai konkuruojančių grupių skirtumai	Kultūrinė integracija ir asimiliacija
Instrumentalistinės	Ekonominių ir politinių interesų disbalansas tarp kultūriškai skirtingų grupių	Politinių teisių suvienodinimas ir ekonominės nelygybės panaikinimas; kultūrinė asimiliacija
Sociobiologinės	Ekonominių ir politinių interesų disbalansas tarp kultūriškai skirtingų grupių, skirtingai suvokiančių savo kilmę ir giminingumą	Genealoginės grupinės manipuliacijos; ekonominių ir politinių grupinių interesų derinimas

2. NACIONALIZMO IR NACIJŲ KILMĖS TEORIJOS

Be ankščiau minėtų A. D. Smitho modernistinės ir antlaikiškos paradig-
mų, moksliniame diskurse apie nacionalizmo ir nacijų kilmės chronologines
ribas yra dar ir trečia teorijų grupė, kurią galima būtų pavadinti transfor-
macinėmis nacionalizmo teorijomis, beje, prie jų būtų priskirtinos ir paties
Smitho pažiūros.

Iki Antrojo pasaulinio karo nacionalistinė ir antlaikiška nacijų samprata
vyravo socialinių ir humanitarinių mokslų sluoksniuose (pvz., vokiečių is-
toristinė mokykla), bet situacija radikaliai pasikeitė 7-ajame dešimtmetyje ir
nuo tada populiariausi yra modernistai (praktiškai visi, išskyrus A. D. Smithą,
P. Brassą, J. Armstrongą, R. Shawą ir Y. Wongą). Antlaikiškų koncepcijų po-
žiūriu, žmonija natūraliai susideda iš nacijų, unikalių, savitų politinių ir kul-
tūrinių bendrijų, turinčių savo charakterį, tautinę dvasią, bendrą kilmę, nepa-
kartojamą istorinį likimą ir vienintelę tėvynę. Pagal jas, nacijos egzistuoja nuo
neatmenamų laikų, tik kai kurie nariai pamiršo savo nacionalinį identitetą,
kurį atgaivinti ir ugdyti yra patriotų uždavinys, nes tik tautoje individai gali
realizuoti savo kūrybines galias ir laisvę²⁵.

Modernistų įsitikinimu, nacijos ir nacionalizmas yra pagrindiniai
XIX–XX amžiaus reiškiniai. Modernistinės paradigmos pagrindiniai bruožai:

- nacijos nėra senesnės už Prancūzijos didžiąją revoliuciją;
- nacijos ir nacionalizmas yra specifinių modernių istorinių procesų,
tokių kaip kapitalizmas, industrializacija, biurokratizacija, demokrati-
zacija, masinių komunikacijų plėtra, sekuliarizacija, urbanizacija ir
masinis švietimas, padarinys;
- nacijos sukurtos ar išrastos tam tikros žmonių klasės – jos yra nacio-
nalistų konstruktas, kurie naudoja ją kovoje dėl statuso ir resursų;
- nacijos yra laikinas reiškinys, jos išnyks, kai tik jas sukūrusios isto-
rinės sąlygos neteks savo galios²⁶.

Nacionalistų teiginiai apie nacijų senumą, modernistų nuomone, yra klai-
dingi – jiems prieštarauja palyginti visai neseniai susidariusios Pietų Ameri-
kos nacijos, taip pat tokie faktai, kad nacijos, skirtingai nuo ankstesnių epo-
chų etninių darinių, yra masinės, teisinės politinės ir teritorinės bendrijos
ir sudedamosios tarptautinės sistemos dalys²⁷. Kita vertus, nacionalistiniai
paaiškinimai, apeliuojant į kažkokį kraujo šauksmą ar tautos dvasią, yra neį-
tikinami ir turėtų būti paaiškinti. Iš tikrųjų, modernistai yra teisūs, sakydami,
kad tiek bendra nacijos kilmė, tiek savastis, kaip tai supranta nacionalistai,

yra fikcija: užkariavimai, migracija, mišrios vedybos paverčia paistalais kalbas apie kažkokius bendrus visai nacijai protėvius ar unikalią nacijos sielą.

Ankstesnėse epochose nacionalizmas ir nacijos buvo neįmanomos, nes agrarinėms visuomenėms neiškilo jokio poreikio suvienyti įvairių socialinių sluoksnių ir izoliuotų geografinių regionų į didesnius kultūriškai ir politiškai vienalyčius vienetus. Nacijos išrandamos ar susiformuoja, kad patenkintų modernizacijos procesų sukurtus funkcinius reikalavimus²⁸. Tačiau patys modernistai nesistengia paaiškinti senesnių etninių bendrijų egzistavimo ir kodėl šiuolaikinėje epochoje vis dėlto tarptautinės sistemos pagrindas yra būtent nacijos, o ne kito tipo bendrijos (pvz., klasės). Taip pat juos galima apkaltinti pseudofunktionalizmu (žr. p. 15) ir kitomis instrumentalizmo nuodėmėmis (žr. p. 15–16).

Transformacinių nacionalizmo teorijų atstovai su Smithu priešakyje neklysta, nurodydami, kad nacijos formuojasi iš ikimodernių etninių bendrijų. Jie mano, kad modernistai dramatinizuoja modernios ir tradicinės visuomenės skirtumus. Modernybė jokiū būdu nėra radikali socialinė revoliucija žmonijos istorijoje, kuri nutraukė visus saitus su praeities epochos socialinėmis struktūromis, tikėjimais ir pan. Greičiau yra nepertraukiama raida. Ne visos modernios socialinės institucijos yra visiškai naujos. Daugelį jų modernizacija tik transformavo, pritaikydama savoms reikmėms. Viena iš tokių modernių socialinių institucijų yra nacija. Nors nacijos, anot Smitho, Brasso, Armstrongo, yra, be abejonės, šiuolaikinis reiškinys, tačiau jų šaknys siekia Viduramžius ir net Antiką.

Ankstesnių epochų etniniai dariniai suprantami tartum modernių nacijų formavimosi matricos. Nacijos, kaip kultūrinės istorinės, ekonomiškai ir politiškai vientisos bendrijos, išsirutuliojo iš etninių bendrijų arba *ethnie* (Smithas vartoja sinoniminį prancūzišką terminą), t. y. kultūrinių žmonijos junginių, kurių nariai turi tam tikrą savivardį bendros kilmės mitą, truputėlį istorinių atsiminimų, bendrą istorinę teritoriją arba bent jau sentimentų ankščiau turėtai tėvynei, vieną ar kelis bendrus kultūrinius bruožus ir grupinio solidarumo jausmą. Ankstesnių epochų kultūrinius simbolius, mitus, vertybes modernizacija sulydė su pilietiniais valstybiniais elementais ir taip susidarė nacijos. Nacijos yra tartum hibridinis darinys, susidedantis iš etnio ir pilietinio sandų. Bendros kilmės mitai, simboliai, istoriniai atsiminimai sudaro nacijų etninę „šerdį“, o bendra ekonomika ir politinės narių teisės ir pareigos – pilietinį dėmenį. Transformacinės teorijos neneigia modernizacijos procesų reikšmės. Pavyzdžiui, Smitho įsitikinimu, nacijų susiklostymą nulėmė „trilypė revoliucija“ – ekonominės (kapitalizmas, industrializacija),

karinės ir administracinės bei švietimo ir kultūros sritys²⁹.

Labai abejotina, ar tas etninių bendrijų tapimas nacijomis vyko tikrovėje. Ar tai nėra tik manipuliavimas sąvokomis? Juk nacija, pagal Smithą ar Armstrongą, tai – niekas kitas kaip ekonomiškai integruota ir demokratiška etninė bendrija (Brassas apibrėžia naciją šiek tiek kitaip – kaip politizuotą etninę bendriją). Iš to išeina, kad transformuojasi ne etninė bendrija, bet socialinės, ekonominės ir politinės struktūros.

Ethnie transformacija būtų tų Smitho minėtų penkių etninės bendrijos bruožų kaita, o jie vis dėlto išlieka. Modernizacija sudaro sąlygas periferinių etninių bendrijų asimiliacijai į vyraujančią etninę grupę kartu su centralizuotu valstybės administravimu, demokratėjimu, integruota ekonomika, industrializacijos sukurtu gyventojų mobilumu, visuotiniu švietimu ir raštingumu, standartizuota kalba ir kultūra. Dėl šių procesų valstybės sienos sutampa su etninės bendrijos ribomis. Viduriniaisiais amžiais burgundai ir normandai buvo atskiri etnosai, o dabar šie vardai žymi etnografines sritis. Galima, žinoma, tai pavadinti prancūzų nacijos formavimusi (angl. *nation-building*), bet taip pat sėkmingai galima manyti, kad vyko paprasčiausia normandų, bretonų, akvitaniečių, burgundų, gaskonų, Langedoko gyventojų asimiliacija į prancūzų *ethnie*, kurio teritorija ankstyvaisiais viduramžiais apsiribojo tik *Il de France*. Tai gal nacija yra tik etninė bendrija, prisitaikiusi prie modernių sąlygų, nereikalinga sąvoka, o *ethnie* transformacija – fiktyvi? Taip pat etninių transformacijų teoretikai negali atsakyti, kodėl tie etniniai mitai ir simboliai egzistuoja iki modernių laikų? Kodėl žmonės nuolat išsigalvoja bendros kilmės mitus, kad sustiprintų bendruomeninius saitus? Kodėl iš viso grupuojamasi pagal tariamą kraujo giminystės principą¹?

¹ Plačiau žr. Statkus, N., *Etniškumas ir nacionalizmas: istorinis ir teorinis aspektai*, Vilnius: VUL, 2003, p. 83–141.

3. LIETUVOS HUMANITARINIŲ IR SOCIALINIŲ MOKSLŲ NACIONALIZMO IR ETNIŠKUMO STUDIJOS

Praėjusio šimtmečio Lietuvos historiografijoje, filosofijoje ir sociologijoje galime išskirti dvi nacionalizmo, tautiškumo ir tautos koncepcijų grupes, kurios lengvai telpa į jau minėtas antlaikišką ir transformacinę paradigmas. Pirmoji, kuriai priklauso A. Voldemaro, A. Šapokos, V. Daugirdaitės–Sruogienės, Z. Ivinskio, J. Jakubovskio, S. Šalkauskio, R. Jaso, Z. Zinkevičiaus ir D. Kuolio pažiūros, gyvuoja nuo tarpukario laikų. Tiesa, reikia pažymėti, kad šie autoriai specialiai nenagrinėja šio klausimo, tačiau laikosi pačios nacionalizmo ideologijos suformuotos paradigmos. Tauta šiose koncepcijose suprantama kaip žmonių bendrija, susieta bendra kalba, istoriniu likimu, papročiais, gyvenamąja teritorija ir suvokianti savo bendrumą. Tauta suvokiama tartum būtų apriorinė statiška duotybė, nesvarstant, kada ji atsirado ar kito ir dėl kokių priežasčių³⁰. Nuo šių autorių šiek tiek skiriasi A. Maceina, kuris į tautos sampratą įtraukė dinaminį aspektą, ir Mykolas Rėmeris, kuris pabrėžė subjektyvaus apsisprendimo dalyvauti nacionalinės tautos kūryboje svarbą ir gana išsamiai nagrinėjo tautos ir valstybės santykius bei nacionalizmą.

Anot Maceinos, tauta yra trijų pagrindinių veiksnių – rasės, gyvenamosios aplinkos ir istorinio likimo – išdava. Pirmieji du veiksniai suformuoja, Maceinos nuomone, tik „gamtinę tautą“ (vok. *naturvolk*), kuri yra nepastovi, kol nėra išgyvenusi savo likimo ir nesuvokia savo išskirtinumo. Istorinis likimas sukuria tautas kaip kultūrinį vienetą. Taigi, tauta yra kultūros ir natūros sintezė³¹. Iš pradžių Maceinai egzistuoja tik rasinė grupė, kuri tampa tauta kultūros dėka, o subrendusi tauta, pasiekusi aukštą civilizacijos lygį, virsta nacija. Taigi, nacija – tai subrendusi ir kultūringa tauta. Valstybė nėra būtina nacijai egzistuoti, bet be valstybės tautai neįmanoma tapti nacija³².

Mykolo Rėmerio tautos samprata susijusi su jo bendra visuomenės koncepcija, apibūdinančia visuomenę kaip socialinių junginių visumą. Rėmeris skiria du tautos tipus: *tauta–populus* ir *tauta–nationi* (nacionalinė tauta). *Tauta–populus* yra socialinis junginys, tapatus valstybės narių visumai, o nacionalinė tauta yra sudėtingas kultūrinis psichinis reiškiny, kurio egzistavimą veikia daug vienijančių veiksnių (kalba, pirminė etninė grupė, bendros istorinės kultūros tradicijos, atsiminimai ir sąmoningas apsisprendimas). Šių veiksnių galia kuriantis nacionalinei tautai įvairuoja pagal „socialinio bendravimo sąlygas, t. y. vietos ir laiko aplinkybes“³³.

Rėmeriui nacionalizmas yra dvejopas reiškiny. Iš vienos pusės, nacionalizmas jo apibrėžiamas kaip socialinis politinis judėjimas, išreiškiantis na-

cionalinio darinio siekius valstybės atžvilgiu, bet, kita vertus, tai Rėmeriui yra ideologinė koncepcija – nacionalinės valstybės idėja. Nacionalizmas nesusiderinamas nei su demokratija, nei su socializmu. Nacionalizmas yra dviejų formų – viešpataujančių tautų nacionalizmas ir tautinių mažumų nacionalizmas. Pirmasis yra negrėsmingas valstybei, o antrasis nuolat kelia problemas, grasindamas separatizmu.

Rėmeris pirmasis Lietuvoje aptaria kai kuriuos etninių konfliktų reguliavimo būdus. Jis nurodo valstybės atsiskyrimą, teritorinę bei personalinę autonomiją ir valstybių apsikėtimą tautinėmis mažumomis (deportaciją). Anot Rėmerio, atsiskyrimas yra labai tinkamas tautinių problemų sprendimo būdas, ypač jei susidaro objektyvios sąlygos separatizmui (tauta susitelkusi vienoje teritorijoje, valstybė yra silpna). Tačiau daugeliu atvejų tokių sąlygų nėra ir tautinėms mažumoms tenka tenkintis teritorine autonomija, kuri, Rėmerio nuomone, yra tiesiog laikinas etapas arba kompromisinis variantas tarp nacionalistinių mažumos siekių ir valstybės interesų. Apsikeitimas tautinėmis mažumomis, Rėmeriui atrodo, yra radikaliausias metodas, bet tai – skaudus, kenksmingas ir barbariškas būdas, nes žmonės yra susiję su šalies ekonomika ir visuomene įvairiausiais ryšiais. Personalinė autonomija, kai kultūrinės teisės suteikiamos tautiniam junginiui ir kartu kiekvienam tautinės mažumos nariui visoje valstybės teritorijoje, yra geras tautinių mažumų problemos sprendimo būdas³⁴.

Tarybiniu laikotarpiu buvo pritaikyta socialinių ir ekonominių formacijų progresyvios kaitos schema, marksistiškai aiškinant šiuos reiškinius. Marksistiškai interpretavo etninę istorinę raidą J. Jurginis, R. Vėbra ir L. Mulevičius³⁵. Jie siejo etnines bendrijas su gamybos priemonių ir santykių pažanga. Pasak jų, tam tikras gamybos būdas determinuoja vienokią ar kitokią etnosą formą.

E. Gudavičius pakeitė ortodoksinę marksistinę tautos sampratą, sureikšmindamas valstybės vaidmenį. Jo pažiūroms turėjo įtakos B. Zientaros politinės tautos³⁶ ir J. Bromlėjaus etnosą teorija³⁷. Taip pat, iš esmės, bromlėjiskai politinei ir socialinei etninių procesų sampratai (tik šiek tiek kitokiai nei Gudavičius) atstovauja R. Grigas, R. Volkaitė-Kulikauskienė, A. Kulakauskas, E. Aleksandravičius, B. Kuzmickas ir I. Lukšaitė³⁸. Visi šie autoriai įžvelgė tam tikras etninės raidos stadijas, tam tikrus etninių bendrijų virsmus, todėl visiškai teisėtai jų koncepcijas galima pavadinti *transformacinėmis*.

Etnosas, anot **Gudavičiaus** (kaip ir ortodoksinių marksistų), yra santykinė žmonių bendrijų klasifikacija, priklausanti nuo pastarųjų socialinės raidos stadijos. Gimininge gentinėje visuomenėje yra gentiniai etnosai. Kai atsiranda klasės ir išnaudojimas, susikuria valstybė, gentys virsta tautomis (tautybėmis), o tautą susieja ekonominis bendrumas, kai visas visuomenės gyvenimas poli-

tizuojausi (bent jau 2/3 visuomenės narių vienaip ar kitaip dalyvauja politikoje), tada tauta tampa nacija. Gudavičius teigia, kad etninės bendrijos formą ir net pačios bendrijos susidarymą lemia socialiniai, ekonominiai ir politiniai veiksniai, mat, atsiradus valstybei, atsiranda antagonistiniai socialiniai ir politiniai sluoksniai. Valdymo įgūdžiai formuoja tautos suvokimą. Tautą suvokia, anot jo, tie, kurie išnaudoja, o ne tie, kuriuos išnaudoja. Jie turi tik pavaldinių savimonę. Taigi, tauta yra valstybės valdantysis sluoksnis. Tautinė savimonė yra esminis tautos egzistavimo bruožas, kuri suvienija šią etnosocialinę bendriją. Kitaip sakant, tautinė savimonė yra valstybės struktūros kultūrinis ir ideologinis aspektas, t. y. politinio kolektyvo narių abipusio prievolinio santykio refleksija. Tautinė savimonė kinta laike (istorinė kategorija). Ji plėtojasi nuo viršaus į platesnius visuomenės sluoksnius. Tad iš pradžių tautinę savimonę teturi valdovas ir valdančioji dinastija, o visi kiti save suvokia tik kaip valdovo pavaldinius. Vėliau, formuojantis bajorų luomui, bajorai pamažu tampa tautiškai sąmoningi (politine tauta). Moderniaisiais laikais, valstiečiams ir miestiečiams suteikus pilietines teises, visi tautos nariai suvokia savo tautinę priklausomybę ir tauta, susijusi ekonominiu bendrumu, tampa nacija. Pagal tai, kaip principai *mes valdantieji*, *mes tauta* ir *tarnauk tautai* įsisąmoninti ir suprasti visos visuomenės kaip vertybė, Gudavičiui tampa kriterijumi, nustatant tautinės savimonės raidos fazes ir klasifikuojant etnosocialines bendrijas.

Vertinant Gudavičiaus koncepciją, išvada galėtų būti trumpa ir paprasta – ji aiškina ne tai, ką skelbiasi aiškinanti. Gudavičius sutapatina pilietiškumo ir tautiškumo raidą, specialiai apibrėždamas tautą kaip politinę bendriją. Visuomenės „pilietišimą“ jo koncepcija puikiai paaiškina, tačiau ar pilietiškumą galima ir reikia tapatinti su tautiškumu? Viską įmanoma apibrėžti taip, kaip tyrinėtojas mano esant reikalinga, tačiau ne visada tai yra pravartu, tikslu ir patogu. Jei tautiškumu vadinama kolektyvinė tapatybė žmonių, kurie turi teisę daryti politinius sprendimus, tai įvedamas dar vienas sinonimas terminams *politinio elito tapatybė*, *pilietiškas*, *politinės teisės*. Vis dėlto sinonimiškų sąvokų vartojimas moksliniame diskurse labiau jį supainioja nei praskaidrina, todėl gera teorija apibrėžia griežtus nagrinėjamų objektų kokybinius skirtumus ir sąvokas vartoja vienareikšmiškai. Iš esmės, Gudavičiaus vartojamų sąvokų *etnosas*, *tauta*, *nacija* turiniai sutampa, dubliuojasi su sąvokomis *beklasė visuomenė*, *klasinė visuomenė* ir *kapitalistinė visuomenė*. Beje, pačių žodžių *tauta* ir *nacija* etimologinė reikšmė siejasi su giminyste ir gal todėl Gudavičiaus siūloma šių sąvokų reikšmė režia ausį. Žodis *tauta* kilęs iš indoeuropietiškos prokalbės *theut*, kuris reiškė arealinę žmonių bendriją, sudarytą iš keleto giminių³⁹. Panašiai būtų galima siūlyti apibrėžti šeimą tik kaip ūkinę visuome-

nės ląstelę, kokia ji iš tiesų buvo ikimoderniaisiais laikais, tik ar būtų tikslinga? Juk būtų pamirštas esminis bruožas – reprodukcija – skiriantis šeimą nuo kitų gamybinių vienetų, o logika reikalauja, kad apibrėžimas įtrauktų tik tuos bruožus, kurie būtini apibrėžiamam objektui. Taigi, tai, ką Gudavičius vadina tautinės savimonės raida, iš esmės, yra visuomenės politinės savimonės evoliucija.

A. Kulakausko, E. Aleksandravičiaus, R. Volkaitės-Kulikauskienės, R. Grigo, I. Lukšaitės ir B. Kuzmicko koncepcijose gerokai mažiau yra pabrėžiamas etatocentrizmas (taip būdingas Gudavičiui). Šie autoriai neigia, kad etninės bendrijos yra vien tik socialinės ir politinės visuomenės raidos padariniai. Greičiau, anot jų, jos yra kultūrinės bendrijos, kurias sieja tariama bendra kilmė, ilgaamžė patirtis, bendra gyvenamoji teritorija, panašūs santykis su gamtine aplinka, bendra kalba ir panašūs elgsenos būdai (įpročiai, papročiai). Etniniai ir socialiniai (gamybiniai, politiniai) saitai yra skirtingi žmonių bendrijas formuojantys ryšiai. Etniniai ir socialiniai saitai abipusiškai determinuoja vieni kitus. Valstybė, ūkinė struktūra gali konservuoti arba naikinti etninius saitus. Savo ruožtu, jie gali stiprinti arba ardyti politinę šalies vienybę, ekonomiką.

Lukšaitė ir Volkaitė-Kulikauskienė labiau kreipia dėmesį į etniškumo raidą feodalizmo laikotarpiu, o Kulakauskas su Aleksandravičiumi nagrinėja tautinio atgimimo periodą. Grigas tyrinėja tautos socialinės organizacijos struktūras bei tautos pilietinės savignyos, tautos valstybingumo orientyrų problemas⁴⁰. Kuzmickas svarsto tautos ir jos kultūros kaitą istorijos būvyje. Jis ypač išryškina tautos kultūros savimonės vaidmenį tautos raidai bei išlikimui. Pavyzdžiui, tautiškai atgimstanti lietuvių liaudis, kaip ir daugelis Vidurio Europos tautų, neturėjo institucinių tautinės savimonės priemonių, todėl galėjo reikštis tik per kultūrą. Todėl, anot jo, tautinė ir kultūrinė savimonė daug kur sutampa⁴¹.

Lukšaitės manymu, lietuvių etnosas (tautybė) susiformavo VIII–XIII amžiais. Tai buvo išsiskyrimo iš baltų etnoso rezultatas. Būtent tuo laikotarpiu išsikristalizavo lietuvių etninė bendrija, susieta anksčiau minėtais saitais. Susiduriant su kitais etnosais, atsiranda *antrinis žmonių santykis* su savo etnine bendrija, t. y. *etninė savimonė*. *Racionalizuota etninė savimonė* (etninės bendrijos interesų visumos suvokimas ir motyvuotas susitapatinimas su ja), pasireiškianti įvairiuose tekstuose, virsta *tautine savimone*, ir kai etninėje bendrijoje atsiranda socialinis sluoksnis, reiškiantis kolektyvinę savimonę, etninė bendrija tampa *tauta*. Aišku, kad tauta, anot Lukšaitės, yra tam tikros civilizacijos pakopos padarinys. Taigi, lietuviai yra tauta nuo XIII amžiaus ir tai, kad neraštingi pilininkai ir valstiečiai neparašė tautinės savimonės manifestų, Lukšaitės manymu, nėra įrodymas, kad jie nebuvo tauta (kaip teigia Gudavičius). Kai tautinę savimonę ima teigti dokumentine forma visi tautos

sluoksniai, tauta pasiekia nacijos stadiją. Žinoma, visuotinis raštingumas ir žiniasklaida suvaidino lemiamą vaidmenį, tautai tampant nacija.

Kulakauskas ir Aleksandravičius šiek tiek kitaip aiškina tautos tapimą nacija. Anot jų, etninės tautos XIX–XX amžiais tapo politinėmis tautomis. Etninės bendrijos politizuojasi, modernėdamos dėl priežasčių, kurių šie autoriai detaliau nenagrinėja. Subordinuotieji etnosai politiškai mobilizavosi, remdamiesi nacionalistine ideologija, reikalaujančia nepriklausomybės arba autonomijos teritorijai, priklausančiai etninei bendrijai istorijos teise, o etninės tautos, kurios nebuvo praradusios valstybės arba valstybingumo tradicijos, tapo nacijomis, paprasčiausiai, platesniems bendrijos narių sluoksniams įsitraukiant į politinį gyvenimą ar paremiant elito valstybinės nepriklausomybės siekius.

Iš esmės, sunku priekiaštai dėl Lukšaitės, Volkaitės-Kulikauskienės, Aleksandravičiaus ir Kulakausko koncepcijų empirinio neadekvatumo. Tačiau, kad ir kokios būtų tikslios jų aprašomosios schemas, joms trūksta aiškinamosios galios. Kita vertus, galima abejoti, ar yra tikslinga išskirti etninės raidos pakopas, jei Lukšaitės koncepcijoje nurodomi tik kiekybiniai civilizacijos pažangos nulemti etninės savimonės raiškos skirtumai, o, Aleksandravičiaus ir Kulakausko supratimu, etniniai skirtumai nesikeičia, tik įgauną politinę dimensiją.

Politologo A. Prazausko pažiūras taip pat galima priskirti Bromlėjaus mokyklai (nors tam tikrais aspektais kartu ir etnosimbolistų požiūriui). A. Prazauskas daugiau dėmesio kreipia į etninių konfliktų problematiką. Anot jo, etniniai konfliktai yra dviejų etnosų arba tam tikrų jų socialinių sluoksnių socialiniai konfliktai. Etniniai konfliktai kyla dėl privilegijų ir resursų netolygaus pasiskirstymo ir dėl etnosų statuso nelygybės. Kai kada etninių konfliktų priežastis būna kultūrinė, religinė ar civilizacinė priespauda.

Apibendrinamas Prazauskas teigia, kad etniniai konfliktai reiškiasi kova dėl materialių ir dvasinių išteklių kontrolės⁴². Sprendžiant etninius konfliktus, Prazausko manymu, reikėtų išsamiai išanalizuoti pilietinės visuomenės padėtį: 1) etnodemografinę situaciją, 2) vyraujančios etninės grupės politinę, socialinę ir ekonominę reikšmę, 3) ūkio, socialinės ir politinės integracijos lygį, 4) etnosų konsolidacijos lygį, 5) etnosų socialinę struktūrą, 6) etninę stratifikaciją, 7) etnolokaliinius ir viršetninius ryšius bei viršetninių ir etninių institucijų sąveiką. Prazauskas pažymi, kad konkrečių etninių konfliktų reguliavimo metodų pasirinkimas didžia dalimi priklauso nuo valstybės politinio režimo. Autoritariniai režimai, paprastai, renkasi etnoregioninius judėjimus slopinti jėga, asimiliuoti etnines mažumas arba jas deportuoti. Demokratinės vyriausybės stengiasi sureguliuoti etninius nesutarimus, vykdydamos sociopolitinės integracijos politiką, kurdamos bendras vertybes ir politinę kultūrą⁴³.

II. ETNOPOLITINIAI REIŠKINIAI IR PROCESAI

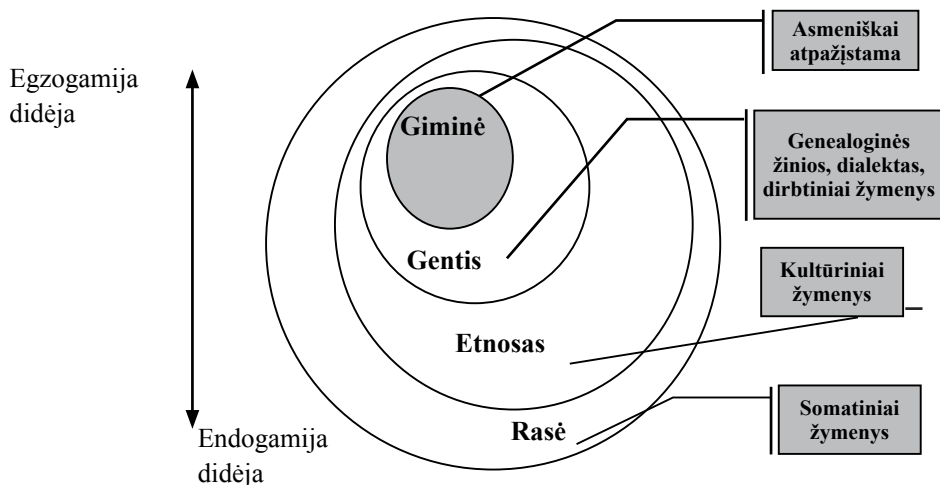
1. SĄVOKŲ APIBRĖŽIMAI

Norint ką nors tiksliai paaiškinti, reikia aiškiai ir nuosekliai apibrėžti ir aprašyti tyrimo objektą. Ši knygos dalis skirta sąvokų apibrėžimams ir etniškumo bei politikos sąveikos aprašymui. Tai, kad nacionalizmo ir etniškumo studijose nėra nusistovėjusios ir griežtai apibrėžtos terminijos, veda prie tarpusavio nesupratimo ir dažnai beprasmių diskusijų. Žinoma, ši kliūtis palyginus lengvai įveikiama, jei diskurso dalyviai susitaria dėl vartojamų sąvokų turinio ir apimties, todėl reikėtų iš anksto suderinti tokių pagrindinių sąvokų kaip *etniškumas*, *etnosas* arba *etninė grupė*, *etnocentrizmas*, *etninis procesas*, *nacionalizmas*, *nacija*, *nacionalinė valstybė*, *etninis konfliktas* ir *etnopolitika* vartoseną. Dauguma *etniškumo* apibrėžimų galima priskirti vienam iš trijų semantinių laukų:

- etniškumas kaip priklausomybės etninei grupei jausmas;
- etniškumas kaip savybių visuma, kuri charakterizuoja etninę grupę;
- etniškumas kaip kolektyvinė tapatybė, paremta tariamos bendros kilmės, giminystės suvokimu, kultūrinėmis ir (ar) morfofiziologinėmis savybėmis.

Antrasis apibrėžimas yra *tautologija* (ar tik ne etniškumas apibrėžia etninę grupę?), o pirmoji reikšmė neturi realaus referento, nes etniškumas, kaip jausmas, niekuo nesiskiria nuo kitų kolektyvinės priklausomybės jausmų (tik jausmo objektu), todėl trečioji reikšmė būtų priimtinausia. Etniškumas yra vienas iš žmonijos genealoginės kolektyvinės tapatybės tipų, kurį sudaro kultūriniai požymiai, nurodantys bendrą tam tikros grupės žmonių kilmę. Egzistuoja ir kitokių tipų genealoginių tapatybių – rasinė, gentinė, gimininė ir šeiminė. Skirtingai nuo etniškumo, rasinę tapatybę sudaro grupės narius išskiriantys morfofiziologiniai žymenys. O tai, kokiai *giminei* žmogus priklauso ikiagrarinėse visuomenėse, paprastai, žinoma asmeniškai (*prima facie*). *Gentinės tapatybės* pagrindiniai indikatoriai, paprastai, būna tikslios individo šeimos ir giminės genealogijos žinios ikiagrarinėje visuomenėje.

GENEALOGINĖS TAPATYBĖS

1 Schema. Genealoginės tapatybės

Tad žmonių grupes arba kolektyvus, kurių nariai tiki bendra kilme bei giminyse ir skiria save nuo kitų panašių grupių pagal kultūrinius ir (ar) fizinius bruožus ir dažniau tuokiasi tarpusavyje nei su kitų grupių nariais⁴⁴, būtų galima vadinti *etninėmis grupėmis* arba *etnosais*. *Etnocentrizmu* vadintina psichologinė nuostata, teigianti, kad savas etnosas yra teisingesnis, pranašesnis už kitus etnosus. Iš tokios nuostatos išplaukiantis diskriminacinis elgesys būtų vadinamas *etnocentristine diskriminacija*. Etninę savimonę sudaro etnoso narių pripažįstami etnosą išskiriantys žymenys, savivardis ir bendros kilmės suvokimas (ar jį išreiškiantis mitas). *Etninė tapatybė* savo ruožtu susideda tiek iš etninių žymenų, kuriuos pripažįsta patys etnoso nariai, tiek ir tų, kuriuos priskiria etnosui kitų etninių grupių nariai.

Smithas išskiria šešis pagrindinius etninių bendrijų bruožus⁴⁵. Galima būtų sakyti, kad etninių bendrijų nariams būdingų bruožų (pridėjus polinkį į endogamiją) kaita parodo etninį kitimą, t. y. *etninį procesą*. Etniniai procesai būtų suprantami kaip etninių tapatybių atsiradimas (diferenciacija), kitimas (segmentacija, konsolidacija) ir išnykimas (asimiliacija). Tad etninių procesų indikatoriai būtų etnoso pagrindinių charakteristikų dinamika: 1) bendro savivardžio, 2) bendros kilmės mito, 3) istorinių atsiminimų, 4) asociacijos su bendra istorine teritorija – tėvyne, 5) vieno ar kelių etniniškai išskiriančių kultūros bruožų, 6) grupinio solidarumo jausmo, 7) endogaminių santuokų procento kitimo.

Terminas *nacionalizmas*, pasak K. Symmonso-Symonolewicziaus, dažniausiai vartojamas trejopai:

- nacionalizmas kaip ideologija;
- nacionalizmas kaip socialinis judėjimas;
- nacionalizmas kaip kolektyvinis sentimentas ar kolektyvinė savimonė.

A. J. Motylis puikiai pastebėjo, kad du paskutiniai *nacionalizmo* apibrėžimai yra netaisyklingi. Mat nacionalizmas, kaip socialinis judėjimas, realybėje neturi referento, kadangi nėra nieko specifiško, kas išskirtų nacionalistų kolektyvinius veiksmus iš kitų socialinių judėjimų – tiek fašistai, tiek komunistai, tiek liberalai demonstruoja, streikuoja, kuria klubus, rašo peticijas ir kita. Visus šiuos judėjimus labiau skiria ne jų veiklos formos, bet tikslai. Sutapatinti nacionalizmą su kolektyviniais sentimentais arba savimone būtų tas pats, kas padaryti visus žmones nacionalistais, nes kiekvienas žmogus turi panašius jausmus, tačiau ne kiekvienas yra nacionalistas, todėl Motylis apibrėžia *nacionalizmą* kaip idealą ar ideologiją, teigiančią, kad etninės ir politinės ribos turi sutapti ir kad etniškai vienalytė valstybė yra geriausia politinės organizacijos forma⁴⁶. Šiam nacionalizmo apibrėžimui, sekant keletą kitų nacionalizmo tyrinėtojų (pvz., E. Gellnerį), galima tik pritarti.

Tad racionalu būtų apibrėžti *naciją* kaip politiškai organizuotą etninę grupę, siekiančią išsikovoti ar išsaugoti politinę autonomiją arba nepriklausomą valstybingumą. *Nacionalinė valstybė* yra valstybė, kurios beveik absoliuti dauguma piliečių priklauso vienai etninei grupei. Jei daugiau kaip du trečdaliai valstybės piliečių priklauso vienam etnosui, tokią valstybę galima apibrėžti kaip *turinčią etninę mažumą* ar *mažumas*. O jei vieno etnosu nariai tesudaro 1/2–3/4 visų piliečių, tai tokia valstybė turi tik *etninę daugumą*. Visos kitos valstybės teturi tik *didžiausią etninę grupę*.

1972 metais iš 132 valstybių tik 12 (9,1 %) buvo beveik etniškai homogeniškos, kai viena etninė grupė sudarė virš 95 % piliečių (pvz., Islandija, Japonija, Lenkija). 25-iose valstybėse (18,9 %) viena etninė grupė sudarė 75–94 % valstybės piliečių (pvz., Jungtinė Karalystė). 31 valstybė (23,5 %) turėjo etninę daugumą – 50–74 % piliečių (pvz., Kanada) ir 39-iose (29,5 %) didžiausia etninė grupė nesudarė nė daugumos (pvz., buvusi Jugoslavija, Kongo Demokratinė Respublika, buvęs Zairas, Centrinės Afrikos Respublika)⁴⁷. Po Šaltojo karo pabaigos iš 190 pasaulio valstybių etniškai homogeniškų valstybių skaičius išaugo iki 36.

3 lentelė. Valstybių tipologija pagal etninio heterogeniškumo laipsnį

	1972		1999	
	Sk.	%	Sk.	%
Nacionalinės valstybės	12	9,1	36	19
Valstybės su etninėmis mažumomis	25	18,9	58	30,5
Valstybės su etnine dauguma	31	23,5	45	23,5
Valstybės, turinčios didžiausią etninę grupę	39	29,5	51	27
Nėra duomenų	25	18,9		
Iš viso:	132	100	190	100

Šaltinis: Connor, W. *Ethnonationalism: the Quest for Understanding*. Princeton: Princeton University Press, 1994, p. 29; Vanhanen, T. Domestic Ethnic Conflict and Ethnic Nepotism: A Comparative Analysis, *Journal of Peace Research*, 36, 1, 1999, p. 55–73, *World Fact Book* 2002, http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/fields/ethnic_groups.html

Valstybės sąvoka toliau bus vartojama organizacijos, turinčios teisėtos prievartos monopolį tam tikroje teritorijoje, kurioje ji garantuoja saugumą ir gerovę mainais už mokesčius, prasme⁴⁸. Valstybės atsiradimas yra siejamas su agrarine revoliucija, gyventojų skaičiaus ir tankio didėjimu, irigacijos išradimu ir tarpgrupine kova. Ikimoderniais laikais vyraujančios valstybės formos buvo miestai valstybės, imperijos ir feodaliniai politiniai dariniai. Po Antrojo pasaulinio karo dauguma žmonių gyvena moderniose centralizuotose biurokratinėse valstybėse (angl. *nation-state*), kurios susiformavo Vakarų Europoje ne anksčiau kaip XVI amžiuje. Modernią valstybę nuo kitų valstybės tipų skiria keli unikalūs bruožai:

- centrinė valdžia atribota nuo kitų socialinių institucijų;
- aiškiai apibrėžta vientisa teritorija, kurioje centrinė valdžia turi teisėtos prievartos monopolį ir aukščiausią suverenitetą;
- centrinės valdžios suverenumas kyla iš liaudies ar nacijos, t. y. valstybės piliečių bendros valios, kurią ji vykdo per savo išrinktus (paskirtus) atstovus.

Vakarų Europoje valstybės piliečių visuma dažnai tapatinama su tauta, o *pilietiškumas* vartojamas sinonimiškai *tautiškumui*. Iš tikrųjų, etniniu požiūriu, dauguma valstybių yra multietninės ir nacija yra niekas kitas kaip tose

valstybėse dominuojanti ar didžiausia etninė grupė. Nacijos sąvoka yra politinis terminas, o ne kultūrinis ar istorinis. Ja apibūdinamas etninės bendrijos politinis statusas tarptautinėje sistemoje ir nurodoma, kad etninės bendrijos nariai turi korporatyvines suverenaus ar autonomiško politinio sprendimo teises. Nacija – tai etninė bendrija, nesusijusi su kitais etnosais jokiais formaliais hierarchiniais ryšiais. Etninės bendrijos, turinčios tik kultūrinę autonomiją, yra tik *etninės (nacionalinės) mažumos*.

Vienas nacionalizmo šaltinių yra XVIII amžiaus pabaigoje – XIX amžiaus pradžioje atsiradęs tautų apsisprendimo teisės principas, pagal kurį kiekviena tauta turi teisę laisvai nustatyti savo pačios politinį statusą ir laisvai siekti ekonominės, socialinės ir kultūrinės pažangos. Atrodytų, kad šis principas nustato, kad etniškumas tampa galutiniu politinio teisėtumo pagrindu, tačiau niekur tarptautinės teisės dokumentuose nėra apibrėžtas tautos ar nacijos terminas, todėl egzistuoja kita Tautų apsisprendimo principo interpretacija – apsisprendimo teisė priklauso ne kokiai nors etninei grupei ar nacijai, bet visiems valstybės piliečiams. Tokia interpretacija išplaukia iš valstybių teritorinio integralumo ir suverenumo principų, t. y. aukščiausios valstybės valdžios tam tikroje teritorijoje pripažinimo. Taip pat gana miglotai formuluojami tarptautinės teisės dokumentuose nacionalinės ir etninės mažumos apibrėžimai. Dauguma valstybių vis dėlto sutaria, kad nacionalinėms mažumoms priklauso individai, kurie:

- yra valstybės piliečiai;
- turi savitų religinių ar kultūrinių bruožų;
- neturi dominuojančio politinio statuso;
- yra solidarūs ir sąmoningi⁴⁹.

Nagrinėdami politiką etniškai heterogeniškose valstybėse, autoriai dažnai vartoja *etnopolitikos* terminą, kuriuo apibūdina bet kokią etninių grupių sąveiką politinėje sistemoje⁵⁰. Etnopolitiką reikėtų skirti nuo *etninės politikos*, kuri labiau suprantama kaip valstybės politinis kursas (ideologinių, teisinių, politinių, ekonominių priemonių rinkinys) jos teritorijoje esančių etninių grupių atžvilgiu. Etnopolitikos sąvoka yra platesnė už *etninio konflikto* sąvoką, nes apima ne tik konkurencinę, bet ir kooperacinę etninių grupių sąveiką. *Etninė mobilizacija* yra etninės grupės politizacijos procesas.

Etninis konfliktas terminas skirtas apibūdinti bet kokio pobūdžio įtampos tarp etninių grupių narių, jei jos koku nors būdu institucionalizuojamos ir manifestuojamos kolektyviniais veiksmais. Etninio konflikto nėra, jei neveikia jokios etninės organizacijos, partijos ir kt., jei nėra visuomenėje

etniniu pagrindu funkcionuojančių institucijų. Net jei tokių institucijų yra, tačiau jos neorganizuoja kolektyvinių veikslių (taikių ar prievartinių) prieš kitas etnines grupes ar valstybę, negalima kalbėti apie etninį konfliktą. Atskirų asmenų kivirčiai nelaikytini etniniais konfliktais kaip ir tik pačių etninių institucijų buvimas visuomenėje (jei nėra nesantaikos ir kolektyvinių priešiškių veikslių). Pavyzdžiui, SSRS buvo etninė nesantaika ir įtampa, tačiau iki 1985 metų beveik nebuvo etninių konfliktų. Tad *etninis konfliktas* – institucionalizuota kolektyvinė priešprieša tarp dviejų ar daugiau etninių grupių narių.

2. TIPOLOGIJA

2.1. Simboliai ir politika

Etniškumo ir politikos sąveikos paaiškinimo problema yra simbolių, mitų ir ritualų vaidmens kovoje dėl valdžios nustatyti socialinio bendrabūvio taisykles, skirstyti resursus ir kontroliuoti prievartos priemonės analizės sudedamoji dalis. Valstybė ne tik skirsto resursus, bet ir pati yra resursas. Valstybę sudaro represinės, paskirstymo ir sprendimus priimančios institucijos, todėl kova dėl valstybės kontrolės visada potencialiai gresia pavirsti ginkluotu konfliktu. Konfliktą švelnina aiškios konkurencijos taisyklės, kai jas pripažįsta visos konkuruojančios pusės, t. y. politinis režimas yra legitimus.

Valstybei reikia legitimuojančios ideologijos, todėl valdančiosios grupuotės ar jų konkurentai, siekdami savo egoistinių tikslų, manipuliuoja simboliais, kad mobilizuotų mases: pirmieji – kad neprarastų valdžios teikiamų privilegijų, antrieji, atvirksčiai, – kad anuos išstumtų iš vadovaujančiųjų pozicijų.

Galia ir valdžia (realizuojamoji galia) reiškiasi tik sąveika tarp žmonių. Tai sąveikos tarp žmonių rezultato aspektai, todėl bet kokia galia ir valdžia neaktyviu metu niekaip kitaip neapčiuopiama (nematoma) kaip tik per simbolius. Simboliai, savo ruožtu, būtinai turi politinį dėmenį. Simboliai tarsi sudaiktina (reifikuoja) galią bei valdžią, stiprina, palaiko, išreiškia ir galiausiai pakerta jas⁵¹. Būtent simbolius ir ritualus naudoja ne tik turintys valdžią, bet ir jų priešinkai. Kiekviena pusė manipuliuoja simboliais, kurdama ir keisdama politinę realybę. Tad simbolinė politika yra ne ką mažiau svarbi ir tikra nei ekonominių ir prievartos išteklių mobilizacija.

Kita vertus, bet kokia institucija ir organizacija gali būti reprezentuota tik simboliškai, todėl asmens susitapatinimas su institucija ar organizacija yra galimas tik simboliais. Iš to išplaukia labai svarbi išvada – jokia politika ir valdymas neįmanomas be simbolių ir simbolinio elgesio (ritualų). Simboliai suteikia turinį ritualams, o ritualai propaguoja simbolius ir įtvirtina juos ritualų dalyvių psichikoje, stimuliuodami teigiamas ar neigiamas emocijas. Seniai yra nustatyta, kad ritualai sukelia jų dalyviams stiprias emocines reakcijas (entuziazmą, neapykantą)⁵².

Etninių simbolių, ritualų ir mitų naudojimas politinėse varžybose yra tik viena iš simbolinės politikos rūšių. Įvairiausių įsitikinimų politiniai lyderiai (A. Hitleris, E. Powellas, M. Zedongas, H. Kohlis, Ch. de Gaulle'is) dažnai ir sąmoningai apeliuodavo į bendros giminystės jausmą, kad gautų visuotinę savo politikos palaikymą⁵³. Dažniausiai jie susilaukdavo teigiamo atsako.

Nacionalistų lyderiai sužadina masinį atsaką, kreipdamiesi ne į žmonių protą, bet į jų emocijas. Tas iracionalus etniškumo ir etnocentrizmo branduolys pasiekiamas, pasitelkiant etninius simbolius (pvz., trispalvė, Gedimino stulpai, tekanti saulė ar Britanijos karūna), poeziją, muziką (himnai, maršai) ir giminystės terminus (pvz., motina Lietuva, tėvų žemelė, mūsų bočiai, Airijos sūnūs, „broliai vokiečiai Sudetuose“ ir kt.). Valstybės planingas etninių simbolių konstravimas kartais daro didelę įtaką valstybės piliečių etninei tapatybei.

Etniškumas politikoje dažniausiai reiškiasi kolektyviniais veiksmais, kuriuos inspiruoja ir palaiko etninės organizacijos (etninės partijos, judėjimai, asociacijos, chuntos), nors etninę retoriką taip pat vartoja ir identitetą imasi ginti kitu pagrindu susidariusios partijos. Valstybės valdžia, savo ruožtu, veikia etnines tapatybes tiesiogiai ar netiesiogiai, vykdydamos vienokią ar kitokią etninę politiką, todėl etninių politinių organizacijų ir etninių politikos kursų tipologija puikiai atskleidžia etniškumo ir politikos sąveiką.

2.2. Etninės politinės organizacijos ir valstybių etninė politika

Etnines politines organizacijas geriausiai apibūdina jų veiklos tikslai ir būdai. *Pirmasis* tinkamas kriterijus suskirstyti organizacijas pagal tikslus – ar etninė partija ar judėjimas nekelia klausimo dėl esminio valstybės, kurioje jie veikia, teisėtumo. Kitaip tariant, kovoja ne dėl valstybės sanklodos pakeitimo, bet dėl valstybės ribų pakeitimo. *Antrasis* kriterijus – ar etninė organizacija naudoja prievartą ir kitas valstybės įstatymų draudžiamas priemones, siekdama savo tikslų. Pritaikius šiuos du kriterijus, etninių organizacijų įvairovė sutelpa į keturis tipus: 1) antikonstitucinės, 2) antivalstybinės, 3) konstitucinės ir 4) antivalstybinės neprievartinės.

4 lentelė. Etninių politinių organizacijų tipologija

Prievartos ir draudžiamų priemonių naudojimas

		+	-
Valstybės teisėtumo pripažinimas	+	Antikonstitucinės (UNITA Angoloje)	Konstitucinės (LLRA, Vengrų krikščionių demokratų judėjimas Slovakijoje)
	-	Antivalstybinės (UCK Kosove, IRA, ETA, Tamilų tigras)	Antivalstybinės neprievartinės (Šiaurės lyga Italijoje, Lietuvos laisvės lyga, Kvebekiečių partija)

Tas etnoseparatistines organizacijas, kurios naudoja savo tikslams ginkluotą prievartą, galima įvardyti kaip *antivalstybines*, nes jos neigia pačios multikultūrinės politinės bendruomenės teisėtumą, kurioje gyvena. Savo tikslų ginklu siekė arba siekia etnopartizaninės ir etnoteroristinės grupės – *Dinka* Sudane, *PAR* (zulusių Inkatha laisvės partija), *IRA* Šiaurės Airijoje, Tamilų tigras Šri Lankoje, Bosnijos serbų armija, Kurdistano darbininkų partija (*PKK*) ir kitos kurdų partijos Turkijoje ir Irake, Kosovo išlaisvinimo armija, Palestinos išlaisvinimo organizacija, musulmonų partizanai Kašmyre, sikų *Akali Dal* Pandžabe, karenų partizanai Birmoje, musulmonų sukilėliai (*moros*) Pietų Filipinų salose, papuasų gentys Indonezijos Papua ir Naujoje Gvinėjoje. Istorinių pavyzdžių galima nurodyti dar daugiau.

Antivalstybinės neprievartinės etninės organizacijos, nepripažindamos valstybės teisėtumo, vis dėlto „žaidžia“ pagal valstybės nustatytas politinės kovos taisykles ir nesigriebia prievartos. Taigi, tokios organizacijos kaip U. Bossio Šiaurės lyga, Kvebekiečių partija, Škotų nacionalinė partija, *Herri Batasuna* Baskijoje, Lietuvos laisvės lyga ar Sąjūdis (po 1989 metų vasario), M. Gandžio Indijos nacionalinis kongresas tartum iš dalies priima esamą politinę sistemą.

Konstitucinės etninės organizacijos nekvestionuoja valstybės legitimumo, priima esamą politinį režimą, tiesiog atstovaudamos savaip suprantamus savo etninės grupės politinius, kultūrinius, socialinius ir ekonominius interesus bei siekius. Tokių partijų ir judėjimų pavyzdžių yra apstu demokratinėse valstybėse – tai Afrikanerių nacionalinė partija, Malaizijos kinų asociacija, *Plaid Cymru* Velse, Baskų nacionalinė partija, Konvergencijos ir vienybės partija Katalonijoje, *Rassemblement Waloon* ir Tautos sąjunga (*Volksunie*) Belgijoje.

Antikonstitucinės partijos ir judėjimai nenori keisti valstybės sienos, bet nepatenkintos politiniu režimu, kuris, jų manymu, kenkia jų atstovaujamos etninės grupės interesams ir pažeidžia jų teises. Jie nori keisti konstitucinius

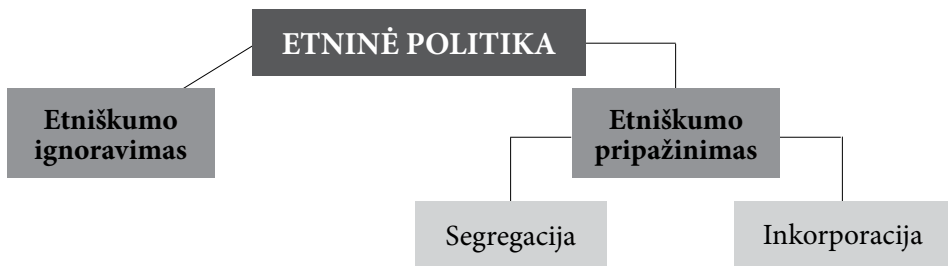
valstybės sanklodos principus ir struktūrą (paprastai, siekia federalizmo ar teritorinės autonomijos). Tačiau, skirtingai nuo konstitucinių organizacijų, antikonstitucinės partijos ir judėjimai nesibodi prievartos ir kitų neteisėtų veiklos metodų (kariniai perversmai, terorizmas). Tokių organizacijų pavyzdžiai yra Hutų partizanai Burundyje, UNITA Angoloje, *Ba'ath* partija Sirijoje iki 1963 metų (joje dominavo etnoreliginė alavitų mažuma, per 1963 metų perversmą atėjusi į valdžią).

Toliau galima dalinti kiekvieną tipą pagal kitus tikslus, kurių siekia etninės partijos ir judėjimai. Antivalstybinius ir antivalstybinius neprievartinius judėjimus bei partijas galima būtų klasifikuoti į *iredentistinius* ar *separatistinius* pagal tai, ar šie siekia naujos valstybės įkūrimo ar įsijungimo į motininę valstybę. Tik šių dviejų tipų organizacijas galima apibūdinti kaip nacionalistines. Antikonstitucines ir konstitucines etnines organizacijas galima skirstyti į siekiančias *kultūrinio atgimimo* (kultūrinės autonomijos), *lygių teisių*, *federalizmo* ar *teritorinės autonomijos*.

Modernios valstybės, vykdydamos nuoseklesnę ar labiau padriką etninę politiką, vienaip ar kitaip reaguoja į savo piliečių ir gyventojų etnines tapatybes. Esminis valstybių etninės politikos skirtumas – ar formaliai etninė tapatybė koku nors būdu pripažįstama ar visiškai ignoruojama. *Ignoravimo* atveju valstybė traktuoja visus individus vienodai arba kaip piliečius, turinčius teises ir pareigas, arba laikinus rezidentus, arba kitų šalių piliečius. Prancūzijos ir Lotynų Amerikos šalių pavyzdžiai geriausiai iliustruoja tokią liberaliai individualistinę etninės politikos koncepciją (politikos nebuvimas – taip pat politika). Paprastai, tokios valstybės turi antidiskriminacinius įstatymus, kurie garantuoja piliečių teisių lygybę, tuo netiesiogiai pripažindamos rasinių ar etninių skirtumų egzistavimą, tačiau oficialiai tai neigia.

Jei valstybės *oficialiai pripažįsta* etninę tapatybę ir etnines grupes, paprastai, jų etninė politika nukreipta į etninių grupių *inkorporaciją** į politinę sistemą ir visuomenę arba į *segregaciją*, t. y. etninių grupių izoliavimą nuo politinio valstybės valdymo ir visuomenės gyvenimo. Beje, vienu grupių atžvilgiu gali būti vykdoma segregacijos politika (pvz., Kanados indėnų atžvilgiu), o kitų – inkorporacijos (kvebekiečių). Tiek segregacijos, tiek inkorporacijos politika taiko įvairius metodus, iš dalies sutampančius su etninių konfliktų sprendimo būdais, apie kuriuos bus kalbama atskirai. Taigi, etninė politika yra netapati etninių konfliktų reguliavimo metodų visumai, nes gali ne tik malšinti etninius nesutarimus, bet taip pat juos kelti.

* Inkorporacijos politika apima ir iredentistinių etninių judėjimų rėmimą tarptautiniu mastu.

2 schema. Etninės politikos tipai

2.3. Etniškumas ir politiniai procesai

Etniškumas daro įtaką šiuolaikiniams politiniams demokratėjimo ar demokratijos regresijos, vidinės regionalizacijos ar centralizacijos, naujų valstybių atsiradimo (įskaitant dekolonizaciją) ir valstybių išnykimo ar tarpvalstybinės integracijos procesams. Politiniai procesai taip pat veikia etninius procesus, suprantamus kaip etninių tapatybių atsiradimą (diferenciacija), kitimą (segmentacija, konsolidacija) ir išnykimą (asimiliacija).

Etniškumas, nacionalizmas ir demokratija. Daugelis etniškumo tyrinėtojų pastebi, kad multietninė valstybės sudėtis yra mažiau palanki demokratijos egzistavimui šalyje⁵⁴. Demokratija visada susiformuodavo tam tikrose bendruomenėse, niekur ji neatsirado kaip kažkoks socialinis kontraktas (racionalaus pasirinkimo spontaniška išdava) tarp jokiais išankstiniais ryšiais nesusietų individų. Demokratiname procese nėra jokios procedūros, kuri nustatytų, koks turi būti demokratinio politinio darinio dydis⁵⁵. Nors abstrakčiame lygmenyje demokratinis principas ir nacionalizmas nedera, nes nacionalizmas nelygiai traktuoja žmonių dalyvavimo demokratinėje savivaldoje teises, tačiau tikrovėje šios doktrinos neblogai dera, nes nacionalizmas nieko nesako, kokia turi būti valstybės vidinė politinė santvarka, o demokratija nenurodo politinio darinio ribų. Perėjimas iš autoritarizmo į demokratiją atveria kelią etninių konfliktų raiškai arba kartais sukelia naujus konfliktus, kaip rodo Ispanijos politinė raida po generolo Franco režimo panaikinimo arba socializmo žlugimas Rytų ir Vidurio Europos šalyse.

Centralizacija ir decentralizacija. Etniniai konfliktai ir vaidai privertė nemažai valstybių pakeisti savo vidinę teritorinę tvarką. Komunistinės Rumunijos vyriausybė su N. Čeušesku atėjimu į valdžią, siekdama etninės unifikacijos, panaikino vengrų autonominį regioną Rytų Transilvanijoje. Atsivertęs į

nacionalizmą, S. Miloševićius ir valdančioji Serbijos socialistų partija panai-
kino 1990 metais Kosovo ir Vojavodinos autonomiją⁵⁶. Miloševićius bandė
stabdyti nuo 6-ojo dešimtmečio prasidėjusią Jugoslavijos decentralizaciją,
bent išlaikydamas Serbijos vientisumą.

Pati Jugoslavija buvo sukurta kaip federacinė valstybė, sprendžiant jos etni-
nių grupių nacionalinį klausimą. Jugoslavijoje 1946 metų konstitucija, peržiū-
rėta 1953 metais, įtvirtino federacinę sistemą. Suvereniteto principas galiojo
tiek ekonomikos, tiek politikos sferoje. Federacinė sistema garantavo naciona-
linio apsisprendimo teisę tiek respublikoms, tiek individams. Albanai ir vengrai
gavo vietinę autonomiją (Kosovas ir Vojvodina). Šeši federacijos vienetai turėjo
administracinę ir biudžetinę ekonomikos, švietimo ir kultūros autonomiją.

Taip pat demokratinė Ispanijos vyriausybė, po generolo Franco režimo
žlugimo reaguodama į Katalonijos ir Baskijos nacionalistų reikalavimus, su-
teikė autonomiją šiems regionams ir Galisijai, taip pat Konstitucijoje įtvirtino
teises siekti autonomijos kitiems regionams, padarydama Ispaniją asimetrine
federacija⁵⁷. Indija (1950–56), Nigerija (po 1966 m. liepos perversmo), Bel-
gija (1970–1993) tapo tikromis federacijomis, bandydamos sureguliuoti savo
etninių grupių vaidus⁵⁸. Italija suteikė teritorinę autonomiją Pietų Tiroliui po
Antrojo pasaulinio karo (1946)⁵⁹. Po 1997 metų referendumų Jungtinė ka-
ralystė taip pat suteikė teritorinę autonomiją Škotijai ir Velsui (įgaliojimai
mažesni)⁶⁰. Politinė liberalizacija Čekoslovakijoje 6-tajame dešimtmetyje
vedė didesnės valstybės federalizacijos link. Ši politinė pertvarka suteikė slo-
vakams didesnę sprendimų priėmimo Slovakijoje kontrolę ir labiau lygiavertį
balsą Prahoje, tačiau tai nebuvo simetrinė federacija, kokios prašė slovakų
nacionalistai, ir galiausiai Čekoslovakija suiro dėl abipusio nacionalizmo⁶¹.

Valstybių atsiradimas ir žlugimas. Čekoslovakijos pavyzdys yra ne vienin-
telis, kai etninė tapatybė padarė įtaką valstybės dezintegracijai. Po 1974 metų
Jugoslavijos federacija smarkiai artėjo prie krizės dėl rimto ekonominio nuos-
mukio (didėjanti užsienio skola, infliacija, nedarbas), Komunistų partijos vi-
daus krizės (negalėjo rasti tinkamų priemonių didėjančiai ekonominei krizei
reguluoti), stiprėjančio nacionalizmo ypač Slovėnijoje, Kroatijoje, Kosove
ir dėl didžiosios Serbijos idėjos išpopuliarėjimo tarp serbų elito ir masių⁶².
Krizė išvirto galiausiai į ginkluotą konfliktą, išardžiusį Jugoslaviją galutinai.
Tiesą sakant, SSRS likimas buvo panašaus pobūdžio – etninė neapykanta ir
nacionalizmas turėjo didelę reikšmę šios valstybės subyrėjimui.

Etninis separatizmas ir etninių grupių nacionalizmas (pilietinis naciona-
lizmas taip pat turi etninę šerdį) nuo XVIII amžiaus pabaigos sukūrė nema-
žai naujų valstybių. Pavyzdžiui, 1900 metais buvo 40 valstybių, o dabar yra
190⁶³. Pirmiausia, reikia pažymėti Anglijos ir Ispanijos kolonijų atsiskyrimą

ir vėlesnę dekolonizaciją XX amžiaus antroje pusėje, nors tai – skirtingi reiškiniai tiek chronologiškai, tiek dėl kitų priežasčių. XIX amžiaus antroje pusėje Osmanų imperiją ištiko griūtis, dėl to susiformavo Graikijos, Serbijos, Rumunijos ir Albanijos valstybės Europoje. Didžiausias bandymas pakeisti politinį žemėlapį, remiantis nacionalistiniais principais, buvo Versalio sutartis. Tiesa, nelabai sėkminga. Mat daugelis naujų valstybių, susikūrusių po Austrijos-Vengrijos, Rusijos ir Vokietijos imperijų subyrėjimo, taip ir liko daugianacionalinėmis. Valstybių sienas nulėmė labiau Jungtinės karalystės, JAV ir Prancūzijos geopolitiniai interesai nei tautų apsisprendimo principas⁶⁴.

Pačią dekolonizaciją galima įvardyti kaip administracinę devoliuciją, nes nepriklausomybė buvo suteikta buvusioms kolonijoms jų administracinėse ribose, praktiškai nekeičiant sienų pagal etninių grupių reikalavimus. Panašiai į ankstesnius administracinius vienetus subyrėjo Jugoslavija ir SSRS. Tačiau nors ir netobulas, administracinis nacionalinis apsisprendimas būtų neįmanomas be nacionalizmo ideologijos puoselėjamo tautų apsisprendimo principo.

Tarpvalstybinė integracija. Nacionalizmas ir etninė tapatybė ne tik griaua valstybes, bet jas ir suvienija. Italijos ir Vokietijos suvienijimas XIX amžiaus antroje pusėje ir paskutinis Vakarų ir Rytų Vokietijos susijungimas rodo etninės tapatybės galią.

2.4. Valstybės ir etniniai procesai

Valstybės politika neabejotinai veikia *etninės diferenciacijos* (etnogenezės), *segmentacijos* (naujų subetninių tapatybių atsiradimas), *konsolidacijos* (subetninių tapatybių nykimas), *dezintegracijos* ir *asimiliacijos* procesus.

Ypač aktyvus vastybių poveikis pastebimas etninės konsolidacijos ir asimiliacijos procesams. Pavyzdžiui, P. Brassas teigia, kad pagrindinė etninių transformacijų varomoji jėga yra elitų politinė konkurencija. Būtent tam tikri elitiniai sluoksniai sukuria etnines bendrijas iš etninių kategorijų (žmonių, kuriems būdingi tam tikri kultūriniai skirtumai, bet kurie patys tam neteikia jokios reikšmės). Etninė savimone gali atsirasti tik esant konfliktui tarp vietinio elito segmentų arba tarp vietinio ir išorinio elitų. Brassas skiria penkis etnines bendrijas kuriančius elitinių konfliktų tipus:

- tarp vietinės aristokratijos, bandančios išsaugoti savo privilegijas, ir svetimųjų užkariautojų;
- tarp besirungiančių religinių elitų, priklausančių dviem skirtingoms etninėms kategorijoms;

- tarp religinio elito ir savos aristokratijos etninės kategorijos viduje;
- tarp vietinio religinio elito ir svetimios aristokratijos;
- tarp dėl modernizacijos atsirandančių naujų socialinių klasių ir valdančiųjų sluoksnių.

Jei elitas bendradarbiauja su dominuojančia etnine grupe, tai valstiečiai gali ramiai sau kalbėti savo dialektais ir arti žemę, net nesuvokdami savo etninio išskirtinumo (pvz., velsiečiai, slovakai ar lietuviai XIX amžiuje). Etninėms bendrijoms kalba yra ne vien bendravimo priemonė, tačiau ir neįkainojamas grupinis paveldas, o religija – ne vien tikėjimo sfera, bet ir kolektyvinė patirtis, vienijanti tikinčiųjų bendruomenę.

Pirmojo tipo konfliktas, t. y. kai kovoja vietinis politinis elitas su svetimais užkariautojais, kyla, kai šie bando atimti žemę ar kitas materialias vertybes iš vietinės aristokratijos, tačiau tam nepakanka jėgų, o aristokratija, savo ruožtu, nepajėgi nusimesti svetimųjų jungo. Būtent tada aristokratija gali panaudoti kuriuos nors kultūros bruožus liaudžiai mobilizuoti ir savo gretoms sutelkti. Geras tokios mobilizacijos pavyzdys yra vengrų sukilimai prieš Habsburgus ar lenkų bajorijos 1831 ir 1863 metų kovos prieš Rusijos imperiją.

Konfliktą tarp skirtingų religinių elitų sukelia dominuojančiojo etniškai svetimio elito pastangos atversti pavaldinius į savo religiją (pvz., serbų pasipriešinimas turkams Balkanuose ar ukrainiečių unitų kova su katalikais Galicijoje). Etninės savimonės evoliuciją taip pat stimuliuoja vidinis etninis konfliktas tarp religinio ir asimiliuoto politinio elito. Mat šis, perimdamas svetimą kultūrą ar religiją, kasasi ir po tradicinių simbolių kontroliuotojų galios pamatais. Velse nonkonformistų pastoriai atkakliai kovojo prieš anglicizuotą anglikonų aristokratiją, gaivindami velsiečių kalbą bei senas keltų legendas ir papročius. Tokia pat susiklostė XIX amžiaus pabaigoje situacija Šri Lankoje tarp budistų vienuolių ir kolaboruojančio su Britais politinio elito.

Ketvirtasis tarpelitinio konflikto tipas buvo plačiai paplitęs XIX amžiuje Rytų Europoje. Slovakų, rumunų, ukrainiečių etniniams judėjimams Austrijoje–Vengrijoje, serbų ir bulgarų pasipriešinimui Otomanų imperijoje dažniausiai vadovavo paraprijų kunigai, popai ir žemesnieji bažnytiniai sluoksniai. Industrinėje epochoje susiformuoja naujos klasės – buržuazija, inteligentija, – kurios, siekdamos didesnės politinės įtakos, naudojami kultūriniais simboliais, mitais ir pan. Jei raštingumas ir urbanizacija plinta greičiau, nei atsiranda pakankamai darbo vietų, tai etniškai skirtingi nuo dominuojančio elito inteligentai ir darbininkai suvokia savo etninį išskirtinumą ir susivienija kovoje dėl geresnės vietos „po saule“ (pvz., XIX amžiuje čekai ar XIX amžiaus pabaigoje lietuviai)⁶⁵. Etninės

kategorijos vartimo etnine bendrija vyksmas arba, teisingiau, etninės konsolidacijos procesas yra, iš esmės, ir kolektyvinių kultūrinių bendrybių refleksija ir kūryba – nuo visokių svetimybių švarinama kalba, gryninamos religinės dogmos, ritualai, prikuriama istorinių mitų, kurie pabrėžia etninės grupės išskirtinumą, bendrą kilmę ir kita (pvz., suomių „Kalevala“, A. Mickevičiaus poezija).

Braso pateikiamas etninės kategorijos apibrėžimas yra neteisingas. Atrodo, tas skirtumas tarp etninės kategorijos ir etninės bendrijos yra dirbtinis, fiktyvus. Pagrindinis skiriamasis bruožas yra tai, kad etninė bendrija turi savimonę, o etninė kategorija – ne. Tačiau tikrovėje tokios etninės kategorijos, atrodo, neegzistuoja. Grupės, kurias jis nurodo – kornvaliečiai, lyviai ar sorbai, – iš tikrųjų turi etninę savimonę. Lyviai puikiai save skiria nuo latvių. Taigi, tikrovėje nėra sąvokos *etninė kategorija* referentų – tai tuščia sąvoka arba jos turinys sutampa su sąvokų *kultūrinė grupė* arba *religinė bendrija* turiniu. Pavyzdžiui, pagal Braso apibrėžimą baikeriai taip pat būtų etninė kategorija – juk yra tam tikrų kultūrinių skirtumų, būdingų tik baikeriams. Galimas netgi visiškas darbo pasidalijimas, o ir baikerių pasitaiko abiejų lyčių. Bet ar „Tikėjimo žodis“ taip pat yra etninė kategorija? Ar žmonės, nešiojantys ilgus plaukus – etninė kategorija? Žinoma, religinės sektos virsta etninėmis grupėmis, tačiau tai įvyksta ne taip greitai – per 4–6 kartas, nors konfliktai su visuomene prasideda nuo sektos gyvavimo pradžios (mormonai, sikhai, musulmonai Bosnijoje).

Vadinasi, jokių etninių kategorijų tapimo (transformacijos) etninėmis bendrijomis nevyko ir nevyksta, o elitų konfliktas tik labiau pabrėžia jau egzistuojančias etnines ribas ir nutrina subetnines tapatybes – *konsoliduoja* etninę grupę. Etninės tapatybės tampa mažiau amorfiškos, pastovesnės, ryškesnės ir labiau apibrėžtos.

Priešingas etninei konsolidacijai yra *etninės segmentacijos* procesas, kai formuojasi subetninės tapatybės ir etnoso viduje atsiranda subetninės grupės. Pagrindinė subetnosų atsiradimo priežastis yra fiziniai ar socialiniai barjerai etnoso narių tarpusavio komunikacijai. Pavyzdžiui, olandams įsteigus kolonijas Pietų Afrikoje, prancūzams – Kanadoje, per keletą kartų kolonistai virto subetnosais, o vėliau – ir atskiromis etninėmis grupėmis⁶⁶. Valstybių sienos taip pat sukuria ir fizinę, ir kultūrinę izoliaciją, todėl etninės grupės dalies atskyrimas politinėmis sienomis veda subetnosų atsiradimo link. Pavyzdžiui, Mažosios Lietuvos lietuviai ir Klaipėdos krašto šišioniškiai kaip atskiri lietuvių subetnosai susiformavo dėl to, kad šios teritorijos ilgą laiką priklausė Ordino, o vėliau Prūsijos valstybėms.

Valstybių poveikis etninės *diferenciacijos* (etnogenezės) ir *asimiliacijos* procesams bus nagrinėjamas atskirai kitose dalyse.

3. PERIODIZACIJA

Jau 1977 metais H. Setonas-Watsonas knygoje *Nations and States* pažymėjo, kad kai kurios nacijos yra senesnės už nacionalizmą, t. y. ideologinį judėjimą. Anglų, prancūzų, ispanų, švedų, rusų nacionalinės tapatybės pėdsakų galima, jo manymu, aptikti jau XIV–XV amžiuose⁶⁷. Žymi Viduramžių tyrinėtoja S. Reynolds pabrėžia, kad Viduramžiais minėtų karalysčių bendruomenės buvo tartum modernių nacijų analogai. Etninių sentimentų ir etninių mitų bei savimonės apraiškų Viduramžiuose buvo apstu⁶⁸. Europa visiškai nebuvo panaši į tokią visuomenę, kokią vaizduoja Kohnas, Kedourie, Gellneris ar Andersonas, t. y. kad Europoje egzistavo vienalytė privilegijuotų klerikų bei karių kasta ir lokališkai susiskaldžiusios smulkios žemdirbių bendruomenės. Toli gražu. Anot Reynolds, privilegijuotieji luomai buvo etniškai susikaldę ir bendros kilmės mitai juos siejo su kitais socialiniais sluoksniais, priklausančiais tariamai simbolinei etninei bendrijai. Paskirų privilegijuotųjų luomų kilmės mitai pradėjo atsirasti tik nuo XIV amžiaus, o egalitarinio tipo etniniai mitai aptinkami nuo V amžiaus. Pavyzdžiui, Izidorius iš Sevilijos, gyvenęs VI amžiuje, gotų etnosą (*gens*) kildino iš Jafeto sūnaus Magogo. Po šimto metų gyvenęs anglų kronikininkas Bede teigė visų anglosaksų priklausomybę vienai *gens*, kadangi jie kalbėjo ta pačia kalba, nors ir buvo susikaldę į septynias karalystes. Velso vyskupas Bernardas (XII a.) rašė popiežiui, kad jo ganomos avelės skiriasi nuo Kenterberio vyskupo žmonių savo kilme, papročiais, kalba, įstatymais ir manieromis. Frankus įvairūs kronikininkai kildino iš trojėnų.

Ksenofobinių išpuolių buvo apstu tarp dorybingų katalikų. Airijos kunigaikščiai 1318 metais skundėsi popiežiui Jonui XXII, kad *anglai skleidžia eretišką dogmą, esą paskersti airį nėra didesnė nuodėmė nei kokį šunį ar kitą žvėrį*. Kad tai nėra airių šmeižtas, patvirtina anglo metraštininko Gerraldo iš Kembridžo žodžiai, kuriais jis tikino, kad airiai yra patys šlykščiausi žmonės, visiškai paskendę ydose, didesni apgavikai ir žodžlaužiai nei kitos tautos⁶⁹. Adomui Bremeniečiui, Šiaurės Vokietijos vyskupui, buvo savaime suprantama, kad niekas neleistų savo dukters už slaviškojo „šunies“, nors anas būtų ir apkrikštyto kunigaikščio sūnus⁷⁰.

Senovės egiptiečiai nekenė azijiečių, babiloniečiai ir kinai įsivaizdavo esą visatos centras, graikai niekino barbarus ir panašiai. Tad etnocentristiniai sentimentai, stereotipai, simboliai, pasaulėžiūra, mitai ir vertybės, vienijančios etninės bendrijos narius, buvo paplitusios iki modernių laikų. Iki valstybinių visuomenių politinių darinių (genčių, genčių sąjungų) sienos praktiš-

kai sutapdavo su gentinės arba etninės tapatybės ribomis. Galima įtarti, kad etninės tapatybės užuomazgos jau egzistavo mišrioje medžioklių–rinkikų–sodininkų visuomenėje. Pavyzdžiui, eskimai yra suskilę į dvylika genčių, bet save aiškiai skiria nuo indėnų. Irokėzai buvo pasidaliję į penkias gentis⁷¹. Dabartiniai *yanomamo* (Pietų Venesuela, apie 15 000, sodininkystė ir medžioklė) gyvena nuo 125 iki 150 politiškai nepriklausomų kaimų (vidutiniškai po 75–80 gyventojų), sudarytų iš dviejų giminių (genčių užuomazgos)⁷². Iki europiečių atvykimo maoriai, kurie vertėsi medžiokle ir sodininkyste, turėjo trijų lygių genealoginę tapatybę: *whanau*, *hapu* ir *iwi*. *Whanau* buvo didžioji šeima, kelios *whanau* gyveno viename kaime ir sudarė *hapu* (gentį), keletas giminingų *hapu* sudarė *iwi* (kiltį). Pagrindinis politinis vienetas buvo *hapu*⁷³.

Antikiniame ir Viduramžių pasaulyje, anot Smitho, žmonija buvo pasidalijusi į etnines kategorijas ir stabilesnes etnines bendrijas. Politinių junginių (paprastai, miestų valstybių, imperijų) ir etnosų ribos retai sutapdavo. Kai kurios etninės bendrijos (pvz., egiptiečiai, asirai, žydai, persai) turėjo savo etnines valstybes, kurias valdė dominuojantys etnosai, išnaudodami kitų etninių bendrijų ir etninių kategorijų narius, gyvenusius valstybių teritorijose. Smithas skiria dviejų tipų etnines bendrijas: *horizontaliąsias* ir *vertikaliąsias*. Horizontaliąsias sudaro tik aukštesnieji socialiniai sluoksniai, dvasininkai, kariai, pirkliai (pvz., Sasanidų persai, hetitai, viduramžių vengrai, normanai). Į vertikaliųjų etninių bendrijų sudėtį įeina visi socialiniai sluoksniai. Smithas teigia, kad šie du etninių bendrijų tipai lemia du skirtingus nacijų formavimosi kelius. Kaip etninės kategorijos buvo tas substratas, kurį nauji faktoriai transformavo į etnines bendrijas, taip ir etninės bendrijos buvo pagrindas, ant kurio susidarė modernios nacijos⁷⁴.

Nacionalizmo apraiškų galima aptikti ir ankstesnėse epochose, pavyzdžiui, X amžiuje Lombardijos vyskupas Liutprandas laiške Bizantijos imperatoriui teigė, kad Pietų Italija teisėtai turi priklausyti Italijos karalystei, nes tą rodo gyventojų kilmė ir kalba. 1320 metais škotų dignitoriai surašė Arbo deklaratiją (laiškas popiežiui), kurioje prašė popiežių apginti nuo anglų karaliaus valdžios, kadangi škotai yra visiškai skirtingos kilmės ir istorijos nacija (lot. *natio*). Jeanas Quidoras, XIV amžiaus prancūzų teisininkas, grindė karalių aukščiausią suverenitetą tuo, kad įvairių karalysčių gyventojai skiriasi savo kalba, papročiais, kilme ir įstatymais⁷⁵. Galų gale, Vytautas Didysis laiške imperatoriui Zigmantui 1421 metais reikalavo Žemaitijos sau, kadangi ši žemė yra ne vien tik jo tėvonija, bet joje gyvena tie patys žmonės kaip ir Lietuvoje ir šneka viena kalba. Žemaičių pasiuntiniai Konstancos bažnytiniame suvažiavime taip pat dievagojosi, kad jie su lietuviais – vienas kūnas ir kraujas⁷⁶.

Smithas Antikoje ir Viduramžiais skiria etninio teritorinio ir kultūrinio pasipriešinimo judėjimus, kuriuos jis įvardija bendru *etnicizmo* terminu. Etninio teritorinio pasipriešinimo judėjimų pasireiškimai Antikoje buvo hiksų išvarymas ir Egipto suvienijimas XVI amžiaus pr. m. e. viduryje, graikų ir persų karai, žydų sukilimai prieš seleukidus ir romėnus. Viduramžiais ir Naujaisiais laikais – Žanos D'Ark sukilimas prieš anglų feodalus ir jų burgundų sąjungininkus, Minino ir Požarskio organizuotas masinis pasipriešinimas lietuvių ir lenkų invazijai į Rusiją XVII amžiaus pradžioje⁷⁷. Kultūrinio ir etninio atgimimo judėjimai, paprastai, siekė atgaivinti, išsaugoti ir išgryninti etninės bendrijos kultūrinį paveldą. Išvarius hiksus, Egipto valstybė sąmoningai atkūrė Senosios ir Vidurinėsios karalysčių šlovę – pristatė naujų šventyklų, kultūriškai švietė kilminguosius ir valdininkus bei plėtė egiptiečių kultūros įtaką Palestinoje ir Sirijoje. Pirmieji Sasanidų valdovai taip pat stengėsi atgaivinti persų moralę ir kultūrą saugojo ją nuo graikų–romėnų įtakos, pradedant nuo architektūros ir baigiant zoroastrizmo religijos gražinimu⁷⁸.

Tačiau iki modernių laikų etniškumo ir politikos ryšys greičiau buvo sporadiškas ir nereguliarus, nors negalima teigti, kad etniniai sentimentai dažnai nevaicino svarbaus vaidmens vidiniuose ir tarpvalstybiniuose konfliktuose. Visiškai galima pritarti Smitho nuomonei, kad radikali cezūra etniškumo istorijoje yra Prancūzijos revoliucija, kuri susiejo abstrakčią tautos suverenumo idėją su konkrečia etniškai apibrėžta etnine bendrija. Anot Connoro, 1789 dogma, kad „svetimųjų“ valdymas yra neteisėtas, plito vis plačiau ir plačiau, kol tapo tarptautinės teisės norma⁷⁹. Vienas po kito Europoje ir Naujajame pasaulyje atsirado nacionalistiniai judėjimai, reikalaujantys politinės nepriklausomybės savo „nacijoms“.

Nacionalistinių judėjimų ideologija, organizacinės formos ir raidos fazės yra stebėtinai panašios. Nacionalistams žmonija natūraliai susideda iš nacijų, unikalių, savitų politinių ir kultūrinių bendrijų, turinčių savo charakterį, tautinę dvasią, bendrą kilmę, nepakartojamą istorinį likimą ir vienintelę tėvynę. Jos taip pat teigia, kad nacijos egzistuoja nuo neatmenamų laikų, tik kai kurie nariai pamiršo savo nacionalinį identitetą, kurį atgaivinti ir ugdyti yra patriotų uždavinys, nes tik tautoje individai gali visiškai realizuoti savo kūrybines galias ir laisvę, todėl nacijos išsaugojimas ir tarnavimas jai yra aukščiausia vertybė⁸⁰.

Nacionalizmas tvirtina, kad nacijų savitumas ir unikalumas (kas yra vertybė) gali būti pasiektas ir išsaugotas, jei nacijos yra laisvos ir nepriklausomos arba bent jau autonomiškos, todėl kiekviena nacija privalo turėti savo valstybę arba politinę autonomiją, kad galėtų steigti institucijas, užtikrinančias nacijų nepakartojamumą. Tik nacionalinė valstybė yra natūralus politinis da-

rins. Herderio žodžiais tariant:

„<...> gamta puoselėja šeimas, todėl natūraliausia valstybė yra kartu tapati tauta su tuo pačiu nacionaliniu charakteriu <...>. Tauta yra kaip augalas ir kaip šeima su keliomis šakomis ir nėra nenatūralios valstybės uždavinio, kaip plėsti valstybę, maišant žmonių tipus ir nacijas po vienu skeptru.“⁸¹

Todėl taika ir teisingumas žemėje įsivyras, anot nacionalistų, tik tuomet, kai nacijos bus laisvos ir saugios. Tokia pasaulio vizija smarkiai veikia praeities sampratą. Visa istorija, nacijų raidos istorija vaizduojama kaip ilgas kelias į dabartinį atgimimą. Nacijų suvokiamos kaip pagrindiniai istorijos subjektai. Nacionalistiniame istoriniame naratyve susiduriame su tautiniais didvyriais ir išdavikais, laimėjimais ir pralaimėjimais, aukso amžiaus, nuopolio motyvais ir puikios ateities pranašystėmis. Nacionalistinė historiografija paverčia vienus politinius, religinius ir kultūros veikėjus nacionaliniais didvyriais, kitus – niekingais tautos išdavikais. Taip Mozė tampa kovotoju prieš žydų pavergėjus egiptiečius, Sidas – prieš maurus, Liuteris – žymiu vokiečių nacionalinės kultūros kūrėju. Kęstutis ir Mindaugas, anot istorikų nacionalistų, mąstė ir veikė tik lietuvių tautos laisvei, o Jogaila – išdavikas. Taigi, istorija vertinama iš dabarties nacionalistinės perspektyvos – ar prisidėjo konkretus veikėjas savo veiksmis prie nacijos savitumo kūrimo ir išsaugojimo, ar jam kenkė.

Nacionalistinę historiografiją ir „antlaikiškas“ nacionalizmo koncepcijas verčiau tiktų vadinti mitologija, susidedančia iš tokių dramatizuotų naratyvų arba mitų. Smithas skiria šešis nacionalistinių mitų tipus:

- Tautos ištakų laiko mitas, arba iš kur ir kada Mes atsiradome?
- Protėvių žemės ir migracijos mitai, arba iš kur Mes atėjome ir kaip Mes atsiradome čia?
- Bendros kilmės mitas, arba kas *Mus* pagimdė, iš kur Mes prasidėjome?
- Heroinio arba aukso amžiaus mitas, arba kokie Mes buvome didvyriški ir šlovingi.
- Nuopolio mitas, arba kaip Mes atsidūrėme šios dienos apgailėtinoje padėtyje?
- Atgimimo mitas, arba kaip *Mums* susigrąžinti aukso amžių?⁸²

Tautos laiko ištakų mitas nustato bendruomenės kilmę laiko požiūriu. Tokios simbolinės datos reikalingos kaip atskaitos taškai, kurie sukuria nepertraukiamą protėvių kartų grandinę iki švento bendruomenės gimimo momento. Pavyzdžiui, Bruto priesaika išvaryti Tarkvinijų iš Romos ir Romos

respublikos įkūrimas žymi romėnų pradžią, *Rütli* priesaika, kai trys šveicarų kantonai 1307 metais prisiekė išvaryti Habsburgus, šveicarų nacionalistams yra Šveicarijos pradžia. V amžiaus anglų ir saksų genčių vadai Hengistas ir Horsa buvo vaizduojami kaip tikrieji anglosaksiškų laisvių ir teisių kūrėjai. Chlodvigo krikštas prancūzų nacionalistams – Prancūzijos gimimas. Tokios pat reikšmės data yra 1009 metai ar 1253 liepos 6-oji Lietuvoje.

Ne visos nacijos turi erdvinės kilmės mitus, bet tam tikro supratimo būtinai esama. Identifikacija su teritorija yra svarbi, paremiant nacionalistų reikalavimus kovoje už autonomiją ir nepriklausomybę. Čia istorikai parūpina tikrų įrodymų. Nacijoms, kurios turi dideles diasporas ar patyrė deportacijas iš originalios protėvių žemės, tokie mitai yra gana svarbūs. Smitho nuomone, erdvinės kilmės mitais siekiama legitimuoti konkrečios teritorijos ir jos resursų kontrolę. Tėvynė taip pat padeda nacionalistams apibrėžti pačią naciją ir suteikia jai „namus“. Pirmasis mitas apibrėžia bendriją laiko atžvilgiu, o antrasis žymi erdvines nacijos ribas.

Dažnai nacijos nariai, anot nacionalistų, turi bendrą mitinį ar kvaziistorinį protėvį. Žydams tai yra Abraomas, vokiečiams – Arminijas, turkams – Oguzchanas, lenkams – Lechas. Šis mitas susieja visus dabartinės kartos nacijos narius tarpusavyje ir su praeities kartomis simboliniais giminystės ryšiais. Šia giminyste iš kartos į kartą perduodama nacijos unikali dvasia ir pastarąją lemiantis „kraujas“. Žinoma, sunku yra sudėti į vientisą schemą stambias sveitimų grupių imigracijas, mišrias santuokas ir kt, todėl tampa įmanomi alternatyvūs bendros kilmės mitai. Leleveriai kildino save iš anglosaksų ir priešpriešino save normanams arba „apskritagalviams“ per anglų religinį karą. Abatas Siéyés per Prancūzijos revoliuciją teigė, kad trečiasis luomas yra kilęs iš galų, o monarchistai – iš užkariautojų frankų. Mongolų jungo interpretavimas skaldo rusų dešiniųjų gretas – vieni pabrėžia savo bendrą kilmę su kitais rytų slavais iš Kijevo Rusios, o eurazijiečiai teigia, kad mongolų jungo nebuvo ir kad rusai yra slavų, finougrų ir mongolų mišinys, kad rusus su stepių klajokliais sieja natūrali draugystė, o rusų tėvas yra labiau ne Vladimiras Krasno Solnyško, o Čingischanas arba Aleksandras Nevskis⁸³.

Nacionalistiniams judėjimams, sako Smithas, reikia herojinio laikotarpio, kad įkvėptų bendrijos narius ir suteiktų jiems elgesio modelį, tam tikras gaires, kaip pasiekti atgimimą ir laisvę. Aukso amžius žydams – tai Dovydo karalystės laikai, graikams – Atėnų suklestėjimas nugalėjus persus, Aleksandro Makedoniečio žygiai. Italų nacionalistams italų nacijos klestėjimo laikai – tai Romos respublika, arabams – Mahometo kalifatas, lietuviams – pagoniškoji Lietuva, lenkams – *Żečpospolita* XVI–XVII amžiais. Didvyrių laikai atspindi

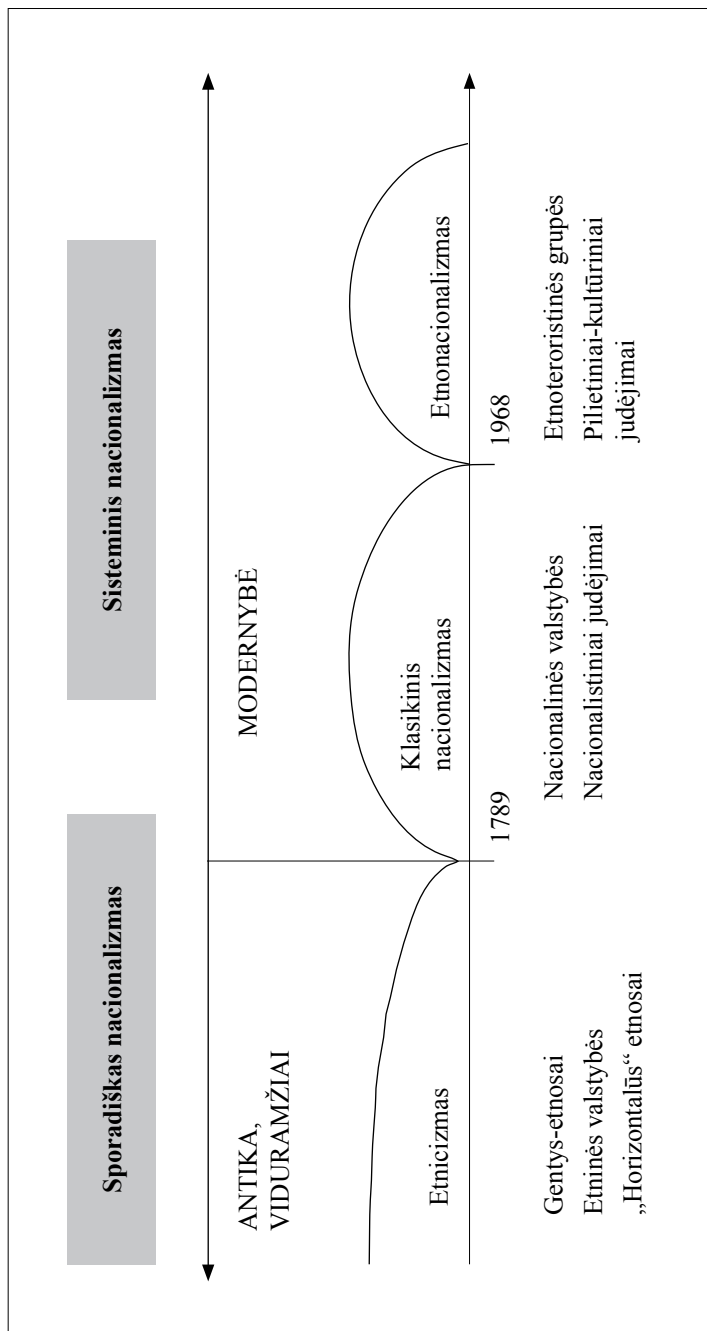
geriausias bendrijos tradicijas ir ugdo tas savybes, kurių trūksta nacionalistų kartoje.

Su aukso amžiaus mitais glaudžiai susiję nuopuolio mitai. Šie mitai paaiškina, kodėl didvyrių palikuonys tapo pavergtųjų karta. Pasak mitų, tai įvyko todėl, kad savos vertybės ir dorybės prarado galią. Drausmę ir pasiaukojimą nusvėrė hedonizmas, individualizmas, moralinis supuvimas, garbingos tradicijos tapo pamirštomis, visuomenė persisėmė svetimomis idėjomis ir vertybėmis. Dėl to ankstesni bendruomenės idealai išsisklaidė, dingo ankstesnis solidarumas ir tautą pavergė ar grasina pavergti svetimi užkariautojai.

Atgimimo mitais nuo epinio pasakojimo pereinama prie kolektyvinės mobilizacijos programos, kurioje išdėstomi kvazimesianistiniai (Šiaurės Atėnų, pieno upių ir kt.) pažadai kartu su gana realiais, konkrečiais tikslais, tokiais kaip nepriklausomybė, nacionalinių institucijų kūrimas, kultūrinis vienytiškumas, socialinis teisingumas. Taigi, nacionalistinė ideologija, sudaryta iš anksčiau aprašytų mitų, paaiškina tautų unikalią tapatybę ir paremia specialios autonomijos tam tikroje teritorijoje siekius.

Savo ruožtu, valstybės kūrė ir propagavo nacionalistines doktrinas, vykdė valstybės masto indoktrinacines ir asimiliacines programas per mokyklą, kariuomenę ir bažnyčią. Bendros tėvynės, standartizuotų tautiečių vaizdinių ir etninio bendrumo simbolių propaganda, kurios dėka etniškumą buvo stengiamasi sieti su valstybės interesais, tapo įprastine valstybių legitimacinės veiklos dalimi. Sparčiai XIX amžiuje buvo kuriami nacionaliniai himnai, vėliavos, nacionalistiniai ritualai ir simboliai, statomi paminklai nacionaliniams didvyriams, standartizuotos kalbos, mitologizuota nacionalinės bendruomenės istorija ir kita. Dažnai tie simboliai ir tradicijos neturėjo jokio ryšio su objektyvia istorija⁸⁴.

Paskutinė separatistinių judėjimų banga 6–7 dešimtmečiais – vadinamasis etnonacionalizmas vargu ar gali būti įvardijamas kaip kokybiškai naujas reiškinys. Baskų, škotų ar bretonų separatistiniams judėjimams būdinga panaši ideologija kaip ir klasikiniams nacionalistiniams judėjimams, gal tik juos skiria kai kuriems etnonacionalistiniams judėjimams būdingas dažnesnis teroro naudojimas (ETA, IRA, korsikiečiai). Tačiau dažnumas nurodo kiekybinį, bet ne kokybinį skirtumą, todėl nėra jokio pagrindo išskirti etnopolitiniuose procesuose atskiros fazės⁸⁵.

3 schema. Etnopolitikos periodizacija

III. ETNIŠKUMO ĮTAKA POLITIKAI IR ETNINĖ POLITIKA

Nė viena iš šiuo metu egzistuojančių daugianacionalinių valstybių paprastai neišvengia etninių vaidų ar kitokio pobūdžio tarptautinės įtampos. Pavojingiausios ir nemaloniausios valstybėms etninių konfliktų apraiškos yra etnonacionalistiniai ir separatistiniai judėjimai, partizaniniai karai ir terorizmas. Nenuostabu, mat visi šie reiškiniai neišvengiamai silpnina valstybių (tiksliau politinio elito) ekonominę, karinę, bei politinę galią, ir, žinoma, tarptautinį prestižą. Visa tai, savo ruožtu, blogina valstybės vidaus padėtį ir poziciją tarptautinėje sistemoje. Valstybių vyriausybes baugina galimo atsiskyrimo padariniai (svarbių žaliavų šaltinių praradimas, komunikacijų tinklų išardymas, geopolitinės padėties pasikeitimas, gyventojų sumažėjimas ir kt.). Žinoma, kitos etninių konfliktų formos (pvz., etninės riaušės) taip pat ne mažiau jaudina valstybes, kurių viena iš funkcijų (ir legitimumo pagrindų) ir yra piliečių saugumo ir gerovės užtikrinimas mainais už mokesčius. Todėl kiekviena valstybė turi savo etninę politiką.

Iš kitos pusės, modernios valstybės yra svarbūs viešųjų išteklių skirstytojai ir apskritai mainų taisyklių visuomenėje kūrėjai. Perskirstymas retai būna tolygus ir vienodai naudingas visoms visuomenės grupėms (įskaitant etnines grupes). Valstybės politika reguliuoja išsilavinimo, valstybinio ir privataus įdarbinimo sferas, teikia valstybinius užsakymus, licencijas ekonominei veiklai, kreditus ir kita. Galiausiai ji nustato dalyvavimo politiniame gyvenime taisykles – vyriausybės, kitų valdymo institucijų sudarymo principus bei įgaliojimus, atstovavimo ir balsavimo teises.

Net jei perskirstymas neparemtas etniniais kriterijais, konkurencija dėl valstybės kontrolės ar „teisingo“ dalyvavimo valstybės valdyme ir išteklių „teisingos dalies“ politiškai aktyvuoja etnines tapatybes multietninėse valstybėse. Etninių grupių nariai, būdami pasyvūs, rizikuoja prarasti arba tenkintis mažesne dalimi tokių vertybių kaip dalyvavimas valstybės sprendžiamosiose institucijose, teritorijos kontrolė, aukštasis išsilavinimas, gerai apmokamos pareigos ir profesijos, verslo galimybės, laisva grupės kultūros raida ir pagarba pačiai grupei, mat galimybė privilegijuotai naudotis šiomis vertybėmis kitų sąskaita didina individų ir grupių visuotinę gerovę⁸⁶.

Galiausiai politinė valdžia ir galia negali būti, iš principo, etniškai neutralios. Kol politinė galia ir valdžia yra neaktyvios, jas reprezentuoja tik simboliai. Iš kitos pusės, žmonės gali susitapatinti ir susisieti su tokiomis abstrakčiomis organizacijomis kaip moderni valstybė, galiausiai jas suvokti apskritai, taip pat tik simboliais bei simboliniais veiksmais (ritualais)⁸⁷. Todėl valstybės negali išsiversti be simbolių ir simbolinės politikos. Simboliai, savo ruožtu, yra daugiaprasmiai, atlieka įvairias funkcijas, tačiau retai būna nesusiję su jokia etnine grupe ir jos kultūra. Tad moderniose valstybėse etniškumas ir politika yra neatsiejami dalykai, kurių sąveiką reikia paaiškinti.

Kiekviena etniškumą aiškinanti teorija turi specialią dalį, skirtą etniniams konfliktams paaiškinti (žr. I dalį). Tiek etnosymbolistinės, tiek instrumentalistinės, tiek sociobiologinės teorijos pateikia reikšmingas išvagas apie etninės tapatybės ir etninių konfliktų priežastis. **Paprastai, etnosymbolistai ir instrumentalistai nurodo tarpines² etninio konflikto, kaip žmonių psichinio elgesio, priežastis, t. y. tikslai ir vertybės, dėl kurių konfliktuoja etninės grupės, yra dažnai įvardijamos kaip etninių konfliktų priežastys:**

- politinė autonomija ar nepriklausomybė;
- lygus dalyvavimas valstybės valdyme;
- fizinis ir ekonominis saugumas, grupės identiteto autentiškumas ir grupės prestižas⁸⁸.

Apibendrinus daugelio tyrinėtojų nuomonės, aiškėja, kad kultūriškai ir genealogiškai skirtingų, politiškai diskriminuojamų, nevienodos ekonominės padėties grupių buvimas yra pakankama sąlyga etniniams konfliktams. Anot etninių konfliktų tyrinėtojų, etninės grupės dažniausiai kovoja dėl atsiskyrimo

² **Tarpinės priežastys** yra individų aplinkos faktoriai (įvykiai, idėjos, materialūs dalykai) ir vidiniai individų kognityviniai, neurofiziologiniai bei genotipo ekspresijos mechanizmai (hormonai, neurotransmiteriai, genai), tiesiogiai lemiantys konkretų elgesį ir jo rezultatus. Kitaip sakant, išorės veiksniai (stimulai) aktyvuoja vidines psichines ar neurofiziologines programas ir pagal šių reaktyvumo lygmenį kartu generuoja vienokį ar kitokį individų elgesį.

Galutinės priežastys yra evoliuciniai veiksniai ir aplinkybės, kurios suformavo tuos psichinius, neurofiziologinius mechanizmus, reaguojančius į aplinkos veiksnius, žmonių biologinės ir kultūrinės koevoliucijos eigoje. Pavyzdžiui, vyrų pavyduliavimo ir dažnai prievartos žmonių (ar gyvenimo draugių) atžvilgiu pagrindinė tiesioginė priežastis yra koketuojantis jų elgesys ir pavydo emocijos, kurias sukelia toks elgesys vyrams. Norint atrasti galutinę priežastį, reikia paklausti, kokiomis aplinkybėmis toks vyrų elgesys ir emocijos galėjo susiformuoti? Gana įtikimai skamba hipotezė, teigianti, kad pavyduliavimas yra naudingas bendrosios reprodukcinės sėkmes didinimo požiūriu.

nuo valstybės, teritorinės autonomijos arba dominavimo valstybėje. Jei valstybinė nepriklausomybė ir hegemoniška valstybės kontrolė nėra konflikto tikslas, grupės (dažniausiai subordinuotos) siekia lygaus dalyvavimo priimanant svarbius politinius sprendimus, lygių galimybių gauti gerą išsilavinimą, lygių galimybių versle ir darbo rinkoje, taip pat laisvos grupės kultūros bei kalbos plėtotės teisių ir kultūros autentiškumo išsaugojimo. Trumpai tariant, **etnosai konfliktuoja dėl galios, turto, statuso ir tapatybės autentiškumo**, kai egzistuoja santykinės politinės spaudos ir turtinės nelygybės sąlygos valstybėje arba kai tokios nelygybės perspektyva tampa reali. Tik vienos grupės stengiasi pakeisti esamą padėtį, o kitos – išsaugoti. **Etninė mobilizacija** būna dviejų rūšių: *puolamoji* ir *gynybinė*. Gynybinė mobilizacija reaguoja į grėsmes etninės grupės esamam statusui, paprastai, yra greitesnė ir agresyvesnė. Puolamoji mobilizacija, atvirkščiai, siekia pasinaudoti socialinio kitemo situacija ir išsikvoti anksčiau grupei neigtas privilegijas (valstybės krizės, suirimo atveju, dekolonizacijos, karo metu)⁸⁹.

Tačiau konflikto motyvų supratimo ir išvardinimo nepakanka kai kuriems autoriams ir jie siekia išsiaiškinti socialines sąlygas, kurios daro įtaką etninių grupių politizacijai. M. J. Esmanas ir M. Hechteris nurodo **septynis kritinius veiksnius etnosų politinės mobilizacijos proceso vyksmui: 1) strateginę aplinką, 2) etninių judėjimų vadovybę, 3) ideologiją, 4) etninių judėjimų organizaciją, 5) jų turimi resursai (pozityvios ir negatyvios sankcijos), 6) etninių judėjimų veiklos strategija ir 7) taktika**.⁹⁰

Strateginė aplinka apibrėžia etninio judėjimo organizacijos galimybes ir grėsmes, jo tikslus, strategijas, taktiką, ideologiją. Valstybės politinio režimo ypatybės nulemia etninio judėjimo galimybes išreikšti savo reikalavimus, agituoti, burti šalininkus ir mobilizuoti materialius išteklius. Totalitarinėse šalyse tokios galimybės yra mažiausios, o liberaliose demokratijose – didžiausios. Kita vertus, politinio elito atvirumas dialogui su etniniu judėjimu taip pat daro didelę įtaką etninio judėjimo strateginei aplinkai. Jei strateginė aplinka minimaliai ribojanti, etniniai judėjimai, paprastai, renkasi taikias kovos formas, o jei maksimaliai ribojanti (kai etninis judėjimas negali patenkinti savo reikalavimų legaliomis priemonėmis), griebiamasi prievartos.

Etninio judėjimo lyderių charizmatinės ir organizacinės savybės, sugebėjimas aiškiai suformuluoti judėjimo tikslus, strategiją ir taktiką, patraukliai pavaizduoti būsimą sėkmę, identifikuoti priešus daug prisideda prie judėjimo sėkmės. Tačiau net efektyviausia vadovybė negalėtų nieko padaryti, jei neturėtų pakankamai materialių resursų etninei politinei organizacijai sukurti, jos veiklai palaikyti ir ilgalaikiam organizuotam kolektyviniam veiksmui. Tam

reikalingos tiek neigiamos, tiek teigiamos sankcijos judėjimo aktyvistams ir rėmėjams skatinti ir oportunistams drausminti⁹¹.

Ar pakanka nurodyti kolektyvinę politinę bei turčinę nelygybę ir palankias socialines aplinkybes, kad paaiškintume etninius konfliktus? Vanhaneno 1994 metų tyrimas rodo, kad etninių konfliktų indekso (etninio konflikto institucionalizavimo skalė plius prievartinio etninio konflikto skalė) multietninėse šalyse ir valstybės demokratizacijos lygio, realaus BVP ar Žmogaus raidos indekso koreliacija buvo maža (0, 281; 0,294; 0,411). O šalies etninio heterogeniškumo indekso (sudėtas kalbinių, rasinių, religinių mažumų procentas) koreliacija su etninio konflikto intensyvumu 1990–1996 metais buvo 0,740. Etninis šalies heterogeniškumas paaiškina 54 % etninių konfliktų egzistavimo variacijos⁹². Tai implikuoja, kad etninė įvairovė (etninių tapatybių skaičius) pati savaime yra svarbi etninių konfliktų priežastis, todėl reikia išsiaiškinti pačios etninės tapatybės egzistavimo priežastis.

1. GALUTINĖS ETNINĖS TAPATYBĖS PRIEŽASTYS

Visiškai galima sutikti su racionalaus pasirinkimo paradigma, kad individai kooperuojasi ar konfliktuoja, stengdamiesi pagerinti savo socialinį statusą ar optimizuoti ekonominius išteklius. Klasikinė ekonomika ir kitos utilitarinės socialinės teorijos daro prielaidą, kad pozityvi sąveika įvyksta tada, kai tokios sąveikos nauda vienam individui A yra didesnė nei kaina individui B arba kaina ir nauda yra lygios ($b_A > c_B$ arba $c_A < b_B$; $b_A = c_B$). R. Axelrodas parodė, kad tik individualiais interesais motyvuota kooperacija gali spontaniškai atsirasti savanaudžių pasaulyje, jei veikėjai kiekvienas atskirai reaguoja į priešingos pusės ankstesnį elgesį, t. y. laikosi „akis už akį, meduolis už meduolį“ strategijos (angl. *TIT for TAT strategy*)⁹³. Tačiau, atsižvelgiant į modernios biologijos atradimus ir teoriją, reikia pažymėti, kad **bendradarbiavimo ar konflikto atveju individai pasveria ne tik asmeninę naudą, bet ir potencialių kooperatorių bei konkurentų giminystės santykį.**

Šiuolaikinė darvinistinės evoliucijos samprata šiek tiek skiriasi nuo Darvino teorijos. Pats Darvinas nieko nežinojo apie paveldimumo mechanizmą. Tą spragą vėliau užpildė Mendelis, Fisheris ir Haldane⁹⁴. Buvo nustatyta, kad paveldimumo vienetas yra genas – DNR molekulės dalis, kuri koduoja tam tikrą baltymo molekulės dalį (fermentus, hormonus ir kt.). Taip pat pasirodė, kad natūralioji atranka nėra vienintelis veiksnys, lemiantis evoliuciją. Evoliucija taip pat vyksta dėl genų mutacijų, rekombinacijų, genetinio dreifo ir genų migracijos tarp populiacijų.

Genetikos atradimai šiek tiek pakoregavo ir prisitaikomumo sampratą. Labiau prisitaikę yra ne tie, kurie sveikiausi, gražiausi ar stipriausi, bet tie, kurie palieka daugiausiai palikuonių, kadangi net labiausiai adaptavęsis individas, būdamas nevaisingas, negalės perduoti savo adaptyvius požymius lemiančių genų kitoms kartoms ir prisidėti prie genetinės evoliucijos. Iš to išplaukia dar viena svarbi išvada – atranka, visų pirma, veikia ne populiaciniu ar individualiu, bet genetiniu lygmeniu.

Genai gali išlikti stabilūs daug ilgiau nei individai ar populiacijos, kadangi DNR molekulė sugeba replikuoti save, ir informacija, užkoduota DNR, yra potencialiai amžina. Tačiau DNR yra gana nepatvarus cheminis junginys, nes suyra terpėje, kur yra deguonies, todėl, prieš atsirandant žemės atmosferai, DNR turėjo pasislėpti apsauginiame kiaute, tad išliko tik tie DNR tipo replikatoriai, kurie sugebėjo sukurti sau, kaip R. Dawkinsas pavadino, „išlikimo mašinas“ (angl. *survival machines*), t. y. vienląsčius organizmus⁹⁵.

Atsitiktiniai DNR kodo pakitimai ir atranka sąlygojo tų „išlikimo mašinų“ evoliuciją iki dabartinės jų įvairovės. Evoliucinės biologijos požiūriu, organizmai negyvena sau, bet yra laikini genetinės informacijos turėtojai ir perdavėjai (organizmas – tai DNR būdas pagaminti dar daugiau DNR)⁹⁶. Evoliucijoje tie požymiai, kuriais padidinamas juos lemiančių genų skaičius, naujojoje kartoje yra tai, kas apibūdina rūšį. Tai gali būti morfofiziologiniai, fiziologiniai ar elgsenos bruožai. Vadinasi, ir bet kokia elgesio forma gali išlikti stabili populiacijoje, jei ji garantuoja ją veikiančių genų transmisiją arba, kitaip sakant, taip besielgiančių individų *reprodukcinę sėkmę*.

Visais kitais atvejais natūrali atranka nenaudingą elgseną pašalina iš populiacijos per keletą kartų arba bent neleidžia jai išplisti. Iš tokios evoliucijos koncepcijos išplauktų išvada, kad atranka gali palaikyti tik egoistišką elgesį arba gal dar altruizmą tiesioginių palikuonių atžvilgiu, tačiau tai, kad individai altruistiškai elgiasi populiacijose, yra akivaizdžiai įrodyta.

Kaip jau buvo minėta, altruizmo problemą sėkmingai išsprendė britų entomologas W. Hamiltonas. Anot Hamiltono, altruistinis elgesys (kai aukojamas individualus reprodukcinis potencialas) galėjo evoliucionuoti ir būti palaikomas natūralios atrankos tik tarp giminaičių ir tik tuo atveju, jei $c < rb$,

kai c žymi altruisto reprodukcinio potencialo sumažėjimą arba altruistinio poelgio kainą, b žymi naudą, kurią gauna altruistinio akto recipientas ir r yra altruisto ir recipiento giminingumo koeficientas (dvejų individų A ir B giminingumo koeficientas – tai tikimybė, kad bet koks atsitiktinai pasirinktas genas, priklausantis A, yra identiškas individo B genui, esančiam tame pačiame lokuse). Rūšių, kurios dauginasi lytiniu būdu, kiekvienas individas gauna pusę genetinės medžiagos iš tėvo ir pusę iš motinos. Vadinasi, tėvų ir vaikų genetinis koeficientas (jei nėra inbrydingo), taip pat tarp sibilingų yra 0,5, tarp senelių ir anūkų, tarp dėdžių, tetų ir sūnėnų, dukterėčių – 0,25, tarp pirmosios eilės pusbrolių – 0,125 ir t. t.⁹⁷

Taigi, anot Hamiltono, galutinė altruizmo ir socialumo evoliucijos priežastis yra gimininė atranka (angl. *kin selection*) ir bendrosios reprodukcinės sėkmės didinimo tendencija (angl. *inclusive reproductive success*)*. Ši tendencija gana neblogai paaiškina altruistinės kooperacijos užuomazgas tarp giminingų individų ir mažesnę bendradarbiavimą su negiminaičiais. Evoliucinio mąstymo svarba tampa akivaizdi, aiškinant etnocentrizmą individų, kurie priklauso dviem negiminingoms grupėms. Iš karto turime fundamentalią priežastį numatyti tarpgrupinei nesantaikai ir vidinei santarvei grupių vidu-

je. Tad daugelis dabar egzistuojančių gyvų organizmų, įskaitant *homo sapiens*, elgiasi taip, tartum optimizuotų savo bendrąją reprodukcinę sėkmę (nebūtinai sąmoningai).

Bendrosios reprodukcinės sėkmės optimizavimas yra tik viena medalio pusė. Kita – aplinka, kurioje ši tendencija pasireiškia. Pirmykštė aplinka savaip skatino šios tendencijos raišką, versdama *homo sapiens* burtis į vis didesnes grupes, kol pačios tos grupės tapo atranką lemiančiu veiksniumi. Etnocentriškos ir ksenofobinės tendencijos buvo sustiprintos pirmykštėms grupėms konkuruojant dėl skurdžių išteklių. Tarkime, atsirado kokia nors mutacija, skatinanti ksenofobiją. Ji galėjo tapti adaptyvi pirmykštėje aplinkoje, nes, jei hominidas turėjo paveldimą polinkį nemėgti ir vengti nepažįstamųjų, buvo akylesnis ir budresnis. Tikėtina taip pat, kad tai jį labiau apsaugodavo nuo netikėto mirtino užpuolimo negu kokį nors patiklesnį hominidą. Numirėliai negali turėti palikuonių, ir patiklumą veikiantys genai (priešingai negu ksenofobijos genai) turėjo išnykti iš populiacijos per kartų kartas arba net vienoje kartoje genocido atveju.

Pats etninės tapatybės atsiradimas buvo sąlygotas pirmykštės politikos, jei politiką suprasime kaip nuolatinę kovą dėl valdžios kontroliuoti išteklius. Grupinė gynyba arba puolimas yra kolektyviniai veiksmai, t. y. kolektyvinės nedalomos gėrybės. Jų nedalomumas reiškia, kad pasipelnyti gali net individai, kurie niekaip neprisidėjo prie jų sukūrimo – veltėdžiai (angl. *free-riders*). Veltėdžių problemą bendruomenė galėjo išspręsti bausmėmis (ostrakizmas, prievarta), tačiau tokios sankcijos taip pat kainuoja. O kas baus tuos, kurie išsisukinėjęs nuo veltėdžių baudimo?

Altruizmas (pasiaukojimas be atlygio) galėjo padėti išvengti kolektyvinio veiksmo problemų. Tačiau altruizmas yra susijęs su altruisto ir recipiento giminystės laipsniu (tikru ar tariamu). Kuo suvokiama tarpusavio giminystė yra artimesnė, tuo mažiau paskatų reikia altruizmui. Galima spėti, kad ekologinėmis sąlygomis, kur sėkmingas išlikimas reikalavo kolektyvinių pastangų, didesnę tikimybę išlikti turėjo genai, lėmę didžiausią reprodukcinę sėkmę tiems, kurie kooperavosi su savo giminaičiais. Todėl nenuostabu, kad medžioklių-rinkikų visuomenėse pagrindiniai politiniai junginiai buvo giminaičių grupės. Pirmykštė valstybė evoliucionavo, kai viena giminė pajungė bendruomenę⁹⁸.

Kooperacijos aktą geriau aprašo performuluota *Hamiltono nelygybė*:

$$r_{AB} > \frac{c_A}{b_B},$$

kur r yra suvokiamas individo A ir individo B gimininingumo koeficientas,

c – altruistinio ar kooperacijos akto kaina A , b – tokio akto nauda B . Jei $r = c/b$, tai nei kooperacija, nei konfliktas neapsimoka (aiškumo dėlei įrašysime skaičius $1 = 1/1$ ar $0,5 = 0,5/1$).

Kad individai aukotųsi ar kooperuotųsi, reikia arba didinti giminystės koeficientą, arba mažinti kainą ir didinti naudą ($1 > 0,5/1$; $0,5 > 0,25/1$; $0,5 > 0,5/2$). Šią formulę galima pritaikyti ir kolektyvams. Reikia sudėti visus individo altruistinio elgesio kainos ir naudos santykius, atsižvelgiant į bendrą altruistinio elgesio recipientų skaičių ir jų giminingumo koeficientą. Išvedus grupės narių giminystės vidurkį, socialinės kooperacijos pusiausvyros formulė atrodytų taip:

$$(r') = \frac{\sum c}{\sum b(n)}$$

kur n – grupės narių skaičius, r' – grupės giminingumo koeficientas, $\sum c/b$ – susumuoti altruistinio akto su visais grupės nariais kainos ir naudos santykiai.

Bendradarbiavimui sužlugdyti tereikia, kad $r < c_A/b_B$ ($0,25 < 0,5/1$; $0,5 < 1/1$ ir t. t.). Tiesa, tai savaime nesukelia konflikto. Individų ar jų grupių konfliktas kyla tik tuomet, kai to, ko reikia optimaliai egzistencijai ir reprodukcijai, yra nepakankama kiekio ar kokybės prasme (pvz., niekas nekonkuruoja dėl oro).

Optimaliai egzistencijai ir reprodukcijai žmonėms, kaip ir kitiems gyviams organizmams, reikia išteklių plačiaja to žodžio prasme (energijos, medžiagos, informacijos ir laiko). Kadangi mūsų pasaulis skurdus ir tų išteklių visą laiką nepakanka visiems, individų ir grupių konkurencija yra neišvengiama. Net jei kurį laiką būtų poreikių ir išteklių pusiausvyra, tai bendrosios reprodukcinės sėkmės optimizavimo imperatyvas sukurtų naują disbalansą. Tačiau kuo individų poreikių ir resursų disbalansas mažesnis, tuo konfliktai švelnesni. Vadinasi, jei c ir b reikšmės būtų pastovios, kooperacijos laipsnis būtų tiesiogiai proporcingas, o konflikto – atvirkščiai proporcingas bendrų genų kiekiui tarp organizmų.

Taip galima racionaliai paaiškinti etnocentrizmą ir etninę tapatybę – šiuos, atrodytų, iracionalius reiškinius. Evoliuciniu požiūriu yra naudinga skirti įvairius giminystės lygmenis, renkantis kooperaciją ar konfliktą. Etniškumas yra vienas iš giminystės lygmenų greta „mažosios šeimos“, „didžiosios šeimos“, giminės, genties, subetninės grupės. Šie lygmenys įsilieja vienas į kitą ir tik konkrečios aplinkybės bei individų interesai diktuoja aktyvų solidarumo lygmenį tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje.

Vadinasi, galutinė etniškumo ir etnocentrizmo priežastis yra giminių atranka (natūralios atrankos atmaina), dėl kurios evoliucionavo psichologiniai giminystės atpažinimo mechanizmai, buvę naudingi juos turinčių organizmų bendrajai reprodukcinei sėkmei.

Kaip buvo pasakyta anksčiau, tik ekonominiai skirtumai ir kultūriškai nevienodų grupių politinė nelygybė pati savaime nesukelia etninių konfliktų. Etniniai konfliktai kyla dėl ekonominių skirtumų ir politinės nelygybės tarp individų grupių, besiskiriančių savo kilme ir giminingumo koeficientų vidurkais. Tiksliau sakant, svarbu ne tai, ar iš tikro etninės grupės nariai yra giminingi, bet tai, kad jie tuo tiki ir tai lemia jų elgesį.

2. TARPINĖS ETNINĖS TAPATYBĖS PRIEŽASTYS

Aptarus tikėtinas galutines etninės tapatybės priežastis, reikia nustatyti socialinės aplinkos veiksnius, kurie palaiko etniškumą, taip pat reikia identifikuoti tarpinius psichinius mechanizmus, kurie, sąveikaudami su konkrečiais aplinkos veiksniais, generuoja etninę tapatybę. Tačiau, pirmiausia, reikia įveikti socialiniuose (ir politikos) moksluose vyraujančią antipsichologizmą ir biomokslų baimę, taip pat aptarti su tuo susijusią redukcionizmo problemą.

2.1. Integruotas priežastinis psichikos modelis

Šiandien dauguma socialinių mokslininkų sutaria, kad visuomeniniai reiškiniai (institucijos, idėjos, tapatybės ir kt.) socialiai sukonstruojami ir išmokstami socializacijos eigoje. Galutinių jų priežasčių ir turinio konfigūracijų reikia ieškoti ne individų psichikoje, bet socialiniame pasaulyje ir kultūroje, nes žmogaus psichika praktiškai yra „švari lenta“, „nepakrauta baterija“, išskyrus gal keletą bendro pobūdžio paveldėtų psichinių mechanizmų, tokių kaip išmokimas, imitacija, racionalumas, mąstymas, ir instinktų (alkis, lytinis potraukis ir t. t.). Iš esmės, šios teorijos neperžengia vis dar šiandien socialiniuose moksluose vyraujančios paradigmos, kad visuomenė, jos socialinė struktūra ir kultūra kuria žmonių psichiką apskritai, suteikia jai prasmes, reikšmes bei turinį. Žmonių psichinė architektūra pati savaime neturi jokios savitos sanklodos, kuri organizuotų socialinę tvarką ir sureikšmintų vienus ar kitus jos aspektus, nes viskas gaunama iš kultūros. Kultūra perduodama socialinio išmokymo būdu. Pats išmokimas yra kolektyvinio pobūdžio – grupė, kaip visuma, perteikia kultūrą vaikui.

Viskas atrodo įtikima tol, kol nepradedama svarstyti, kaip konkrečiai kultūra (kultūros variantai) patenka į aktorių galvas ir priverčia juos veikti. Iš kur tos kolektyvinės idėjos atsiranda, kaip keičiasi, kodėl populiarėja ir išnyksta. Kaip kovos dvasia ar garbės idėja išjudina armijas? Iš kur dezertyrai? Iš baimės idėjos? O ši iš kur? Jei ne individai kuria kultūrą ir jos gyvavimas nepaaiškinamas jų veikla, tai kas yra kultūros kūrėjas?

Paskutiniuosius tris dešimtmečius veržliai plėtojantis kognityvinei psichologijai, ši standartinė socialinių mokslų žmogaus psichikos vizija atrodo mažų mažiausiai neišsami (o gal ir klaidinanti). J. Tooby ir L. Cosmides, apibendrindami paskutinio meto kognityvinės psichologijos, dirbtinio intelekto,

evoliucinės biologijos, raidos psichologijos ir psicholingvistikos tyrimų rezultatus, teigia, kad standartinis psichikos modelis (*tabula rasa* koncepcija), vyraujantis šiandien socialiniuose moksluose, kritikuotinas dėl šių priežasčių:

- standartinio modelio individų ontogenezės samprata yra netiksli ir ne-
logiška; postuluoama, kad naujagimis yra tarsi molio gabalas, kurį
aplinka lipdo pagal socialinę struktūrą ar atsitiktinumą. Manoma, kad
jei individų psichiniai bruožai yra neaptinkami gimimo momentu, tai
jie būtinai turi susiformuoti socializacijos procese. Pagal tokią logiką
suaugusiųjų dantys, krūtys ir menstruacijos taip pat turėtų būti sociali-
zacijos ir akulturacijos padarinys;
- tokia individų psichinės raidos koncepcija plaukia iš absoliučiai klai-
dingos natūros – kultūros, dvasios – kūno, prigimties – išmokimo di-
chotomijos. Įsivaizduojama, kad žmogaus fenotipą galima suskaidyti į
genetiškai bei kultūriškai nulemtus (išmokus) požymius. Išmokstama
bendrojo pobūdžio hipotetiniu sugebėjimu, vadinamuoju intelektu⁹⁹.

Tačiau mokymasis nėra nebiologiškas, nes organizmai turi turėti prieš tai programas, nurodančias, ką ir kaip reikia mokytis apskritai. Dabartinės ko-
gnityvinės psichologijos studijos, padedamos dirbtino intelekto tyrimų, at-
skleidė, kad kiekviena gyva informacijos apdorojimo sistema (pvz., žmonių
psichika) negalėtų išspręsti tokių informacijos apdorojimo problemų kaip
spalvinis matymas, vizualinė analizė, kalbos garsų suvokimas, kalbos išmoki-
mas, veidų atpažinimas, sąvokų sudarymas, įsivaizdavimas ir galiausiai pats
išmokimas be išankstinių paveldimų psichinių mechanizmų, kurie vadovau-
tų juslių teikiamų duomenų tinkamam atsirinkimui ir išmokimui¹⁰⁰. Tad tiek
šiuolaikinė kognityvinė psichologija, tiek evoliucinė biologija teigia, kad iš-
mokimas jokia būdu nėra alternatyva prigimčiai – be įgimtų psichinių me-
chanizmų nevyktų ir pats mokymasis. Psichika, neturinti išankstinių žinių,
susidurtų su *pasirinkimo iš begalybės galimų alternatyvų problema*. Neįmano-
ma numatyti kiekvienos alternatyvos rezultatų, todėl psichika turi vadovautis
tam tikrais principais, kurie ribotų daugumą galimų išeičių arba, kitaip ta-
riant, psichikai reikia *išankstinių procedūrų* ir kategorijų (kognityviniai psi-
chologai vadina jas *schemomis*), kad galėtų priimti tam tikrą informaciją ar
išspręsti konkrečios situacijos problemą. Kitokiu atveju ji susipainiotų „klai-
dingų galimybių okeane“. Bet kokia gyva būtybė, nesugebanti įveikti minėtų
kliūčių, negalėtų daugintis ir išnyktų kitoje kartoje iš populiacijos¹⁰¹.

Daugelio schemų išmokstama individualiai ar kultūriškai (pvz., etiketo
taisyklių ar algebrinių lygčių sprendimo), tačiau ne visų. Naujausiais atra-

dimais iš vaikų kognityvinės raidos nustatyta, kad principai, pagal kuriuos naujagimiai ir vaikai išskiria objektą erdvėje ar judantį objektą, atskiria gyvus padarus nuo negyvų daiktų ar nustato fizinį priešastingumą, susiformuoja be akivaizdžių instrukcijų¹⁰².

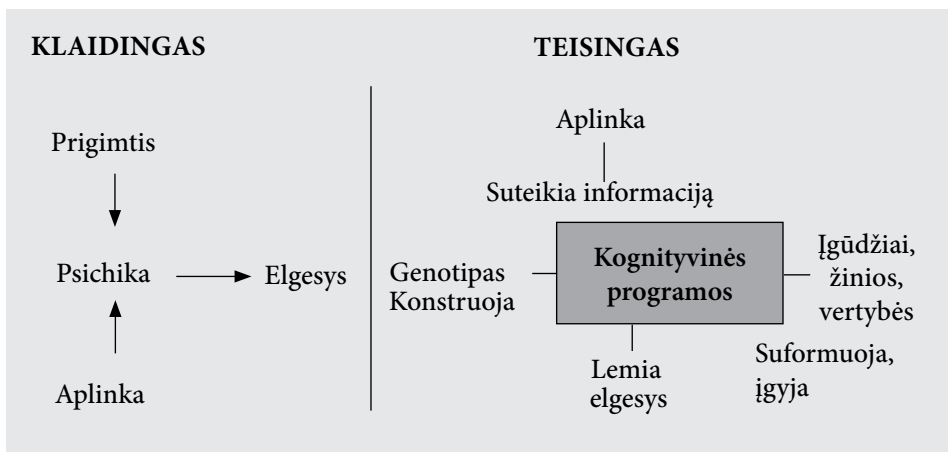
Taip pat neįtikimai atrodo dekartiškoji dualistinė žmogaus psichikos samprata, teigianti, kad psichikos egzistuoja atskirai nuo fizinės materijos. Pavyzdžiui, akį dualistai turėtų suvokti kaip dekartiškąjį vamzdelį, sujungiantį dvasinį ir fizinį pasaulius. Tačiau šis labiausiai ištyrinėtas kognityvinis mechanizmas nepalieka erdvės mistikai. Anot Tooby ir Cosmides, tie skirtingi pasauliai – tai tik alternatyvūs tos pačios materialios tikrovės aprašymo būdai. Mentalinis reiškia ryšius tarp fizinės sistemos elementų, kurie įvardijami tokiais terminais kaip informacija, prasmė ar reguliacija, todėl, monistų manymu, Dekarto vamzdelis neegzistuoja, nes abu jo galai yra ir fiziniai, ir mentaliniai¹⁰³. Kaip kitaip galėtų būti, jei žmonės yra save reprodukuojančios cheminės sistemos, daugialąsčiai organizmai, kurie gyvybės istorijoje atsirado palyginti vėlai, jei žmonės yra modifikuota primatų versija, jei visos jų ontogenetinės programos, fiziologiniai ir psichologiniai mechanizmai yra natūralios atrankos rezultatas – prisitaikymas prie pirmą kartą aplinkos? Ar yra alternatyvus nuoseklus ir logiškas požiūris monistiniam natūralizmui? Taip, tai – kreacionizmas. Deistinės formos jis nepaneigiamas, bet nėra labai euristiškas ir skatinantis mokslinius tyrimus.

Manytina, kad redukcionizmas – visiškai pateisinama tyrimo strategija socialiniuose moksluose, nes žmonių elgesys ir simbolinė komunikacija yra smegenų veiklos padarinys (jei nemanoma, kad egzistuoja dar kokia nors reguliuojanti ir organizuojanti substancija). Daugybė atliktų bandymų rodo, kad psichiniai reiškiniai nevyksta atskirai nuo neurofiziologinės smegenų veiklos¹⁰⁴. Smegenų funkcionavimo ypatybės (pvz., neurotransmiterių kiekio ribas, neuronų grandinių išsidėstymą ir kt.) koduoja genai. Genetinė informacija yra tartum planas, pagal kurį vyksta smegenų formavimasis, reaguojant į aplinką ontogenezėje, todėl tikėtina, kad natūrali atranka per daugelį kartų suformavo adaptyvų psichikos dizainą, kuris šiandien įgalina žmones gauti, suprasti, modifikuoti ir perduoti simbolinę informaciją (kultūrą). Kultūra egzistuoja tol, kol gyvi jos skleidėjai, todėl ilgainiui, jei kultūros elementai padeda jos skleidėjams reprodukuotis, jie padeda sau patiems išplisti; jei kenkia, pakerta savo pačių egzistavimą ir išnyksta per kartų kartas.

Žinoma, nereikia manyti, kad natūrali atranka lemia visus kultūros reiškinius, ji tiesiog yra svarbus kultūros kaitos šaltinis bei ribojantis veiksnys ilgalaikėje perspektyvoje, tad kultūros invariantus galima paaiškinti, redukuojant

į žmonių psichikos ypatybes, jas aiškinant natūralios atrankos poveikiu. Taip būtų konceptualiai integruotos socialinės disciplinos ir biomokslai. J. Tooby ir L. Cosmides naują žmogaus psichikos koncepciją, jungiančią socialinius ir gamtos mokslus, pavadino *integruotu priešastiniu modeliu*, kurį apibūdina 5 bruožai:

1. žmogaus psichika susideda iš informacijos tvarkymo mechanizmų, kurių fizinis pagrindas yra žmogaus nervų sistema;
2. šie mechanizmai ir juos determinuojančios raidos programos yra natūraliai evoliucionavusios adaptacijos per pakankamą skaičių kartų nuo pirmąsios *homo sapiens* aplinkos;
3. daugelis šių mechanizmų (dar vadinamų moduliais) yra funkcionaliai specializuoti, kad generuotų elgesį, sprendžiantį tam tikras adaptacijos problemas (pvz., kalbos išmokimas, giminingumo atpažinimas, emocijų atpažinimas, partnerių pasirinkimas, kooperacija);
4. kad galėtų atlikti tam tikras funkcijas, jie yra specialiai sustruktūrinti;
5. ta speciali struktūra suteikia žmonių kultūrai tam tikrą savitą turinį (skatina tam tikrą elgseną, lingvistiškai perduodamas reprezentacijas ir artefaktus), kuri priima, keičia ir perduoda kitų individų psichika, inicijuoja istorinius populiacinio lygmens procesus arba kultūrinę evoliuciją, priklausančią nuo ekologinio, demografinio, ekonominio ir tarpgrupinio socialinio konteksto¹⁰⁵.

4 schema. Žmogaus prigimties modeliai

Šaltinis: Pinker, S. *The Language Instinct*. London: Allen Lane, 1994.

Jau dabar yra duomenų, kad yra specializuotų kognityvinių programų gyviems objektams atskirti nuo negyvų, vengti incesto, suvokti fizinį priešas-

tingumą, skaičius, gyvojo pasaulio įvairovę, atpažinti gimines, išmokti kalbą, bijoti gyvačių, aukščio ar mažos erdvės. Kalbos išmokimui vadovaujanti programa skiriasi nuo formuojančiosios gyvačių fobiją. Nervų sistemos raidoje genai kartu su aplinka lemia šių kognityvinių mechanizmų struktūrą, todėl teisingiau kelti klausimą, ar instinktai, ar išmokymas determinuoja konkrečių elgesį? Tačiau kokie išmokymo instinktai kartu su aplinkos informacija tą elgesį reguliuoja?¹⁰⁶

2.2. Giminytės atpažinimo mechanizmai

Iš integruoto priežastinio psichikos modelio išplaukia mintis, kad kiekvienas stebimas elgesys, mentalinė ar lingvistinė reprezentacija yra:

1. arba bendros paskirties kognityvinės programos išdava;
2. arba specializuotos psichinės programos padarinys;
3. arba pašalinis produktas specializuotos programos, kuri evoliucionavo spręsti visai kitas problemas (pvz., raštas arba nutukimas).

Specializuotos psichinės programos yra adaptacijos, sprendusios pritaikymo problemas, žmonių evoliucinėje aplinkoje. **Adaptacijas** galima atpažinti pagal jų sudėtingą funkcinę organizaciją ir koordinaciją su santykinai pastoviais evoliucinės aplinkos elementais. Kognityvinė programa tampa adaptacija, jei skatina ją turinčių organizmų bendrąją reprodukcinę sėkmę (t. y. didina ją veikiančių genų skaičių kitose kartose), ir taip natūralios atrankos yra inkorporuojama į rūšies standartinę psichiką.

Adaptacijų „palydovai“, arba pašaliniai produktai, yra priežastiniais ryšiais susiję su adaptacijų funkcinėmis savybėmis, bet patys jokių adaptyvių funkcijų neatlieka (pvz., akys yra adaptacija, o akių spalva – ne). Todėl, jei norime paaiškinti adaptaciją, turime nurodyti jos adaptyvias funkcijas, o jos „palydovo“ paaiškinimui pakanka identifikuoti adaptaciją ir nusakyti priežastinius adaptacijos ir jos pašalinio produkto ryšius¹⁰⁷. **Pritaikius darvinizmo mąstymą, etninę tapatybę galima būtų paaiškinti kaip giminytės atpažinimo mechanizmų, psichologinės adaptacijos „palydovus“.**

Iš *Hamiltono taisyklės* (žr. III, 1.) išplaukia mintis, kad natūrali atranka turėtų skatinti tokių psichinių informacijos apdorojimo mechanizmų, generuojančių elgseną, atitinkančią šio evoliucinio apribojimo reikalavimus, evoliuciją. Sociobiologinė teorija nenurodo, kaip žmonės atpažįsta giminaičius, tačiau iš kitų rūšių giminytės atpažinimo biologų tyrimų rezultatų ir kai kurių psichologų žmogaus giminaičių atpažinimo studijų paaiškėjo, kad to-

kias funkcijas atlieka *giminystės atpažinimo mechanizmai* (toliau – GAM)¹⁰⁸. Žmonės kaip ir daugelis vabzdžių, žuvų, roplių, paukščių ir žinduolių rūšių turi iš dalies paveldimus giminystės atpažinimo mechanizmus, evoliucionavusius natūralios atrankos būdu. Jie įgalina individus atpažinti artimus giminaičius pagal iš aplinkos kylančius poreikius.

Organizmai gali atpažinti savo giminaičius kiekvieną individualiai, tačiau realias tokio atpažinimo būdo galimybes riboja konkretaus organizmo atminties apimtis (vidutinis veidų skaičius, kurį gali įsidėmėti žmogus, neviršija penkių šimtų). Tikėtinam giminystės su kitais santykiui nustatyti organizmai naudoja **grupinius GAM: teritorialumą ir fenotipo palyginimą**.

Pirmuoju atveju individas neskiria giminaičių, bet įsidėmi būdingiausias savo aplinkos požymius, ir giminaičiais laikomi visi jo rūšies individai, sutikti artimoje erdvėje. Šis GAM vyrauja, jei yra didelė tikimybė, kad genetiškai giminiški organizmai sutinkami tik tam tikroje teritorijoje. Tokiu atveju visiškai nebūtina atpažinti giminaičių, kad altruistinis elgesys būtų natūralios atrankos palaikytas, pakanka atpažinti altruistinės sąveikos vietą (pvz., paukščiai maitina visus paukščiukus, kurie yra jų lizde, tuo naudojasi tokios parazituojančios rūšys kaip gegutė).

Antruoju atveju individas sukuria tartum bendrąją giminaičio reprezentaciją (toliau – BGR), saugomą individo smegenyse (tai gali būti modelis, bruožų sąrašas, struktūros aprašymas). Kai sutinkamas nepažįstamas individas, jo fenotipiniai bruožai (įskaitant ir elgseną) yra palyginami su saugomais BGR ir nustatomas tikėtinam giminystės laipsnis. Gyvūnų centrinėje nervų sistemoje esantys *giminiškumo atpažinimo funkcijas atliekantys centrai* nustato, kad požymiai tarp individų sutampa 50 %, vadinasi, tikėtinam $r = 0,5$ ir t. t. Galima manyti, kad tie *giminiškumo atpažinimo funkcijas atliekantys centrai* (specializuotos neuropsichologinės struktūros) pagal konkrečias sąveikos aplinkybes gali skirtingai įvertinti teikiamą aplinkos informaciją, skirti daugiau svarbos vieniems požymiams negu kitiems.

Taigi, BGR įgalina gana efektyviai atpažinti giminystės laipsnį ir užima mažai vietos atmintyje, palyginus su individualiu atpažinimu, kai sutiktojo išvaizda turi 100 % atitikti atmintyje saugomą pažįstamojo vaizdą¹⁰⁹. Tiek *teritorialumas*, tiek *fenotipinis palyginimas*, tiek *individualus atpažinimas* gali būti panaudojami kartu ir įgalinti individus skirtingai elgtis su kitais, atsižvelgiant į giminystės santykį, ir drauge laiduoti individų reprodukcinę sėkmę (kaip teigia Hamiltono taisyklė)¹¹⁰. Naujagimiai BGR gali genetiškai paveldėti (bet mažai tikėtina – žr. toliau) arba išmokti iš artimiausių ir dažniausiai konkrečioje artimoje erdvėje sutinkamų individų (dažniausiai tėvų ar kitų artimųjų).

Visi išvardytieji GAM veikia tam tikru lygmeniu ir tarp žmonių. Nepastebėta, kad BGR būtų paveldima (tam nustatyti reikėtų visiškai izoliuoti aplinkos poveikį). Dažniausiai žmonės giminytei nustatyti naudoja tokius išmoktus požymius kaip teritorinis artimumas, pažintis ir fenotipinis palyginimas¹¹¹. Būtų keista, jei žmonės, turintys itin sudėtingą nervų sistemą, kuri įgalina patyrimu gauti ir išsaugoti informaciją apie giminytės žymenis, o ne remtis genetiškai determinuotais neuronų ryšiais, paveldėtų BGR. Jei normaliai ontogenezėje pasiekiami labai didelė tikrų giminių identifikacijos tikimybė, tai atranka turėtų skatinti labiau plastiškas giminingumo atpažinimo sistemas, nes genotipo informacijos kodavimo galimybės taip pat nėra begalinės¹¹². Nustatyta, kad žmonių (kaip ir primatų ir kai kurių kitų žinduolių) galvos smegenyse, dešiniojoje pakaušio smilkininėje srityje, viduriniame verpstiniame vingyje, yra veidų atpažinimo centras (angl. *fusiform face area*). Ši smegenų sritis taip pat atlieka ir giminaičių atpažinimą. Kitos svarbios giminaičių atpažinimui smegenų sritys yra uoslės stormuo (angl. *olfactory bulb*) bei dorsomedialinė kaktinė smegenų žievės skiltis (angl. *dorsomedial prefrontal cortex*)¹¹³.

Turint galvoje visa, kas paminėta, gana įtikima atrodo P. Hepperio prielaida, kad genai gali daryti netiesioginę įtaką giminytės atpažinimui. Jie gali nustatyti jautraus išmokimui periodo pradžią ir pabaigą, selektyviai veikti skirtingą individų reakciją į vienus ar kitus stimulus, konstruodami specialiai jautrias smegenų vietas, kad tam tikra informacija būtų gaunama tik iš tikrai genetiškai giminiškų organizmų. Savaiame suprantama, kad natūrali atranka palaikys labiau tuos genus, kurie turi įtakos giminytės požymių išmokimui tuo metu, kai aplink yra tik giminaičiai, negu tuos, kurie apibrėžia priešingas organizmų savybes¹¹⁴. **Vadinasi, galima teigti, kad GAM yra speciali psichinė adaptacija, evoliucionavusi dėl giminaičių atrankos (natūralios atrankos atmainos) poveikio.**

Etninė tapatybė yra universalus reiškinys, paplitęs įvairiose visuomenėse ir kultūrose, tad visiškai pagrįstai galima svarstyti, ar etniškumas yra adaptacija, ar jos pašalinis produktas. Žinant konkrečią adaptacinę problemą, galima lengviau numatyti, kokio pobūdžio kognityviniai reiškiniai gali ją išspręsti. Ar etninė tapatybė sprendžia kokias nors adaptacijos problemas? Kokias problemas ji galėjo padėti spręsti medžiotojams (ir rinkikams) pirmąją aplinkoje? O gal bendros kilmės mitai ir simboliai yra kokių nors adaptyvių kognityvinių programų pašalinis produktas, nes vargu, ar galima identifikuoti kokias nors adaptyvias etninės tapatybės funkcijas pirmąją (evoliucinėje) aplinkoje, kurioje gyveno vidutiniškai 30–60 individų iš grupės, pažinojusių savo giminaičius asmeniškai?

2.3. Giminytės atpažinimas ir etniškumas

Jau minėta, kad žmonės ir kitos gyvos būtybės turi rūpesčių dėl informacijos pertekliaus ir elgesio alternatyvų įvairovės. Kiekvieną minutę mūsų jutimo organai priima daugybę nevienodai svarbių aplinkos signalų, kuriuos kažkaip organizmai turi atsirinkti. Individai informacijos atrankai turi programas arba schemas, kurios, iš principo, gali būti arba paveldimos, arba susiformuoja iš patirties ar (ir) išmokstamos iš kitų rūšies atstovų įgimtais kognityviniais mechanizmais. Genetiškai fiksuotos schemas pranašesnės stabilioje aplinkoje, bet pražūtingos, esant kintamoms sąlygoms, todėl socialiniai organizmai naudojami visais anksčiau išvardytais informacijos tvarkymo mechanizmų tipais, tik jų santykis rūšies psichikoje varijuoja pagal konkrečią ekologinę nišą.

Viena iš tokių paveldimų kognityvinių programų yra *reifikacija*, t. y. psichinis procesas, kai smegenys pagal panašumą apibendrina neorganizuotus aplinkos stimulus į kategorijas, kurios dažnai įvardijamos ir vėliau saugomos ilgalaikėje atmintyje abstrakcijomis ir simboliais, kurie gali įgauti antropomorfinį pavidalą. Taigi, smegenys iš chaotiškų stimulų įvairovės sukuria „vidinę realybę“, kuri vis dėlto nėra tiksli tikrovės kopija, nes dalis tos įvairovės prarandama. Skirtumai tarp objektų, priskiriamų vienai kategorijai, sumažinami, o priskiriamų skirtingoms – padidinami. Taip susiformuoja mentalinės schemas, kurios atspindi reifikuotų objektų savybių vidurkius.¹¹⁵

Žmonės sugeba sukurti ir saugoti atmintyje simbolinius ir abstrakčius objektus, gautus iš įvairių neorganizuotų jutimų ir stimulų. Šie objektai gali būti žodžiais įvardyti ir net sužmoginti. Taip Prancūzija, Lietuva, Švedija gali tapti motinomis, seserimis ir tai įgalina žmones perkelti savo nepotistines emocijas, kurias dauguma jų jaučia savo artimiems giminaičiams, į abstrakčių lygmenį ir priskirti simboliniams objektams. Tada mirtis už motiną tėvynę įgauna tokią pačią prasmę kaip ir aukojimasis už realią motiną ar vaikus. Taigi, grupė reifikuojama. Grupės simboliu gali tapti ir konkretus žmogus, vaidinantis tėvo ar motinos vaidmenį. Tai pati ryškiausia simbolinės identifikacijos forma (pvz., Anglijos karalienė ar Japonijos imperatorius).

Etninės socializacijos procese veikia klasikiniai sąlyginiai ir orientaciniai refleksai, susiejantys emocijas su giminytės simboliais (ženklais, vėliavomis, herbais, emblemomis, žemėlapiams), ritualais ir giesmėmis. Patriotinės nuostatos taip pat ugdomos, stebint ir dalyvaujant mitinguose ir eitynėse. Oratoriai labai dažnai vartoja giminytės terminiją, kad sukeltų norimą dalyvių reakciją. Tėvai namuose, šventikai šventyklose, mokytojai mokyklose perteikia vaikams pasakojimus apie jų etninės grupės narių mitinę bendrą kilmę (dažnai

užmaskuotą bendros istorijos įvaizdžiu). Taigi, etninės socializacijos procesai realiu turiniu užpildo paveldimą žmonių polinkį skirti savus ir svetimus¹¹⁶.

Turint omeny aukščiau išdėstytus svarstymus, visiškai pagrįstai galima bandyti etniškumą konceptualizuoti ir paaiškinti kaip adaptyvaus bendros paskirties kognityvinio mechanizmo – reifikacijos – „palydovą“. Tačiau dėl pasikartojančio įvairiose kultūrose ir epochose specialaus etninės tapatybės turinio (bendruomenės narių tarpusavio giminystės idėjos) labiau tikėtina, kad **etninė tapatybė yra ir reifikacijos, ir specialios adaptacijos – giminystės atpažinimo mechanizmų – veiklos kultūrinis padarinys.**

Etniniai bendros kilmės mitai ir simboliai, kaip giminystės atpažinimo mechanizmų prisitaikymo prie neolito demografinės revoliucijos padarinys, galėjo atsirasti (kaip ir pati etninė tapatybė) žmonių visuomenėms pereinant prie žemdirbystės. Sociobiologinė etninių konfliktų teorija teigia, kad grupinis etnocentrizmas galėjo išsirutulioti iš nepotizmo akmens amžiaus aplinkoje, veikiant dviems atrankos veiksniams: teritorinei izoliacijai ir kolektyvinės gynybos reikalavimams. Teritorinė izoliacija sudarė sąlygas pirmykščių grupių įvaisai (inbrydingui) ir atitinkamam narių tarpusavio giminingumo koeficientų didėjimui, o kolektyvinė gynyba nuo grobuonių lėmė minimalų grupės narių skaičių (30–60) ir kooperacijos naudą tokiomis sąlygomis. Taigi, abu šie faktoriai skatino tolesnių giminaičių atpažinimą, altruizmo išplėtimą už šeimos ribų pavertė naudingais individų reprodukcinės sėkmės požiūriu.

Žmogaus kalbinių sugebėjimų evoliucija skatino kultūrinių gentinės endogamijos taisyklių atsiradimą, o šioji kartu su minėtaisiais veiksniais nulėmė netolygų genų alelių ir jų kombinacijų pasiskirstymą *homo sapiens* genofonde. Kitaip tariant, genetinis giminingumo koeficientas grupės viduje tapo didesnis nei tarp grupių ir tai lėmė etnocentrinį žmonių skirstymą į savus ir svetimus¹¹⁷.

Didėjant žmonių skaičiui, pradėjo veikti dar vienas veiksnys – žmonių grupių tarpusavio konkurencija ir jų galių pusiausvyra. Konkurencija dėl išteklių, demografinis populiacijos augimas ir iš to išplaukantis primityvus karas stimuliavo burtis į didesnius ir didesnius junginius. Didesnės grupės galėjo nurungti mažesnes. O tai dažnai turėdavo lemtingų padarinių jų nariams, todėl mažesnės grupės vienijosi, kad atsvertų didesnių kolektyvų galią. Galių balansas tapo esminis *status quo* garantas¹¹⁸.

Tad individų bendroji reprodukcinė sėkmė vis labiau priklausė nuo visos grupės sėkmės ir tai dar labiau stiprino individų identifikaciją su savo grupe. Be abejonės, ginklų (ieties ir lanko) išradimas prisidėjo prie etnocentrizmo ir ksenofobijos pranašumo prieš kitas psichologines nuostatas (sumažėjo puolimo

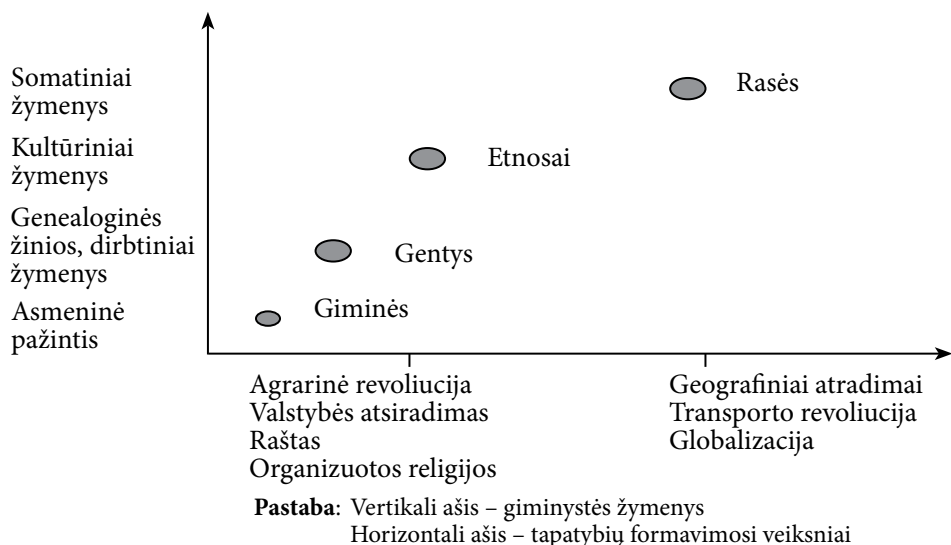
kaina). Tai turėjo apriboti individų migraciją tarp grupių (mat ginklų paslaptys galėjo būti išduotos) bei skatinti įvaisą, o tai, savo ruožtu, turėjo didinti grupės giminystės laipsnį ir dar labiau skatinti etnocentrizmą bei vidinę santarvę¹¹⁹.

Šie gana spekuliatyvūs teiginiai gali būti paremti šiuolaikinių akmens amžiaus technologijas naudojančių medžiotojų grupių stebėjimais. Gentys susideda vidutiniškai iš 500 individų ir yra endogamiškos. Remdamasis N. A. Chagnono pateiktomis *yanomamo* genties narių genealogijomis, R. S. Spielmanas apskaičiavo, kad teorinė tikimybė aptikti tarp atsitiktinai atrinktų dviejų genties narių identiškų alelių yra apie 0,5 (pvz., tarp brolio ir sesers)¹²⁰. Įdomu pastebėti, kad lingvistiniai (matuojami bendrų žodžių skaičiumi) ir genetiniai genčių skirtumai sutampa¹²¹.

Įvykus agrarinei revoliucijai, grupės dar labiau išsiplėtė, o konkurencija padidėjo. Perėjus prie žemdirbystės ir gyvulininkystės, žmonių populiacijų gausumas ir tankumas labai padidėjo, atsirado didesnė galimybė kaupti ir saugoti maisto išteklius, o tai spartino dar intensyvesnę tarpusavio konkurenciją. Pridedamasis produktas sukūrė sąlygas susikurti valstybėms, kurios rengė reguliarius plėšiamuosius karus. Tai irgi didino individų išlikimo ir bendrosios reprodukcinės sėkmės priklausomybę nuo vis didesnio besikoope-ruojančių žmonių skaičiaus. Agrarinės grupės išsiplėtė nuo kelių tūkstančių iki kelių šimtų tūkstančių individų ir grupės narių tarpusavio giminumo koeficientas turėjo labai sumažėti. Tokiomis sąlygomis dar tolesnių giminaičių atpažinimas ir didesnių giminaičių grupių susidarymas lėmė akivaizdžią naudą – padėjo išlaikyti ar sugriauti galių balansą.

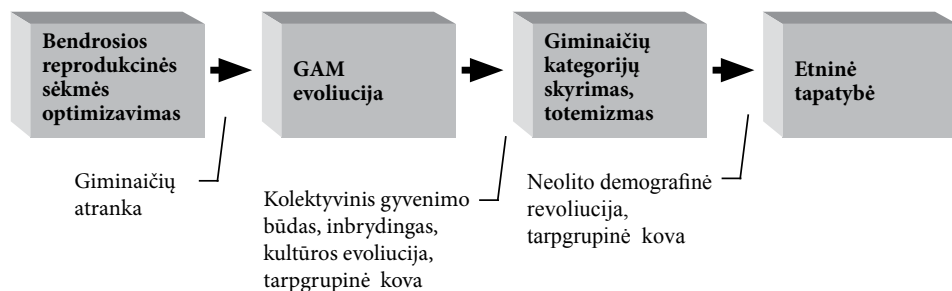
Tačiau, kai grupės narių skaičius viršijo penkis šimtus, žmogaus psichika turėjo nebeįstengti efektyviai atpažinti kiekvieno kolektyvo nario individualiai. **Todėl galima spėti, kad platesnei giminaičių kategorijai atpažinti pasinaudota kultūriniais ženklais (įvairiomis emblemomis, tatuiruotėmis, simboliais, ritualais, šneka ir kt.), o tai reiškė naujos kolektyvinės, genealogija paremtos tapatybės – etniškumo – atsiradimą.** Susiliejus kelioms giminiškoms gentims (taikiai ar prievarta), susidarė didelės tariamų giminaičių bendrijos – etnosai, kurių narystė buvo nustatoma pagal kultūrinius bruožus. Etniniai bendros kilmės mitai ir simboliai, matyt, išsirutuliojo iš gentinių tikėjimų apie genties narių kilmę iš bendro totemo (paprastai, kokio nors gyvūno ar augalo).

Etninės tapatybės atsiradimas buvo glaudžiai susijęs su valstybės kilme. Etninės tapatybės užuomazgų jau buvo mišrioje pereinamojo tipo medžiolikių-rinkikų-sodininkų visuomenėse (pvz., irokėzai, *yanomamo*, maoriai iki kolonizacijos).

5 schema. Genealoginių tapatybių raida

Tokių etninius junginius kaip irokėzai, eskimai, *yanomamo* ar maorių *iwi* Smitho terminija galima vadinti etninėmis kategorijomis arba *protoetnosais*. Iš tokių neapibrėžtų junginių dėl perėjimo prie sėslaus gyvenimo būdo – žemdirbystės, dėl organizuotų religijų ir valstybių atsiradimo ir dėl tarpvalstybinių karinių konfliktų etninės kategorijos tapo daug labiau apibrėžtomis ir sąmoningomis etninėmis bendrijomis. Mat iš sėslaus gyvenimo būdo kyla asociacija su teritorija, o organizuotų religijų žyniai saugo, kodifikuoja, užrašo ir perduoda įvairias grupės kultūrinės vertybes, mitus, simbolius ir ritualus kitoms kartoms ir tuo garantuoja grupinių kultūrinių charakteristikų transmisiją ir jų savirefleksiją. Organizuotas karas mobilizuoja žmonių populiacijas. Po karo išlieka solidarumo jausmas ir prisiminimai apie didvyriškus žygius¹²².

6 schema. Priežastinis etninės tapatybės aiškinimas

2.4. Funkcinis etninės tapatybės aiškinimas

Visiškai galima sutikti su etnosimbolistų etniškumo funkcijų išvardijimu: 1) apibrėžia bendruomenės ribas, 2) išsaugo bendruomenę per kelias kartas, 3) kuria ir stiprina narių solidarumą, 4) standartizuoja mąstymą ir emocinius ritmus – ir tai skatina bendruomenės kolektyvinius veiksmus¹²³. Kad toks funkcinis paaiškinimas būtų taisyklingas, lieka pažymėti, kad etniškumo buvimo padariniai buvo naudingi etninę tapatybę turintiems individams giminėje gentinėje visuomenėje arba (ir) naudingi dabarties žmonėms patiems nesuvokiant tų naudingų padarinių.

Diferencinė kilmės percepcija yra veiksnys, paverčiantis grupinį konfliktą etniniu konfliktu. Etniniai bendros kilmės mitai ir simboliai sukuria bendros kilmės percepcijos skirtumus tarp žmonių grupių, o tai skatina etnocentrizmu paremtą kolektyvinį veiksma. Bendros kilmės suvokimas nėra šiaip sau atsitiktinis reiškinys, bet aiškiai sutampa su ilgalaikė kolektyvine endogamija, todėl labai tikėtina, kad ir šiuolaikinių etnosų narių tarpusavio vidutiniška giminystė yra didesnė nei su kitų etnosų nariais.

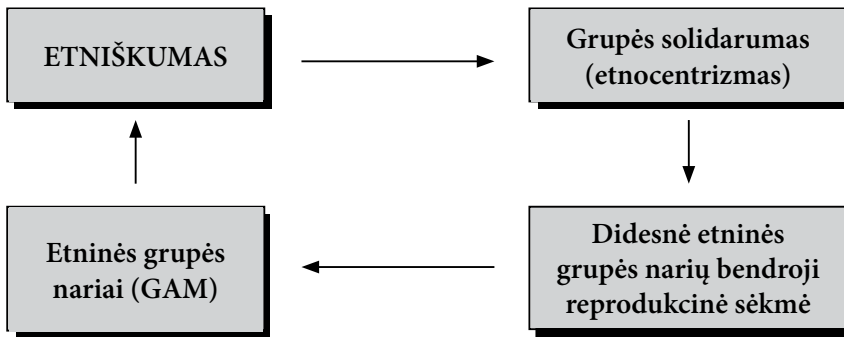
Visos stabilios etninės grupės ir nacijos, kaip rodo pastarųjų 40 metų statistiniai duomenys, yra 85–90 % endogamiškos¹²⁴. Jei endogaminių santuokų sumažėja iki 75 %, per 3–4 kartas įvyksta negrįžtami etninės tapatybės pokyčiai – asimiliacija arba naujų etnosų formavimasis¹²⁵. Todėl labai tikėtina, kad etnosų narių bendros kilmės percepcija sutampa su realia biologine kilme bei genų ar alelių ir jų kombinacijų skirtumais tarp populiacijų. Tokią išvadą iš dalies patvirtina L. Cavalio-Sforzo per 40 metų surinkti duomenys beveik iš visų Žemės rutulio kampelių. Jis su kolegomis nustatė, kad dideli alelių dažnių skirtumai sutampa su lingvistiniais skirtumais, o jie labai dažnai žymi etnines ribas. Tiesa, buvo rasta išimčių – Vokietijos šiaurėje ir pietuose, Italijos šiaurėje ir pietuose¹²⁶.

Negalima vienareikšmiškai teigti, kad etnocentrizmas dabar yra nebeadaptivus ir neracionalus elgesys, tiesiog reikia daugiau tyrimų. Nereikėtų pervertinti bendros kilmės mitų ir simbolių bei etnocentrizmo instrumentinio pobūdžio. Juk nuo valstybių atsiradimo iki šių dienų jau gyveno maždaug 250 kartų, tai yra pakankamas laiko tarpas, kad tokia nenaudinga elgesio strategija, anot instrumentalistų, kaip etnocentrizmas (nenaudinga masėms, nes elitas jas kvailina) būtų pašalinta iš populiacijos. Tačiau etnocentrizmas ir dabar tebėra universalus reiškinys. Tai kelia mintį, kad jis nėra nefunkcionalus.

Evoliucinės psichologijos perspektyva kelia mintį, kad etninė tapatybė buvo naudinga (jei nėra nenaudinga ir dabar), kadangi padidino(-a)

ją turinčių individų genų skaičių kitoje kartoje, o genai vėl darė(-o) įtaką etnocentriniams individų savybėms naujoje kartoje. Taigi, individai galėjo (gali), patys, to visiškai nesuvokdami, laiduoti geresnį savo genetinės medžiagos perdavimą į kitas kartas arba, teisingiau sakant, genai, kurie konstravo(-uoja) smegenų sritis, atsakingas už etnocentriškų emocijų sužadimą ir etnocentrinę mentalinių schemų (mitų, stereotipų, simbolių), lemiančių etnocentrišką elgesį, panaudojimą, turi(-ėjo) didesnę tikimybę patekti į kitos kartos genofondą*. Tai yra taisyklingas funkcinis etniškumo (kartu ir etninio konflikto) paaiškinimas.

Etninė tapatybė apibrėžia grupę, sukuria ir palaiko grupės narių tarpusavio giminystės suvokimą, išsaugo grupės skiriamąsias ribas kitoms kartoms ir taip stiprina jos narių tarpusavio solidarumą, standartizuoja mąstymą ir emocijas kolektyvinių veiksmų metu, tarpininkaujant giminystės atpažinimo mechanizmams.

7 schema. Funkcinis etniškumo aiškinimas

2.5. Individualios etninės tapatybės formavimasis

Jei etniškumas yra išplėstinė giminystės forma, tai tuos pačius GAM (giminystės atpažinimo mechanizmus) galima pasitelkti, nagrinėjant etninių žymių, etninių kategorijų skyrimą, bendros kilmės mitų ir simbolių išmokimą, t. y. etninės tapatybės formavimąsi. Paprastai, jau 3–7 metų vaikai turi rudimentinę etninę savimonę, kuri tampa pastovesnė paauglystės metais¹²⁷.

* Žinoma, nereikia pamiršti, kaip buvo minėta anksčiau, kad gali susiklostyti nepalankios aplinkos sąlygos individo etnocentriniam elgesiui (>br). Tada jis rinksis kitą elgesį: asimiliaciją, etninės tapatybės slėpimą ir kt.

Vadinasi, vaikai nuosekliai išmoksta skirti giminaičių kategorijas: pirmiausia, – artimiausius, vėliau – tolesnius ir, pagaliau, išmokstama skirti savojo etnoso narius.

Mokymasis gali prasidėti dar gimdoje. Žmonių naujagimiai skiria motinos balsą nuo kitų moterų, tačiau nereaguoja į tėvo balsą. Iš tiesų labiausiai girdimas išorinis garsas gimdoje turėtų būti motinos balsas. Iki gimimo išmokti giminystės žymenys gali apriboti mokymosi objekto pasirinkimą ir taip paveikti, kad ateityje vaikas mokytųsi tik iš giminaičių¹²⁸. Toliau vaikai gali mokytis iš tėvų ar globėjų, kurie dažnai taip pat būna giminaičiai. Svarbiausia, kad individas sugebėtų atpažinti gimines, kai pirmą kartą sutinka negimines. Žinoma, nebūtinai mokymasis turėtų baigtis tuo metu, bet pagrindiniai artimų giminių bruožai turėtų būti įsidėmimi iki to laiko, kad būtų įmanomas bet koks vėlesnis giminaičių kategorijų atpažinimo tobulinimas ir tolesnių giminių skyrimas apskritai¹²⁹. Šis pradinis mokymosi laikotarpis trunka maždaug nuo gimimo iki šešių–aštuonių mėnesių. Vėliau atsiranda svetimųjų fobijos sindromas, kai vaikas bijo kiekvieno nepažįstamojo, net jei prieš tai iš jo nebuvo patyręs nieko bloga¹³⁰.

Žmonės turi genetiškai paveldimą bendrą predispoziciją atpažinti skirtingas nuo savęs genetinio panašumo individų kategorijas ir diskriminaciškai elgtis su jais. Tačiau kurie konkretūs giminystės žymenys bus įsiminti, kuriais remiantis individai bus atpažinti kaip giminaičiai, priklauso nuo išmokimo, o jį, savo ruožtu, veikia konkreti aplinkos situacija (tiek kultūrinė, tiek socialinė, tiek gamtinė). Išmokimo periodo ribos – ankstyva kūdikystė iki paauglystės, kai labiausiai tikėtina sutikti tik giminingus individus. Panašiai išmokstama ir kalbos. Be abejo, yra bendro pobūdžio genetinė kalbos išmokimo programa, tačiau kurią konkrečią kalbą vaikas išmoks, priklauso nuo kalbinės aplinkos, kurioje jis augs¹³¹.

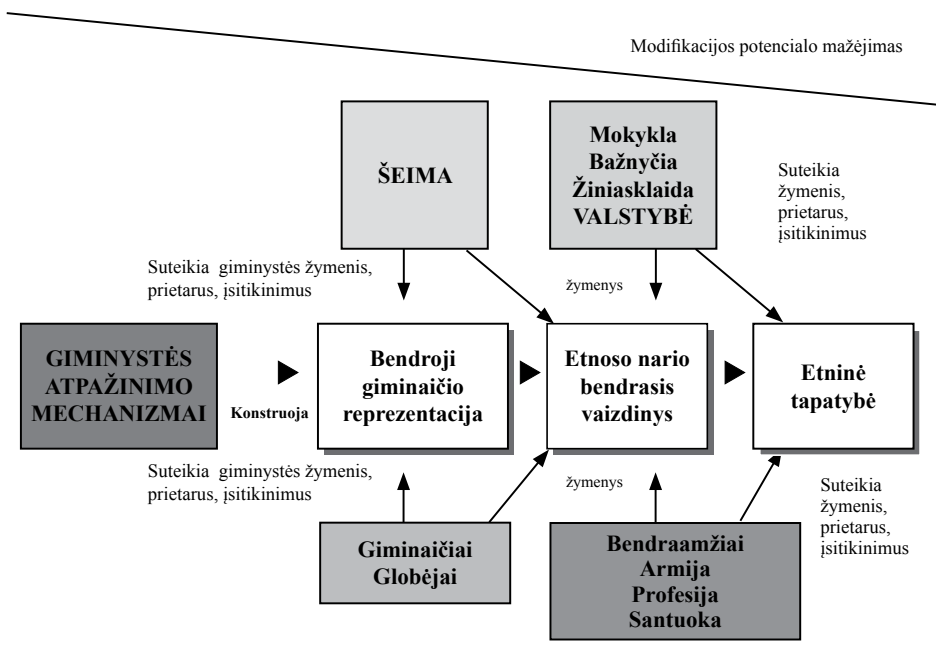
GAM sudaro pagrindą individualios etninės tapatybės klostymuisi. **Šeima vaidina svarbiausią vaidmenį etninės tapatybės formavimosi procese, nes būtent iš šeimos narių vaikas nukopijuoja esminius požymius bendrajai giminaičio reprezentacijai.** Pagal ją vėliau GAM sukuria savo etnoso nario bendrąją vaizdinį, apimantį etninius žymenis ir susiejantį jį su bendros kilmės mitais bei simboliais ir kitais etninės tapatybės elementais. Bendraamžių grupė taip pat gali veikti etninio identiteto formavimąsi etniškai mišrioje aplinkoje.

Dauguma etninių žymių yra kultūrinės prigimties, bet etniškai reikšmingi tik tie kultūros elementai, kurie patikimai siejasi su giminiškumu konkrečioje situacijoje. Kultūrinės žymės geriau padeda atskirti kaimynystėje gyvenančias populiacijas, kurios nesiskiria ypatingais morfologiniais bruožais, kur somatiniai skirtumai grupių viduje yra didesni nei tarp jų. Kalba arba, teisingiau sakant, fonetika yra svarbus etninės tapatybės dėmuo, nes suaugu-

siam žmogui gana sunku išmokti šnekėti svetima kalba be akcento. Ir tai gana patikimai nurodo etninę grupę, kurioje žmogus užaugo, ir, tikėtina, gimė. O morfologiniai bruožai gali geriau padėti nustatyti individų etniškumą tik tada, kai etninė grupė migruoja už genetinio gradiento ribų ir kai tik jai būdingi somatiniai skirtumai tampa akivaizdūs¹³².

Visiškai aišku, kad be šeimos ir bendraamžių grupės etninę tapatybę veikia kitos socialinės institucijos – mokykla, bažnyčia, armija, profesija, žiniasklaida, santuoka ir valstybė (žr. 8 schemą.). Tačiau etninės tapatybės modifikacijos potencialas mažėja individui bręstant, nes suaugusiam žmogui sunku išmokti visus mentalinius ir elgesio etninius žymenis. Etninės savimonės formavimasis ontogenezės metu tiksliau netyrinėtas ir tolesni tyrimai turėtų šiuos spėjimus patvirtinti arba atmesti. **Etninė tapatybė yra visų socializacijos institucijų bendras produktas, nors modifikacijos potencialas mažėja asmeniui bręstant.** Ankstesnės etninės socializacijos stadijos apriboja individualios etninės tapatybės raidą vėlesniais periodais.

Jei etninė tapatybė sukuria grupės narių bendros kilmės ir didesnės giminystės pojūtį, negu su kitų grupių nariais, tai kryptingas etninės tapatybės keitimas gali mažinti arba didinti etninį konfliktą. Etninės tapatybės keitimą galima vertinti kaip politinę priemonę etniniams konfliktams reguliuoti. Tačiau etninės tapatybės keitimo politika būtų efektyvi tik vaikams ir jaunimui.

8 schema. Individualios etninės tapatybės formavimasis

2.6. Etnogenezė (naujų etninių darinių atsiradimas)

Išsiaiškinus etninės tapatybės formavimąsi ir kaitą individualiu lygmeniu, reikia aptarti etniškumo kitimą visuomeniniu lygmeniu.

Kadangi etniškumas susijęs su giminystės suvokimu, kurį taip pat lemia etniškai mišrios santuokos ar santuokinė izoliacija (žr. III, 1.3), etninės tapatybės kaita gali būti suvokta kaip santuokinių barjerų dinamikos padarinys. Kultūros antropologai sutaria, kad dabartinėms medžiokių gentims būdinga didelė endogamija – tikriausiai taip pat buvo ir gimininėje gentinėje visuomenėje¹³³. Antikos ir Viduramžių etninės grupės turėjo irgi tokią pat sanklodą. Pavyzdžiui, Periklio laikų Atėnuose įstatymai draudė santuokas su barbarais¹³⁴. Ankstyvosiose germanų karalystėse įstatymai riboja mišrias germanų ir romėnų santuokas. VII–VIII amžiais, dezintegruojantis ankstesnėms etninėms tapatybėms, endogaminiai barjerai kaip tik buvo panaikinti¹³⁵.

Kaip jau buvo minėta, šiuolaikinės stabilios nacijos taip pat yra endogamiškos (85–90 %). Irtančiose etninėse bendrijose yra didesnis egzogaminių santuokų procentas. Pavyzdžiui, dvi Kaukazo etninės grupės – abazinai ir čerkesai – praktiškai susiliejo į vieną etninę grupę. Egzogaminių santuokų vidurkis abejose grupėse buvo 19,4 %, nors pati bendra abazinų ir čerkesų grupė – 90 % endogamiška¹³⁶.

Būtent 25 % etninė egzogamija per keturias kartas tipiškai nutrina etnines ribas ir skatina naujų etnosų susidarymą arba asimiliaciją¹³⁷. Naujų endogaminių barjerų (socialinių, ekologinių ar fizinių) atsiradimas populiacijoje per keletą kartų sukuria naujas subetnines grupes, kurios, sėkmingai susiklosčius aplinkybėms, gali virsti etninėmis grupėmis, o tokių barjerų panaikinimas veda prie asimiliacijos arba naujos „sulietos“ etninės grupės atsiradimo.

Apibendrinus etniškumą tyrinėjančią literatūrą, galima nustatyti, kad etninės tapatybės kaita vyksta, kai:

- atsiranda neapibrėžtos, heterogeniškos, neaiškios etninių tapatybių formos;
- etninės endogamijos procentas sumažėja iki 75 per tris–keturias kartas;
- politinė ar ekonominė nelygybė egzistuoja tarp etninių grupių;
- dominuojanti grupė nesipriešina egzogaminėms santuokoms.

Žinoma, nurodant šias išorines socialines sąlygas, pateikiamas tik dalinis etniškumo kaitos paaiškinimas. Istorijoje buvo asmenybių, kurių etninės pri-

klausomybės nelėmė šeimos kilmė. Tado Ivanausko šeimos pavyzdys rodo, kad net vienos šeimos vaikai gali turėti skirtingus etninius identitetus¹³⁸. Tai bylotų, kad instrumentalistai yra teisūs ir individai gali konstruoti savo tapatybes pagal savo norus ir interesus, o etninė endogamija neturi įtakos etniniams pokyčiams.

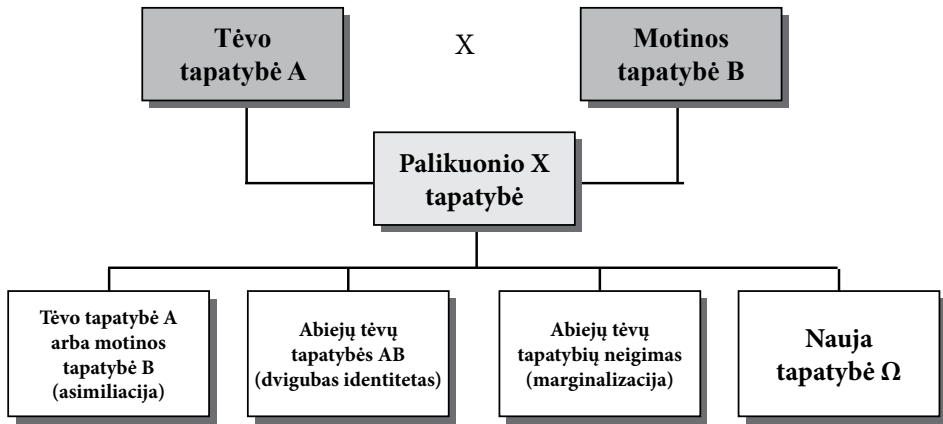
Tačiau prisiminus, kad etninė tapatybė, iš esmės, formuojasi šeimoje, kai giminystės atpažinimo mechanizmai (GAM) nukopijuoja tėvų ar globėjų esminius bruožus į bendrąją giminaičio reprezentacinę schemą (BGR), dėl kurios vėliau formuojasi apibendrintas tautiečio įvaizdis, tampa aiškesnis etninės endogamijos stabilizuojantis vaidmuo. Endogamija apriboja etninių žymenų pasirinkimą, o egzogamija sąlygoja dvigubą etninį identitetą, asimiliaciją arba naujos etninės tapatybės formavimąsi (rekombinuojantis, atsirandant naujiems etninės tapatybės variantams). Endogamijos būdu šeimoje perduodami etninės grupės bruožai, kurie labai tiksliai siejasi su giminiškumu įprastinėje situacijoje. Tačiau etniškai heterogeniškoje aplinkoje (pvz., migrantų rajonuose) vaikai gali taip pat perimti etninės tapatybės elementus iš bendraamžių. Taip iškreipiamas BGR formavimas šeimoje ir susilpninamas endogamijos efektas.

Nemažo skaičiaus etniškai mišrių šeimų tyrimų rezultatai rodo, kad jų palikuonims gana sunku apsispręsti dėl savo etninės tapatybės¹³⁹. Britų antropologė N. Hutnik, tirdama etniškai mišrias etninių mažumų šeimas Didžiojoje Britanijoje, pastebėjo, kad **mišrių šeimų palikuonys pasirenka keturias strategijas**: 1) identifikuojasi su vieno iš tėvų etnine grupe (kitaip tariant, viena grupė juos asimiliuoja), 2) identifikuojasi su abiem grupėmis, 3) neigia abiejų tėvų etnines tapatybes (tampa etniniais marginalais) ir 4) renka kitą tapatybę (panetninė strategija)¹⁴⁰.

Pirmoji strategija veda prie asmens asimiliacijos į vieno iš tėvų etninę grupę, o ketvirtoji sudaro galimybes naujai etninei tapatybei ir naujam etninės tapatybės variantui atsirasti. Asmuo bando įveikti etninės identifikacijos sunkumus ne pasirinkdamas vieno kurio gimdytojo tapatybę (**1 strategija**) ar bandydamas suderinti abi dviguboje tapatybėje (**2 strategija**), vienodai nutoldamas nuo abiejų ar, apskritai, visų etninių tapatybių, tapdamas kosmopolitu marginalu (**3 strategija**), bet pasirenka visiškai naują tapatybę. Etninės identifikacijos tyrimai Kanadoje, Jugoslavijoje ir Ukrainoje parodė, kad etniškai mišri kilmė buvo svarbus veiksnys asmenims, užsirašant atitinkamai kanadiečiais, jugoslavais ar sovietiniais žmonėmis (rus. *sovetskij*)¹⁴¹.

Etninė egzogamija nėra vienintelis naujų etnosų atsiradimo kelias. Nauji įvairaus pobūdžio endogaminiai barjerai, apribojantys anksčiau vieningą

santuokinę erdvę, per keletą kartų duoda tą patį rezultatą, nes etniniai žymenys keičiasi skirtingai (ypač jei yra kryptingas žmonių poveikis^{*)}: šiek tiek keičiasi fonetika, bendros kilmės mitai ir simboliai, elgesio stereotipai ir kita. Todėl, matyt, etnogenezės procesų determinantų reikia ieškoti etninių grupių aplinkos sudėtingoje socialinių, ekonominių, politinių, kultūrinių, technologinių ir ekologinių veiksnių sąveikoje su žmonių psichine sankloda ir genetiniu paveldu.

9 schema. Asmens etninės tapatybės formavimosi strategijos etniškai mišrioje santuokose

Asmens etninės tapatybės formavimasis prasideda šeimoje, veikiant GAM. Vėliau bendraamžių grupė ir kitos institucijos – mokykla, bažnyčia, karinė tarnyba, žiniasklaida, profesija, santuoka ir valstybė – formuoja ir fiksuoja etninio identiteto sanklodą, pateikdamos bendros kilmės mitus, simbolius, stereotipus, simbolių reikšmes ir įsitikinimus. Imitacijos, operandinių ir sąlyginių refleksų susidarymo procesai susieja BGR su bendrais tautiečio, tėvynės įvaizdžiais¹⁴². Išmokimo procesų efektyvumas priklauso nuo teigiamo ir neigiamo pastiprinimo. Jei anksčiau išvardytos institucijos pateikia prieštaringas etnines idiomias ir žymenis, individai pasirenka patraukliausias ir mažiausiai pavojingas etninės tapatybės formas.

Nepotizmas ir etnocentrizmas dažniausiai didina bendrąją reprodukcinę

* Makedoniečių pavyzdys yra įdomus šiuo požiūriu. Pietų slavų, kurių dalis laikė save bulgarais, populiacija pokario metais virto atskira etnine grupe. Per Jugoslavijos gyventojų surašymą registruota 90 % endogaminių santuokų tarp makedoniečių Makedonijos Respublikoje 1957 metais, 87,4 % – 1965 m. ir 91,4 % – 1981 m., žr. *Demografska Statistika*, Beograd, 1960, p. 304; *Demografska Statistika*, Beograd, 1968, p. 172; *Demografska Statistika*, Beograd, 1986, p. 230.

sėkmę, todėl etninės tapatybės kaita turėtų vykti socialinės nelygybės sąlygomis (kitaip nėra jokių paskatų neigti ankstesnę etninę priklausomybę). Paprastai, asimiliuojasi politiškai ar (ir) ekonomiškai subordinuotos etninės grupės, kai dominuojanti grupė leidžia asimiliaciją¹⁴³.

Iš principo, etninės socializacijos procesus galima kryptingai kontroliuoti. Politiniai veikėjai (elitas, partijos, biurokratija ir kt.) gali manipuliuoti giminytės simboliais, kad pasiektų piliečių klusnumą, ištikimybę ir pasiaukojimą. Politiniai veikėjai gali sąmoningai panaudoti įgimtas žmonių savybes. Kaip jau buvo minėta, XIX–XX amžiais valstybės kūrė ir propagavo nacionalistines doktrinas, vykdė valstybinio masto indoktrinacines ir asimiliacines programas per mokyklą, kariuomenę ir bažnyčią. Bendros tėvynės, standartizuotų tautiečių vaizdinių ir bendros kilmės mitų ir simbolių propaganda, kurių dėka etniškumą buvo stengiamasi sieti su valstybės interesais, tapo įprastine valstybių legitimacinės veiklos dalimi¹⁴⁴.

Industrinė valstybė, turinti didelius išteklius (kai kurios kontroliuoja švietimą, žiniasklaidą, bažnyčias), greta šeimos yra svarbiausia etninės socializacijos institucija. Tik šeima gali konkuruoti su valstybe, nes etninės tapatybės formavimasis prasideda ankstyvoje vaikystėje ir dėl žmogiškosios neurofiziologijos ypatybių ši tapatybė mažiau linkusi modifikuotis, bėgant laikui (žr. ankstesnį sk.). Ankstesnės etninės socializacijos stadijos apriboja etninės tapatybės raidą vėlesniais periodais. Pačioje pradžioje įgimtą polinkį atpažinti gimines galima pakreipti bet kuria linkme, o vėliau formuoti ir manipuliuoti etnine tapatybe tampa sunkiau. Etninėje socializacijoje dalyvaujančių institucijų galimybes riboja šeimoje įgyti tapatybės elementai.

Valstybė, mokykla ar bažnyčia vėlesnėse stadijose susiduria su tėvų, giminių ar globėjų suformuotu tautiečio provaizdžiu, bendros kilmės mitais ir simboliais, etniniais stereotipais, kurie apibrėžia galimas manipuliacijos ribas, todėl nesusietos su ankstyvos vaikystės patirtimi multietninių valstybių pastangos sukurti naujus etninius identitetus, kurioms priešinosi šeimų praktika, nepavyko (Jugoslavija, SSSR, Vokietijos Demokratinė Respublika). Kiekvienos institucijos santykinis indėlis į etninę socializaciją priklauso nuo jos sugebėjimų perteikti etninius žymenis bei kitą susijusią informaciją GAM ir paremti informacijos perdavimą teigiamomis ir neigiamomis sankcijomis.

Priešingai instrumentalistų teiginiams, susiformavusi vaikystėje ir ankstyvoje jaunystėje individo etninė tapatybė išlieka stabili visą likusį gyvenimą¹⁴⁵. Ekologiniai, socialiniai ir politiniai veiksniai skatina arba stabdo vieno ar kito etninės tapatybės varianto formavimąsi ir plitimą tarp vaikų bei

paauglių ir lemia bausmes bei atlygį už vieno ar kito varianto demonstravimą taip pat ir suaugusiųjų gyvenime. Skatinamas tapatybės variantas populiarėja, o slopinamo dalis tirpsta, kol visiškai išnyksta iš visuomenės (ar valstybės) ir ši tampa etniškai homogeniška. Žinoma, aplinkos (plačiausia prasme) faktorių konsteliacija gali sustabdyti homogenizacijos tendenciją ir paskatinti naujų etninės tapatybės elementų ir, pagaliau, naujos etninės tapatybės atsiradimą.

Įdomus naujos tapatybės formavimosi ir kartu asimiliacijos bei etninės segmentacijos pavyzdys, veikiant politinėms po 1863 metų sukilimo carinės priespaudos aplinkybėms, yra lietuvių lenkakalbės bajorijos tradicinio identiteto *gente Lituanus, natione Polonus* skilimas į tris tapatybes XIX amžiaus antroje pusėje – senųjų lietuvių (*starolitwini*), kraštiečių (*krajowcy*) ir paribio lenkų (*kresowcy*). Tradicinei bajorų, tokių kaip Kirkoras, Kraševskis, Syrokmlė ar Chodzko, tapatybei buvo būdingi pilietiniai (unijos su Lenkija) ir kultūriniai bendrumo su lenkais elementai, tuo pat metu suvokiant skirtingą savo kilmę nuo „karūnos“ lenkų (lenk. *koroniarzy*) ir sentimentus LDK kraštui, istorijai, gamtai, žmonėms. XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje dalis bajorijos išlaikė tradicinį dvigubą identitą: dvikalbystę, katalikiškumą, unijos ir pagarbos lenkų kultūrai tradicijas, bendros istorijos, kilmės pojūtį su lietuvių liaudimi ir meilę LDK kraštui. Dažnai tokios tapatybės publicistams ir politikams, kaip L. Domeyko, B. Jeloweckis, M. Rymkiewiczzius, R. Skirmuntas ar K. Skirmuntt, buvo prilipinama „senųjų lietuvių“ etiketė.

Visiškai priešingas lenkiškumo supratimas buvo būdingas endekų atstovams Lietuvoje (J. Obstas, J. Hlasko, W. Studnickis, L. Czarkowskis, G. Brzowski, M. Wankowiczzius). Jų raštuose atsispindi visiškai kitokia kilmės ir tėvynės samprata. Pirmiausiai, jie aiškiai save skyrė nuo lietuvių ir baltarusių, įvardydami pastaruosius kaip atskiras etnines grupes. Save vadino pakraščių lenkais, palikuonimis lenkų, migravusių ankstesniais amžiais. Jiems tėvynė buvo Lenkija, o Vilnija tik gimtinė, neatskirama Lenkijos dalis, panašiai kaip Mozūrija ar Silezija. Neabejotinai jie suvokė save kaip lenkų subetnosą.

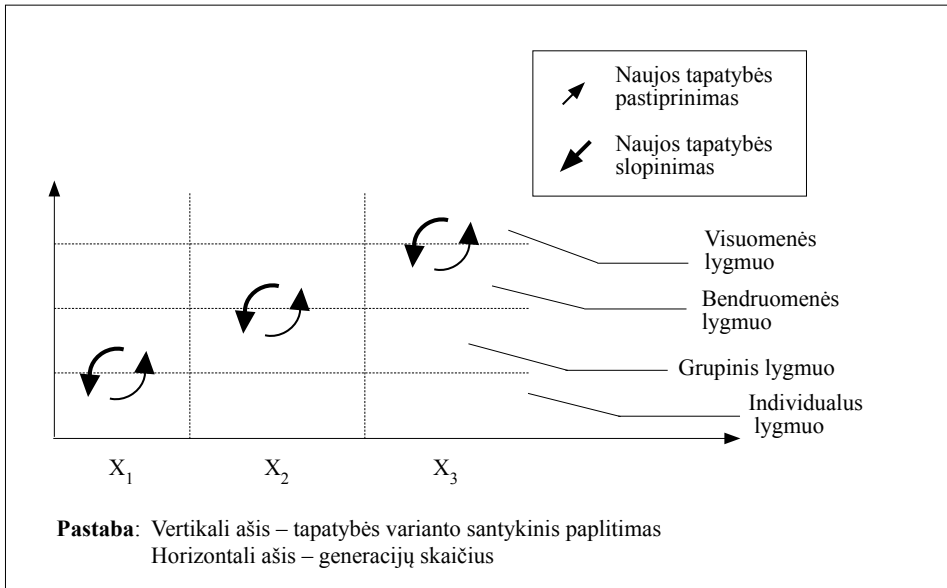
Trečiasis lenkakalbių tapatybės tipas buvo būdingas vadinamiesiems kraštiečiams (M. Rėmeris, L. Abramowiczzius, T. Wroblewskis, Krzyzanowskis). Nors kitų politinių pažiūrų lenkakalbiai politiniai veikėjai, kaip G. Narutowiczzius, ar publicistai, kaip A. Randomanskis ir S. Meysztowiczzius, taip pat išreiškė panašią tapatybę. Skirtingai nuo paribio lenkų, jie išlaikė skirtingumo jausmą nuo „karūnos“, tačiau tuo pat metu nesitapatino su lietuviais kaip „senieji lietuviai“. Dažniausiai save vadino lietuviais–lenkais (*litwino–polacy*) arba tutešiais. Lietuvos lenkus jie suvokė kaip atskirą bendruomenę, besiski-

riančią savo kilme, psichologine sankloda ir kultūra. Galima būtų šios tapatybės bruožus interpretuoti kaip naujos etninės grupės atsiradimo požymius. Šis procesas buvo sustabdytas dėl Lietuvos–Lenkijos konflikto ir Vilnijos okupacijos¹⁴⁶. Tad LDK bajorų tapatybės dezintegracija buvo trejopas procesas – ir etninė segmentacija (senieji lietuviai), ir asimiliacija (paribio lenkai), ir net etnogenezės pradžia (kraštiečiai).

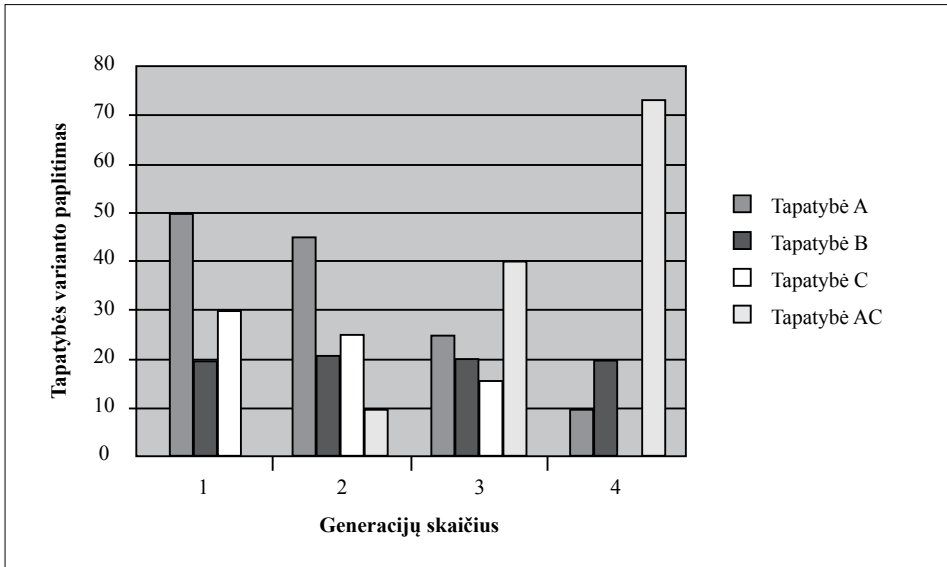
Teorinis etninės kaitos modelis atrodytų taip: kažkurioje visuomenės kartoje dėl mišrių santuokų, bendraamžių grupės įtakos (etniškai heterogeniškoje situacijoje) ar valstybės ir kitų institucijų poveikio atsiranda grupė asmenų, turinčių naujo tipo (rekombinuotą, maišytą) etninę tapatybę su naujais elementais (žr. 10 ir 11 schemas). Jei socialinė aplinka palanki arba neutrali šiems individams, jie sugeba išlaikyti ir perduoti naują tapatybės variantą kitai kartai, tuokdamiesi su panašiais individais arba prestižu, galia ir turtais, skatindami jaunąją kartą imituoti per kitas socialines institucijas. Jei aplinka išlieka palanki, kita karta virsta nauja etnine bendrija ir visoje visuomenėje gali įsivyrtauti naujas tapatybės variantas. Iš kitos pusės, dėl neigiamo etninėje socializacijoje dalyvaujančių institucijų poveikio palanki raida gali būti sustabdyta bet kurioje etnogenezės stadijoje¹⁴⁷.

Todėl bendros kilmės mitų bei simbolių kaita etninėje tapatybėje ir naujų mitų bei simbolių formavimasis yra ne *individualių tapatybių transformacijos* asmenų gyvenimo eigoje padarinys, bet *variacinis procesas*, kai kinta visuomenėje egzistuojančių etninių tapatybių variantų proporcijos. Taip per keletą kartų keičiasi vienu ar kitu etninės tapatybės variantų paplitimas visuomenėje.

Tai sudaro keletą svarbių implikacijų etniniams konfliktams reguliuoti. Pirma, efektyvi etninių konfliktų reguliavimo politika turi trukti ilgai ir būti skirta vaikų ir jaunimo etninei tapatybei keisti. Antra, tokia politika privalo skatinti norimų etninės tapatybės variantų plitimą ir kartu slopinti valstybėje nepageidaujamus variantus.

10 schema. Variacinis etninių tapatybių kaitos modelis

11 schema. Variacinis naujų etninių tapatybių formavimosi modelis multikultūrinėse visuomenėse

3. ETNINĖ TAPATYBĖ IR CIVILIZACIJOS RAIDA

Nacionalistų ir „antlaikiškų“ koncepcijų požiūriu, žmonija natūraliai susideda iš unikalių, savitų politinių ir kultūrinių bendrijų, turinčių savo charakterį, tautinę dvasią, bendrą kilmę, nepakartojamą istorinį likimą ir vienintelę tėvynę. Jų įsitikinimu, nacijos-etnosai (neskiriama) egzistuoja nuo priešistorinių laikų. Nors keičiasi civilizacija, visuomenės gamybos būdai, tačiau tautos nekinta.

Modernistų manymu, nacijos ir nacionalizmas yra, iš esmės, XIX–XX amžių reiškiniai, kurių atsiradimą lėmė įvairūs modernizacijos procesai. Nacijos, skirtingai nuo ankstesnių epochų kultūrinių kolektyvų, yra masinės, teisinės politinės bei teritorinės bendrijos ir sudedamosios tarptautinės sistemos dalys. Ankstesnėse epochose nacionalizmo ir nacijų buvimas buvo neįmanomas, nes agrarinėse visuomenėse nebuvo jokio poreikio suvienyti įvairius socialinius sluoksnius ir izoliuotus geografinius regionus į didesnius kultūriškai ir politiškai homogeniškus vienetus. Nacijos išrandamos ar susiformuoja, kad patenkintų modernizacijos procesų generuotus funkcinius reikalavimus. Tačiau patys modernistai negali paaiškinti ikimodernių etninių bendrijų egzistavimo, atsakyti į klausimą, kodėl šiuolaikinėje epochoje vyrauja ne klasinės ar pilietinės tapatybės ir neišnyksta etniškumas?

Transformacinių nacionalizmo teorijų atstovai sutinka su modernistais, kad šiuolaikinės nacijos nėra tapačios ikimodernioms kultūrinėms bendrijoms, tačiau jie įsitikinę nacijų priklausomybe nuo ankstesnių epochų kultūrinių kolektyvinių tapatybių, kurios, jų nuomone, yra tartum modernių nacijų formavimosi pagrindas. Ne visos modernios socialinės institucijos yra visiškai naujos. Daugelį jų modernizacija tik pakeitė. Viena iš tokių modernių socialinių institucijų yra nacija.

Jie kritiškai vertina modernistų pastangas pavaizduoti nacijas kaip kultūrinius artefaktus, neatsižvelgiant, kas juos sukūrė – piktavaliai filosofai ar frustruoti inteligentai, ar netolygus perėjimas į industrinę/kapitalistinę visuomenę. Pavyzdžiui, Smithui nacija yra tiek konstruktas, tiek spontaniškas procesas. Jis sutinka, kad kai kurie dalykai buvo išrasti, tačiau tai nepaaiškina nacijų susiformavimo ir nacionalizmo įsigalėjimo. Taip pat, jo nuomone, tai nepaaiškina, kodėl tik tam tikros valstybės ir etninės bendrijos tapo nacijomis. Jo giliu įsitikinimu, nacionalistinė inteligentija greičiau tik kodifikavo, atrinko ir propagavo anksčiau egzistuojančias kultūrinės tradicijas, nei išrado visiškai naujas. Inteligentijos veiklos sėkmė priklausė nuo sentimentų ir kultūrinių tradicijų, paplitusių tam tikroje žmonių populiacijoje.

Etninių transformacijų teoretikai negali išsamiai atsakyti į klausimą, kodėl būtent etniniai mitai ir simboliai egzistuoja jau iki modernių laikų? Kodėl

žmonės nuolat išsigalvoja bendros kilmės mitų, idant sustiprintų bendruomeninius saitus? Kodėl apskritai grupuojamasi pagal tariamą kraujo giminytės principą ir netgi juo grindžiamos politinės teritorinės pretenzijos?

Kaip buvo minėta III dalies 1 skyriuje, **etnocentrizmą ir etninę diskriminaciją galima apibūdinti kaip išplėstines nepotizmo formas, kurių galutinis paaikškinimas – bendrosios reprodukcinės sėkmės didinimo tendencija**. Tačiau kaip paaikškinti nacionalizmą, modernią politinę ideologiją ir modernių nacijų, kurias sudaro milijonai žmonių, susiformavimą?

3.1. Istoriniai etninės identifikacijos procesai

Etninės tapatybės atsiradimas buvo nulemtas pirmykštės politikos. Etniškumas, kaip viena iš genealoginių tapatybių, palengvino kolektyvinius veiksmus – grupinę gynybą, puolimą ir problemos sprendimą „veltėdžių“ bendruomenėje. Ikiagrarinėse visuomenėse politinių junginių ribos sutapo su genčių ribomis. Formuojantis genčių sąjungoms ir vėliau valstybėms, etnosų ribos trumpą laikotarpį sutapo su politinių vienetų ribomis. Tai aiškiai susieta su karinių technologijų ir karybos metodų evoliucija bei netiesiogiai su visuomenės gamybos būdu.

Dar Condorcetas yra pastebėjęs, kad teisė dalyvauti, priimant politinius sprendimus, kitaip sakant, pilietinės teisės bendruomenėje, paprastai, suteikiama už dalyvavimą bendruomenės gynyboje¹⁴⁸. Medžiotojų ir ankstyvose žemdirbių bendruomenėse bent jau visi bendruomenės nariai vyrai buvo socialiai lygūs, nes visi buvo kariai ir nė viena kolektyvo subgrupė negalėjo pasiekti ir išlaikyti prievartos monopolio. Tačiau pralaimėjusių genčių prievartinės duoklės nugalėtojų genčiai leidžia sustiprėti valdančios genties aristokratijai ir tai sudaro sąlygas atsirasti profesionalioms kariaunoms, kurios gyvena iš svetimų duoklių. Tos kariaunos vėliau nustato duokles ir savo gentyje¹⁴⁹. Taip formuojasi profesionalių karių luomas ir pirmykštė valstybė. Pirmykštės valstybės kariaudamos plečiasi, greitai nebeišsitenka etninėse ribose arba žlunga.

Ankstyvaisiais viduramžiais pagrindine smogiamąja jėga tapo šarvuoti raiti riteriai, taip pat karyboje buvo svarbios fortifikacinės sistemos¹⁵⁰. Būsimuosius riterius pradėdavo treniruoti nuo septynerių metų ir formą palaikyti reikėdavo visą gyvenimą. Tai reiškia, kad visi visuomenės nariai (kaip kad medžioklių kolektyvuose) jokiū būdu negalėjo būti kariai, o nekariai neturėjo jokių galimybių savo reikalavimus paremti konkrečia galia, todėl jie ilgainiui prarado savo anksčiau turėtas politines teises. Etniškumas ir politika išsiskyrė.

Naujaisiais laikais, išradus parakinius ginklus, šarvai ir pilys neteko jokios gynybinės vertės, tačiau šaunamieji ginklai lėmė tokį galios disbalansą tarp valdančiųjų klasių ir išnaudojamų valstiečių, kad po valstiečių karo Vokietijoje 1525 metais iki pat XVII amžiaus antrosios pusės Vakarų Europoje nebuvo nė vieno valstiečių sukilimo¹⁵¹. Iš kitos pusės, tai vedė karybos profesionalizacijos ir specializacijos link. Naujos karinės technologijos, savo ruožtu, skatino modernios centralizuotos valstybės atsiradimą. Tik už feodalo dvarą didesni politiniai dariniai tapo pajėgūs organizuoti tokių ginklų gamybą ir finansuoti besiformuojančius profesionalių karininkų korpusus ir samdinių armijas. Tad gyvybingo politinio vieneto optimalus dydis pasikeitė. Monarchų samdytos armijos sugebėjo pajungti pavienius stambius feodalus ir regionus¹⁵². XVII amžiuje, patobulinus muškietą, ji tapo paprasčiau užtaisoma, lengvesnė, pataikymo tikslumas ir šūvio nuotolis padidėjo. Nors tikslumas vis dar buvo nepakankamas, naujai išrasta linijinė rikiuotė sušvelnindavo šį trūkumą, paleisdama ištisinę ugnį. XVIII amžiaus antroje pusėje ginklų kokybė dar pagerėjo. Buvo išrastas šautuvas ir patobulinta artilerija. To rezultatas – Europos monarchų armijos mūšiuose patirdavo didžiulių nuostolių, o papildymą rezervais apsunkindavo rekrūtinis armijų komplektavimo būdas. Šie techniniai patobulinimai sudarė prielaidas pavieniam pėstininkui tapti potencialiai sėkmingesniu ir pavojingesniu žudiku, nei pėstininkų linija (kaip anksčiau), kurią visą galėjo iššaudyti keli pavieniai pasislėpę šauliai. Judrus ir mobilūs reindžerių būriai akivaizdžiai parodė savo pranašumą per Amerikos nepriklausomybės karą.

Taip pat monarchų armijų vadai susidūrė su kareivių ir naujokų motyvacijos problemomis – linijoje kareivius prižiūrėdavo karininkai, o pavienių šaulių buvo neįmanoma kontroliuoti, todėl šie turėjo kautis patys, o naujokai savanoriškai mokytis ir nedežertyuoti. Tam jie turėjo tapatinti savo interesus su armijos ir valstybės interesais. B. R. Poseno nuomone, šie technologiniai laimėjimai nulėmė dar vieną karinės organizacijos naujovę – **masinę armiją** ir pastarosios pranašumą prieš profesionalias armijas. Masinės armijos pranašumas tik iš dalies yra jos dydis, kita svarbi savybė – sugebėjimas išlaikyti tą dydį alinamame kare. Žuvę daliniai turi būti greitai papildyti, apmokyti ir galėti plačiai manevruoti, todėl naujokai turi atvykti su tam tikru noru kautis ir mokytis¹⁵³. Masinės armijos atsiradimas neišvengiamai vedė prie vidinių politinės sistemos pokyčių.

Istorijos ratas apsisuko 360 laipsnių kampu ir karinės technologijos raida įgalino vėl kiekvieną visuomenės narį tapti kariu. Dėl to valstybės viduje pasikeitė jėgų balansas. Galima spėti, kad būtent tai yra raktas į nacionalizmo ir nacionalistinių judėjimų išplitimo problemą. Evoliucinis požiūris teigia, kad žmonių tarpusavio kooperacijos ar konflikto laipsnis priklauso nuo suvokiamo tarpusavio giminingumo ir elgesio kainos ir naudos santykio. Kuo suvo-

kiamas giminingumas yra artimesnis, tuo mažesnis turi būti kainos ir naudos santykis, kad kooperacija įvyktų, ir atvirkesčiai.

Visiškai logiška manyti, kad masinė armija lėmė didesnę etniškumo (kaip suvokiamos tolimos giminytės) politinę svarbą XVIII amžiaus pabaigoje–XIX amžiuje nei ankstesnėse epochose. Etninis valstybės homogeniškumas stiprino valstybės karinę galią ir tapo svarbiu veiksniu vyriausybių išskaičiamuose. Žmonėms psichologiškai lengviau rizikuoti gyvybe, kai jie žino, kad likę užnugaryje piliečiai yra jų artimesni ir tolesni giminaičiai. Todėl kurtos ir propaguotos nacionalistinės doktrinos, taip pat imtos vykdyti valstybinio masto indoktrinacijos bei asimiliacijos programos per mokyklą, kariuomenę, bažnyčią. Bendriems tėvynės, tautiečių vaizdiniais ir etninio bendrumo simboliams propaguoti pasitelkta imitacija, operandiniai ir klasikiniai sąlyginiai refleksai, kuriais etniškumą buvo stengtasi asocijuoti su valstybės interesais.

Kita vertus, masinės armijos reikšmės didėjimas karyboje įgalino subordinuotus etnosų individus kolektyviai siekti politinės autonomijos ar valstybinės nepriklausomybės, t. y. savo grupinio statuso pakeitimo valstybės viduje arba tarptautinėje sistemoje. Žmonės priešinosi ir priešinasi svetimšalių jungiui todėl, kad etniškai homogeniškose valstybėse išnaudojimas yra mažesnis, nes valdantieji sluoksniai negali be galo išnaudoti savo etnoso narių, su kuriais juos sieja tikėtina vidutiniškai didesnis giminingumo koeficientas nei su kitataučiais, netiesiogiai neišnaudodami pačių savęs. Kartu išnaudojimą ne taip skaudžiai išgyvena valdomieji, kadangi vis dėlto savi nusavina išteklius.

Nacionalistinių siekių pasidarė nebeįmanoma ignoruoti: imperijų išlaidymas – per brangus, o nacionaliniai sukilimai jau yra nebe tokie beviltiški. Taip gimsta dvi nacionalizmo ir nacionalistinių judėjimų atmainos: 1) pilietinis–valstybinis (*civic* pagal Smithą) ir 2) etnis (*ethnic* pagal Smithą). Tautų apsisprendimo principas tapo etninio nacionalizmo legitimacija, **todėl etninės bendrijos tapimas nacija, iš esmės, yra politinis, bet ne etnis procesas**. Nacijos sąvoka yra politinis terminas, o ne kultūrinis ar istorinis. Juo apibrėžiamas etninės bendrijos politinis statusas tarptautinėje sistemoje ir nurodoma, kad etninės bendrijos nariai turi korporatyvines suverenaus ar autonomiško politinio sprendimo teises. Nacija – tai etninė bendrija, nesusijusi su kitais etnosais jokiais formaliais hierarchiniais ryšiais. Etninės bendrijos, turinčios tik kultūrinę autonomiją, yra tik etninės (nacionalinės) mažumos.

Tad modernizacijos teorijos suderinamos su sociobiologija. Visi modernizacijos procesai, kuriuos mini modernistinės ir transformacinės teorijos – industrializacija ir jos netolygumas, masinis švietimas ir raštingumas (Gellneris, Nairnas)¹⁵⁴, kapitalizmas, naujos komunikacinės galimybės, spauda, (Andersonas, Deutschas)¹⁵⁵, masinė armija ir vyriausybių socialinė inžinerija

(Posenas, Hobsbawmas)¹⁵⁶, – neabejotinai lėmė etninės tapatybės ir etnocentrizmo reikšmės padidėjimą, kitaip sakant, pakitusi socialinė aplinka pakeičia etnocentrizmo kainos ir naudos santykį. Nors anksčiau valstiečiai ir suvokė savo etninę priklausomybę (kuo modernistai abejoja, nors folklore gausu etnonimų), bet etninė tapatybė jų gyvenime praktiškai neturėjo reikšmės. Jie gyveno užsisklendę savo bendruomenėje ir parapijoje.

Industrializacija suardo agrarinių bendruomenių tvarką – valstiečiai keiasi į miestus, kitus regionus, mobilizuojami į armiją ir t. t. Susidūrę su etnine diskriminacija, jie arba asimiliuojasi į dominuojančią etninę grupę arba, inteligentijai padedant, susiburia į nacionalistinius judėjimus, kad pagerintų savo ir vaikų socialinę padėtį. Konkreti įvykių eiga priklauso nuo etninių grupių ir valstybės jėgų balanso. Asimiliaciniai procesai vyksta tada, kai etniškai įcentrinę gimininio solidarumo jėgą nusveria etniškai išcentrinė tendencija optimizuoti savo bendruosius interesus kitais būdais. Dažniausiai tai atsitinka, kai etninės grupės užima nelygų statusą. Pavaldieji, norėdami pagerinti savo sociopolitinę situaciją, siekia asimiliuotis, o vyraujantieji dėl silpnėjančios galios ar kitų priežasčių leidžia asimiliaciją¹⁵⁷.

Ten, kur asimiliacija nevyko, ginčai spręsti ginklu. Masių įtakos didėjimas karyboje įgalino nacionalistus ginklu siekti politinio etninės grupės statuso pakeitimo, o paraleliai vykstantys valstybių demokratėjimo procesai (nulemti to paties veiksnio, t. y. galių balanso pasikeitimo tarp valdančiųjų ir valdomųjų), savo ruožtu, sudarė sąlygas nacionalistų tikslus įgyvendinti taikiai. Naujos ryšių ir transporto technologijos (spauda, garvežiai, garlaiviai, telegrafas) padėjo propaguoti tiek etninio, tiek pilietinio nacionalizmo doktrinas ir telktis abiejų tipų nacionalistiniams judėjimams. Modernizacija, priešingai nei anksčiau, didžiajai visuomenės daliai suaktualino etninę tapatybę.

XX amžiaus 7-ajame dešimtmetyje (kvebekiečių, bretonų, škotų, baskų, flamandų, velsiečių, *ibo* Nigerijoje ir kt.) suaktyvėjo nauji vadinamieji etnonacionalistiniai judėjimai. Lūkesčiai, kad etninės mažumos išstirps modernizacijos katilė, nepasiteisino. Tie patys faktoriai, kurie sukūrė nacionalizmą, tebeveikė ir tai, matyt, yra dar viena nacionalistinių judėjimų fazė. Netolygi industrializacija sukėlė urbanistinius etninius konfliktus, švietimo ir žiniasklaidos plėtra skatino ne tik asimiliaciją, bet ir aiškesnį etninio savitumo suvokimą, akcentavo etninius prieštaravimus. Šiaip jau tokios komunikacinės technologijos kaip televizija, radijas, spauda, internetas yra etniškai neutralios. Jos gali tapti bet kurio etninio identiteto skleidimo instrumentais. Žiniasklaidos ir transporto pažanga gali tiek sustiprinti, tiek sumažinti etninio savitumo suvokimą. Viską lemia etnocentriško ir nacionalistinio elgesio kainos ir naudos santykis. Galima išskirti mažiausiai tris sociopolitines ir technologines

sąlygas, kurios lėmė palankesnę kainos ir naudos santykį etnonacionalizmui:

- *Bipoliarinė tarptautinė sistema.* NATO ir Varšuvos pakto šalių konfrontacija sudarė sąlygas nacionalistams pasinaudoti kokios nors vienos pusės parama kovoje prieš savo vyriausybes, kurias, paprastai, remdavo priešinga pusė (pvz., Angoloje vyriausybę rėmė Kuba ir SSRS, o UNITA palaikė JAV, Gvatemalos indėnus partizaniniame kare – SSRS; airiai ir ETA ginklus pirkdavo iš Libijos ir SSRS; Bangladešo atsiskyrimą rėmė Indija ir SSRS).
- *Tarptautinių organizacijų ir nevyriausybinų organizacijų stiprėjimas.* Tai įgalino etnines mažumas kreiptis pagalbos ir ginti savo teises tarptautinėje arenoje, apeinant savo vyriausybų jurisdikciją¹⁵⁸.
- *Tikslaus taikymo ginkluotės* (angl. *precision guided munition*) išradimas. Šios ginkluotės (pvz., granatsvaidžiai, ugniasvaidžiai, prieštankinės ir priešlėktuvinės raketos *Sagger, Stinger, Strela*) gamyba labai sudėtinga, bet gana paprasta ir lengva ją naudoti. Ji suteikia pranašumą mažoms, bet mobilioms grupėms, veikiančioms tiek prieš statiskus ir didelius objektus (pvz., oro uostai, ryšių tinklai, reguliarios armijos būstinės ir kt.), tiek prieš judančius taikinius. Ją valdyti gali 1–2 žmonės iš bet kurios pozicijos ir, kas svarbiausia, šie ginklai ypatingai tikslūs (99 % patikymo tikimybė, jei tik objektas pateko į elektroninį taikiklį)¹⁵⁹.

Žodžiu, šie patobulinimai, kaip ir šautuvo ar kulkosvaidžio išradimai, skatino dar didesnę karinių pajėgų dispersiją. Geriausias būdas išvengti šių naujų ginklų yra nepatekti į jų taikiklį, t. y. dalinys turi būti mobilus ir mažas. Tokie maži ir mobilūs daliniai, apsiginklavę šia ginkluote, tačiau patys jai atsparūs (galima paminėti dar ir radijo ryšiais valdomas minas), gali padaryti daug žalos dideliems ir statiškiems kariniams junginiams, todėl bet koks kad ir nedidelis užsigrūdinusių ir pasiryžusių kovotojų skaičius gali būti pavojingas valstybėms. Etnonacionalistai, ginkluoti tokiais ginklais, iš tikrųjų, yra grėsmė. Akivaizdus pavyzdys – Čėčėnijos karas ir Šiaurės Airijos konfliktas – apie 200 IRA karių terorizavo beveik trisdešimt metų penktą pagal turtingumą pasaulio valstybę.

Galima manyti, kad toks etnonacionalistų pranašumas yra laikinas, mat jų karinė galia priklauso nuo juos remiančių valstybių. Tikslaus taikymo ginkluotės bei kitos karinės technikos gamyba yra brangi, sudėtinga ir tai apibrėžia gyvybingo savarankiško politinio vieneto mažiausią dydį – jis turi sugebėti pasigaminti reikalingą ginkluotę pats arba ją nusipirkti. Kita vertus, vyksta karybos profesionalizacija ir robotizacija. Masinę gamybą keičia automatizacija ir 3D spausdintuvai. Tokių profesijų kaip biržų brokeriai ir biržų analitikai

paslaugas vis dažniau teikia kompiuterių algoritmai¹⁶⁰.

Anksčiau buvo minėta, kad masinės armijos išradimas kartu su kitais modernizacijos procesais nulėmė demokratėjimą ir nacionalinių valstybių formavimąsi. Tikslaus taikymo ginkluotės, bepiločių viršgarsinių lėktuvų, satelitinių ginkluotės sistemų, robotų išradimas ir naudojimas karyboje lemia armijų profesionalizaciją ir robotizaciją. Pergalei kare jau nereikia masinės armijos, tačiau karinį pranašumą turi profesionalios ir technologiškai pažangios karinės pajėgos¹⁶¹. Tokia tendencija karyboje turėtų vesti ir prie demokratijos ir nacionalinių valstybių pabaigos, t. y. etninių ir politinių vienetų ribų išsiskyrimo, jei priimama tezė, kad masinės armijos atsiradimas lėmė nacionalinių valstybių susiformavimą ir jų demokratizaciją. Galia visuomenėje vėl disproporciškai koncentruojasi (kaip viduramžiais) tik keliuose visuomenės sluoksniuose, o tai turėtų mažinti socialinį mobilumą tiek vienoje kartoje, tiek tarp kartų (dėl nepotizmo įtakos).

3.2. Hegemoninė slinktis tarptautinėje sistemoje

Tokius spėjimus gali patvirtinti šiuolaikiniai globaliniai identifikacijos procesai: *sociokultūrinė vertikali poliarizacija* ir *horizontali kultūrinė fragmentacija* (etnifikacija). Sąvoka *kultūrinė fragmentacija* žymi aborigeniškų, regioninių, etninių, neoreliginių ir lyties identitetų suklestėjimą, o antroji – *sociokultūrinė poliarizacija* – nurodo didėjančią pajamų stratifikaciją tarp socialinių sluoksnių ir kosmopolitiškų politinių ir ekonominių elitų formavimąsi.

Iš istoriko F. Braudelio, politekonomistų I. Wallersteino, A. G. Franko ir B. K. Gillo, antropologo J. Friedmano darbų aiškėja bendrasis modelis, siejantis kapitalo akumuliacijos centrų slinktį ir produkcijos decentralizaciją pasaulinėje ekonomikoje su kultūrinės identifikacijos procesais¹⁶². Pagal tą modelį yra du sistemiškai susiję procesai. Pirmasis procesas – tai ilgas cikliškas kapitalo akumuliacijos centrų kilnojimas. Kapitalas iš senų centrų po tam tikro didėjimo periodo juda į palankesnes vietas pasaulinėje rinkoje. Pabrėžiama, kad tai būdinga ne tik Antikos civilizacijoms, bet ir moderniesiems laikams – iš Italijos į Šiaurės Europą, iš Olandijos ir Šiaurės Prancūzijos į Angliją, iš Anglijos į JAV, iš JAV atgal į Europą ir Japoniją, iš JAV ir Europos į Rytų ir Pietryčių Aziją bei Braziliją.

Antrasis procesas – ekonomikos globalizacija. Naujos ryšių ir informacinės technologijos sutrumpino ir net iškreipė kapitalo slinkties ciklą. Kapitalas šiandien juda greitai ir lengvai, todėl ilgai neužsibūna vienoje vietoje. Anglijos deindustrializacija truko šimtmetį, JAV – keletą dešimtmečių, o Japonija ir

Pietryčių Azija taip ir netapo vyraujančiu pasaulinės ekonomikos „branduoliu“. Friedmanas teigia, kad ilgainiui gali susiformuoti nauja globali, neteritorinė struktūra – „pasaulinis miestas“ (angl. *world-city*). Aukštųjų technologijų, informatikos ir finansiniai sektoriai yra tiesiogiai susiję su kitais panašiais sektoriais kitose pasaulio vietose. Šie sektoriai turi savo paslaugų sektorius. Tokių pasaulinių miestų (Tokijas, Los Andželas, Niujorkas, Londonas, Honkongas) klasinė struktūra – labai poliarizuota. Tai susiję su padidėjusiu multietninės darbo jėgos, dirbančios mažo produktyvumo paslaugų ir mažai apmokamuose aukštųjų technologijų pramonės sektoriuose, judėjimu. Pasauliniai miestai – ekonominio, kultūrinio politinio elito prabangos centrai.

Kapitalo akumuliacijos centrų kitimas, gamybos decentralizacija ir didėjanti pasaulinės ekonomikos regionų desinchronizacija generuoja dvi tarpusavyje susijusias branduolio valstybių socialinės ir kultūrinės sferų transformacijas. Silpnėjanti branduolio ekonominė hegemonija mažina valstybių pajamas iš mokesčių. Valstybės priverstos mažinti ir net atsisakyti socialinių paramos programų. Ekonominės plėtros lėtėjimas didina konkurenciją dėl turto paskirstymo visuomenėje. Tai skatina nacionalinio identiteto aižėjimą, nes suaktualina jau egzistuojančias subnacionalines tapatybes ir skatina formuotis naujas tapatybes (horizontali fragmentacija). O ekonomikos pakilimo regionuose vyksta pastebima nacionalinė konsolidacija ir etninė integracija (pvz., Pietryčių Azijoje iki 1997 metų krizės). Tuo pat metu ekonomikos globalizacija didina socialinę susiskaldymą į superturtingus ir supervargšus (vertikali poliarizacija). Tarp transnacionalinių korporacijų vadybininkų, įvairių ekspertų, tarptautinių institucijų biurokratų ir šou verslo atstovų globaliu mastu klostosi nauja transetninė, hibridinė tapatybė, kuriai būdingas skirtingų kultūrų elementų sujungimas, t. y. tam tikras kultūrinis kreolizmas¹⁶³.

Visi anksčiau minėti procesai daro poveikį ir nacionalinei bei tarptautinei politikai. Ekspertai pastebi stiprėjantį naują politinio grupavimosi principą, naują politinę skirtį tarp globalistų ir nacionalistų tiek nacionalinių valstybių, tiek regioninių, tiek tarptautinių lygmeniu. Ši nauja skirtis keičia ankstesnę prieštarą tarp dešiniųjų ir kairiųjų. 2016 m. JAV ir Prancūzijos prezidento rinkimai iliustruoja globalistų (internacionalistų) ir nacionalistų dichotomiją¹⁶⁴.

Ankstesnės politinės skirtys praranda aktualumą, kadangi reikšmingos socialinės, kultūrinės ar ekonominės problemos, su kuriomis susiduria ir kurias politikai turėtų spręsti, peržengia nacionalinių valstybių ribas. Ir tipiniai receptai, kuriuos siūlo politinė dešinė ar kairė, liberalai ar konservatoriai, nebeatitinka dabarties iššūkių, nes XIX amžiuje kilusios dėl industrializacijos socialinės ir politinės problemos jau senai išspręstos Vakarų šalyse. Klimato kaita, globali liberalios ekonomikos krizė, biotechnologijų teisinis reglamentavimas, inter-

neto reguliavimas – globalios tarptautinio mąsto problemos, tačiau, iš esmės, sprendimų priėmimo formatais lieka nacionalinės valstybės¹⁶⁵. Viena vertus, šias problemas spręsti galima, ieškant globalių sprendimų – globalizuoti politiką (H. Clinton Europos Komisijos vizija). Kita vertus, nacionalistų siūlymu, reikia grąžinti ankstesnę galią nacionalinių valstybių piliečiams, panaikinti ar susiaurinti tarptautinių institucijų kompetencijas – renacionalizuoti politiką (D. Trump, V. Putin, M. Le Pen, N. Farage pasaulio reikalų matymas).

3.3. Migracijos įtaka etninių tapatybių kaitai

Valstybių etninė sudėtis taip pat kinta dėl demografinių bei migracijos veiksnių. Imigrantai arba (1) asimilijuojasi (pvz., normanai – Prancūzijoje, vokiečiai, skandinavai – JAV), arba (2) asimiluoja autochtonus (pvz., anglosaksai – britus, vengrai – Panonijos slavus, turkai, osmanai – bizantiečius Mažonoje Azijoje, vokiečiai – prūsus), arba (3) susilieja su pastaraisiais, suformuodami naujus etnosus (pvz., frankai, burgundai – su galo-romėnais, ispanai – su vietiniais indėnais ir juodaodžiais vergais iš Afrikos Kolumbijoje).

Jei imigracija susijusi dar su skirtingais demografiniais etninių grupių augimo tempais, tai etninės sudėties kaita valstybėse būna gana greitai. Kosovas, Libanas – itin greito tokio kitimo pavyzdžiai. 1926 m. musulmonų Libane – 16 %, 2014 m. – 60 %. 1924 m. Kosove – 64 % albanų, o 1999 m. – 90 %¹⁶⁶.

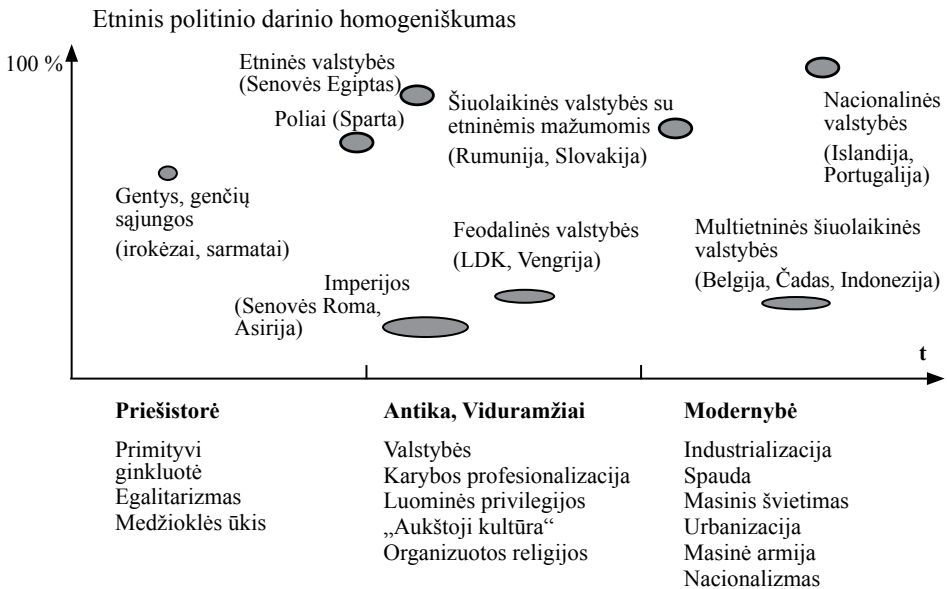
Europa iki XX a. vidurio buvo emigracijos šaltinis, vėliau – imigracijos magnetas. 2016 m. sausio 1 d. ES buvo 510,1 milijono gyventojų. Pagal 2008 m. atliktos demografinės Europos ateities studijos rezultatus prognozuoja, kad 2050 m. ES gyventojų padidės iki 526 mln., o 2080 m. sumažės iki 520 mln.¹⁶⁷ 2015 m. sausio 1 d. tik 34,3 mln. (6,6 proc.) ES gyventojų nebuvo gimę ES valstybėje narėje, kurioje gyveno¹⁶⁸, o 2005 m. ES gyveno 42 mln. (8,9 proc.) žmonių, kurie buvo gimę ne ES valstybėje narėje. Imigrantų natūralizacija sudaro imigracijos mažėjimo įspūdį, nes nuo 2003 m. natūralizavosi 95 mln. žmonių¹⁶⁹. Didžiausios imigrantų grupės iš trečiųjų šalių – marokiečiai, turkai, rusai, alžyriečiai, ukrainiečiai (2011 m.)¹⁷⁰.

Per nelegalios migracijos krizę 2015 m. į ES atvyko 1 822 177 žmonių (daugiausia sirai, afganistaniečiai, irakiečiai); 2016 m. – 503 653 nelegalūs migrantai, o iki 2017 m. balandžio pabaigos atvyko dar 43 357 migrantai¹⁷¹. Europos migracijos krizės sprendimo perspektyvos nėra labai įkvepiančios – nuo 8 iki 10 mln. pabėgėlių yra prie Europos sienų ir gali mėginti į ją patekti (4 mln. Sirijos pabėgėlių Turkijoje, Jordanijoje; 1 mln. – Libane; 7 mln. pabėgėlių pačioje

Sirijoje)¹⁷². Migrantai ES šalyse nėra pasklidę tolygiai – daugiausia gyvena Vakarų, Pietų ir Šiaurės Europos šalyse. Pirmos, antros ir trečios kartos migrantų statistika šiose šalyse nėra tiksli dėl egzistuojančių statistikos rinkimo skirtumų.

Apibendrinant galima pasakyti, kad dabartiniu metu jokie duomenys, kaip ir jokie teoriniai svarstymai, neleidžia teigti, kad etninė tapatybė išnyks. Taip pat lieka daug atvirų sociologinių bei geopolitinių klausimų, kurie nusako ateities tarptautinės sistemos bei etninių procesų galimybes: ar išliks Europos Sąjunga? Ar vyks tolesnė visapusiška jos integracija? Ar vyks toliau nekontroliuojama migracija į ES? Ar didės toliau turtinė nelygybė regioniniu ir globaliu mastu? Ar fragmentuosius Rusija ir Kinija? Ar JAV liks globaliu hegemonu?

Labiau tikėtina, kad formuosios naujos etninės tapatybės, kurios daugiau ar mažiau sutaps su socialiniais ir ekonominiais sluoksniais. Jei socialinis mobilumas sumažės, per keletą kartų socialinės klasės turi tapti endogamiškos, nes žmonės linkę tuoktis daugiausia pagal tris kriterijus – ūgį, intelektą ir socialinę padėtį¹⁷³. Endogamija, savo ruožtu, per keletą kartų sudaro sąlygas atsirasti savitai kolektyvinei genealoginei tapatybei. Kitaip sakant, tikėtina, kad atsiras luomai – etnoso ir klasės hibridai, kurie turi tiek klasės, tiek etnoso bruožų, t. y. užima tam tikrą vietą darbo pasidalijime ir turi bendros giminystės pojūtį. Tiesa, negalima neigti, kad technologinės inovacijos vėl nesugrąžins galios balanso demokratijos ir nacionalizmo naudai.

12 schema. Politinių darinių etninio homogeniškumo istorinė raida

5 lentelė. Sociopolitinės organizacijos ir genealoginių tapatybių raida

Socialinės organizacijos kintamieji	Organizacija				
	Paprasta	Žema	Vidutinė	Sudėtinga	Labai sudėtinga
Gamybos būdas	Medžioklė, rinkimas	Mišrus (medžioklė, primityvi sodininkystė, gyvulininkystė)	Sodininkystė, lydiminė žemdirbystė, gyvulininkystė	Žemdirbystė, gyvulininkystė	Pramonė, žemdirbystė
Populiacijos dydis (vidutiniškai)	40–100	100–10 000	10 000–100 000	100 000–30 000 000	5 000 000–1 000 000 000
Populiacijos tankis (km ²)	1	1–20	20–100	50–500	50–500
Politinė sistema	Būriai	Vadystės	Pirmykštės valstybės	Imperijos, poliai, feodalinės karalystės	Biurokratinės teritorinės valstybės
Socialinė stratifikacija	Pagal amžių ir lytį	Nežymūs statuso skirtumai	Klasiniai skirtumai	Klasinė santvarka, luomai, kastos	Paslančius klasiniai skirtumai
Vyraujančios genealoginės kategorijos	Mažoji šeima, didžioji šeima, giminė šeima, giminė	Didžioji šeima, giminė, gentis	Didžioji šeima, giminė, gentis, etnosas	Didžioji šeima, giminė (tarp aristokratijos), etnosas	Mažoji šeima, etnosas

Šaltinis: Sanderson, St. K. *Social Transformations. A General Theory of Historical Development*. Oxford: Blackwell, 1995, p. 112–113; Van den Bergh, P. L. *Human Family Systems*. Prospect Heights: Waveland, 1979.

IV. ETNINIŲ KONFLIKTŲ REGULIAVIMAS

1. ETNINIŲ KONFLIKTŲ REGULIAVIMO STRATEGIJOS

Tikrovėje nėra multietninės valstybės, kurioje būtų išvengta vienokio ar kitokio pobūdžio etninių vaidų ir nesutarimų, tačiau ar prieinama prie ginkluoto konflikto, priklauso nuo valstybės etninės politikos, tarptautinės valstybės padėties, etninių grupių, gyvenančių valstybės teritorijoje, ir galių balanso. Į galios sąvoką įeina etnos dydis, jo didėjimo tempai, ekonominiai ir technologiniai išteklių, intelektualo potencialas, įtaka valstybėje, turtinga ir sena kultūra. Šiuo atveju įdomu, kas lemia valstybių etninę politiką ir kokie gali būti etninio konflikto reguliavimo būdai.

Jau minėta, kad etniškumą pravartu suvokti kaip išplėstos giminystės formą, kai pagal kultūrinius bruožus individai atpažįstami ir priskiriami tolimų giminaičių kategorijai, todėl pateiktoji *Hamiltono* nelygybė $c < rb$ gali būti pritaikyta aprašyti ir aiškinti tarptautinius santykius bei valstybių ir etninių grupių sąveiką (juolab, kad parlamentuose, ministerijose ir žinybose sėdi ne marsiečiai, bet vienos ar kitos etninės grupės nariai).

Jei ekonominių ir politinių interesų disbalansas tarp kultūriškai skirtingų grupių, diferentiškai suvokiančių savo kilmę ir giminumą, yra tarpinė, o giminaičių atranka yra galutinė etninių konfliktų priežastis, tai, teoriškai svarstant, pagal *Hamiltono taisyklę* (žr. III, 1 sk.) galima numatyti dvi alternatyvias etninių konfliktų sprendimo strategijas: 1) etninių skirtumų naikinimo strategiją ir 2) etninių skirtumų valdymo strategiją. **Valstybės gali arba keisti etninių grupių giminystės laipsnio percepciją (etninių skirtumų naikinimo strategija), arba bandyti valdyti etninius skirtumus, manipuliuodamos tarpgrupinės sąveikos kainos/naudos santykio suvokimu (etninių skirtumų valdymo strategija).** Bet kuo dviejų ar daugiau grupių tarpusavio suvokiama giminystė yra artimesnė, tuo mažesnė gali būti sąveikos nauda ir didesnė kaina, kad kooperacija vis tiek įvyktų. Ir atvirkščiai – kuo suvokiama giminystė tolimesnė, tuo didesnė turi būti sąveikos nauda ir mažesnė kaina, kad grupės kooperuotųsi.

Grupių tarpusavio giminystės suvokimą galima didinti, suvienodinant

etninius žymenis – egzogaminėmis santuokomis arba specialiomis asimiliacinėmis programomis, nes etninė tapatybė, kaip išplėstinė giminystės forma, susiklosto pamažu individui bręstant¹⁷⁴. Vyriausybės gali skatinti etniškai mišrias santuokas (etniškai mišrių gyvenviečių, rajonų sudarymas, lyčių disproporcijos skatinimas, etniškai mišrios mokyklos). Taip pat vyriausybės gali stengtis niveliuoti etninius žymenis per mokyklą ar kitas auklėjimo institucijas (drausti kurio nors etnoso kalbą ir versti kalbėti kito etnoso kalba, drausti kurios nors grupės etninius simbolius, šventes, kilmės mitą, istorinius padavimus ir kt.).

Tačiau reikia nepamiršti, kad bendros kilmės ir giminingumo percepcija yra tik vienas iš etnocentrišką elgesį lemiančių kintamųjų, kitas – tokios elgsenos kainos ir naudos santykis ir jo suvokimas. Tad valstybės etninė politika gali būti visiškai kitokia – neniveliuoti etninių tapatybių valstybės teritorijoje, tačiau bandyti derinti etninių grupių interesus.

Bet kokia politika – iš dalies procesas, kai ištekliai perskirstomi tarp konkuruojančių individų ir jų grupių. Konkurencijos formai ir intensyvumui svarbus ne absoliutus resursų kiekis, bet santykinis jų pasiskirstymas laike ir erdvėje – ar jie pastovūs, ar atsitiktiniai ir koncentruotai ar tolygiai išsidėstę. Konflikto kaina padidinama, o nauda sumažinama resursų eksploatavimo **specializacija** ar **teritorializacija** arba abiem mechanizmais kartu pagal konkrečių resursų išsidėstymą¹⁷⁵.

Valstybė, suteikdama išskirtines teises kokiai nors etninei grupei verstis vienu ar kitu verslu ar imtis kokios nors veiklos (etninės monopolijos ir etninio darbo pasidalijimo didinimas) arba perduodama visišką ar dalinę išteklių kontrolę tam tikroje teritorijoje, tikėtina, sušvelnins grupių konkurenciją, nes tų grupių individai eksploatuos skirtingus išteklius ir jų interesai nesusikirs. Žinoma, valstybės dažnai taiko ir mišrią strategiją. Hipotetiškai etninę įvairovę kokioje nors teritorijoje ar valstybėje galima mažinti:

1. *fiziškai naikinant* kai kurias etnines grupes;
2. *ištremiant, deportuojant* jas už valstybės ribų;
3. *primetant kurios nors vienos etninės grupės* tapatybę kitoms toje teritorijoje ar valstybėje gyvenančioms etninėms grupėms, taigi etniškai homogenizuoti valstybę dėl kurios nors vienos etninės grupės;
4. *bandant sukurti naują tapatybę*, į kurią sulieti šalyje egzistuojančius etnosus;
5. *atskiriant tam tikras etnines grupes* politinėmis sienomis, t. y. padalyti politinį vienetą į kelias valstybes.

Kita vertus, galima nekreipti dėmesio į esančius etninius skirtumus, bet

stengtis reguliuoti etninius santykius, manipuluojant etninių grupių ir joms priklausančių individų interesais, taikant pozityvias ar negatyvias sankcijas:

1. *malšinti etninius konfliktus prievarta*, šalinant visų ar kurios nors vienos etninės grupės etnocentrizmo ir etninės diskriminacijos apraiškas;
2. *sudaryti sąlygas funkicinei etninių grupių specializacijai*, nes jų interesai nesusikirs, jei jos eksploatuos skirtingus išteklių tipus;
3. *suteikti etninėms grupėms jų gyvenamosios teritorijos* ir joje esančių išteklių kontrolės bei eksploatacijos galimybes, nes tai taip pat mažins jų tarpusavio konkurenciją;
4. *pagal etnosų dydį suvienodinti* kultūrinės, politinės ir ekonominės sąlygas valstybėje arba, kitaip sakant, proporcingai pasidalyti valstybės institucijas ir išteklius.

Istorijos duomenys patvirtina, kad įvairios multietninės valstybės vienu ar kitu metu taikė čia išvardytus etninių konfliktų sprendimo metodus. Etnosų naikimo politiką, vadinamą **genocidu**, vykdė, pavyzdžiui, Turkija (1915), nacistinė Vokietija (1942–45), Ruanda (1994). Etninių grupių deportaciją po Jugoslavijos įvykių imta vadinti **etniniu valymu**, nors išties etninių grupių prievartinis perkėlimas buvo praktikuojamas ir anksčiau (po Antrojo pasaulinio karo vokiečiai buvo išvaryti iš Lenkijos, Čekijos, Jugoslavijos, ukrainiečiai iš Galicijos išbarstyti po visą Lenkiją 1948 metais). Komunistinė Rumunija, Bulgarija, Vengrija XIX amžiuje, Prancūzija teikė pirmenybę tik vienai etninei grupei ir neigė kitas, aktyviai stengėsi primesti proteguojamą tapatybę kitiems etnosams arba, kitaip sakant, juos asimiliuoti. Pokarinė Jugoslavija, SSRS, Indonezija puoselėjo dirbtinai sukurtas tapatybes (jugoslaviškumą, sovietiškumą ir panindonezišką nacionalizmą), norėdamos **sulieti** šalyje gyvenančias etnines grupes.

Galima išskirti dar vieną tarpinį etninės politikos metodą tarp asimiliacijos ir suliejimo – **integraciją (akultūraciją)**, kai valstybės, nesikėsindamos į pačią etninę įvairovę, bando sukurti naujus arba pasinaudoti jau esančiais kultūros bei kolektyvinio identiteto elementais (istoriniai mitai, politinės tradicijos, kalba, religija, bendras kraštas) ir paversti juos bendrais visoms valstybėje gyvenančioms etninėms grupėms (pvz., Jungtinėje Karalystėje puoselėjamas britiškumas). Kaip specifinis etninės politikos metodas, sąvoka **integracija** nusako sociokultūrinės ir teisines priemones, kuriomis etninėms mažumoms ar imigrantams suteikiamas visateisių visuomenės narių statusas, garantuojant jiems lygias galimybes, teises ir pareigas, kartu išsaugant jų identiteto savaimingumą.

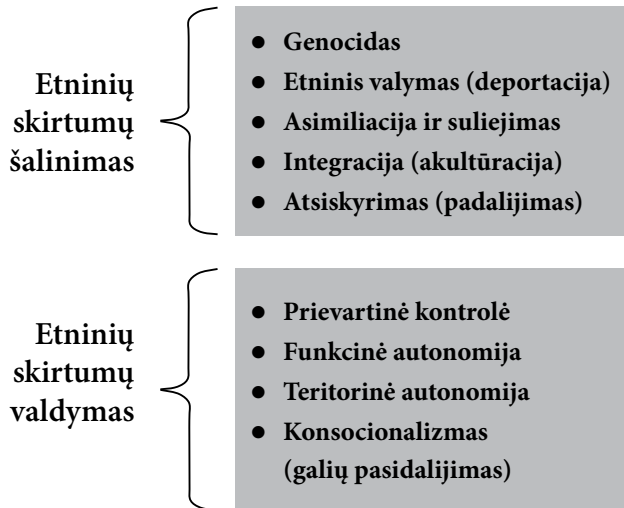
Vis dėlto integracija veda arba prie lėtos asimiliacijos į etninę grupę, kurios identiteto elementai vyrauja visuomenėje, arba prie susiliejimo. Mat nei visos etninių grupių kalbos realiai gali būti valstybinės, nei visų mažumų šventės ir tradicijos vienodai sureikšmintos valstybėje, juolab kad kai kurios tradicijos ir vertybės sunkiai suderinamos tarpusavyje (pvz., musulmonų daugpatystė ir monogamijos teisinė norma Europos valstybėse). Politikai ir įstatymų leidėjai neišvengiamai turi pasirinkti, taigi netiesiogiai proteguoti vieną ar kitą etninę tapatybę. Nesunkiai galima atskirti britiškume angliškąją šerdį, sovietiškume – rusiškąją, Indonezijos pannacionalizme – javietiškąją ar jugoslavizme – serbiškąją. Todėl, analitiškai žvelgiant, terminas „**integracija**“ **greičiau nusako etninių santykių būklę**. *Akultūracija* būtų tinkamesnis terminas apibrėžti specifinę etninę politiką, kurios sėkmingas ir rezultatyvus vykdymas atveda prie etninių grupių *integracijos*.

Kai kurioms multietninėms valstybėms etniniams vaidams baigti teko keisti valstybines sienas. Taip Norvegija **atsiskyrė** nuo Švedijos 1905 metais, Bangladešas išsikovojo nepriklausomybę nuo Pakistano 1971 metais, subyrėjo SSRS, Čekoslovakija pasidalijo į dvi valstybes 1992 metais. Etninių konfliktų slopinimas **prievarta (prievartinė kontrolė)** yra paprastas ir populiarus. Jos dažnai buvo imamosi įvairiose valstybėse, pavyzdžiui, Pietų Afrikoje (1948–1989), Burundyje, Sirijoje, Izraelyje, Kinijoje.

Kitos valstybės, kurios susitaiko su etnine įvairove, suteikia etninėms grupėms **specialias savivaldos teises (funkcinę autonomiją)** kurioje nors visuomeninio gyvenimo srityje (dažniausiai švietimo ir kultūros valdymo). Tokios šalys yra dabartinė Vengrija, Slovėnija, Naujoji Zelandija (suteikta savivalda maoriams). Panaši yra **teritorinės autonomijos** politika, vykdoma Danijos, Grenlandijos ir Farerų salų atžvilgiu, Ispanijos Katalonijoje. Skirtumas tik tas, kad savivalda suteikiama ne etninėms grupėms, bet teritorijoms, kuriose jos kompaktiškai gyvena. Proporcingas socioekonominių ir politinių galių pasidalijimas tarp etninių grupių išsaugo multietninę valstybę nuo subyrėjimo. Tokias politines sistemas Šveicarijoje, Belgijoje ir Kanadoje tyrinėjęs A. Lijphartas joms apibūdinti pavartojo **konsocijalizmo** (angl. *consociationalism*) terminą¹⁷⁶.

Vyriausybės etninės lygybės siekia dviejų rūšių priemonėmis – paskirstomosiomis ir struktūrinėmis. **Paskirstomosiomis priemonėmis** subalansuojamos etninių grupių ekonominės galimybės ir pajamos (tam tikros etninės grupės bedarbystės mažinimo programos, išsilavinimo plėtra, specialios stipendijos aukštosiose mokyklose, verslo protegavimas, finansavimas ir kt.). **Struktūrinėmis priemonėmis** pakeičiamas politinės galios balansas tarp

etnosų (federalizmas, teritorinė autonomija, proporcinė rinkimų sistema, tiesioginis atstovavimas parlamente ir kt.)¹⁷⁷.

6 lentelė. Etninių konfliktų reguliavimo strategijos

Žinoma, tokia etninių konfliktų sprendimo būdų tipologija yra analitinė, realybėje valstybės dažnai naudodavo ir naudoja mišrią strategiją, taiko skirtingus būdus skirtingoms etninėms grupėms. Pavyzdžiui, Jugoslavijoje buvo sukurta federalinė sistema, galių pasidalijimas tarp respublikų, nors nevengota ir prievartinės kontrolės. JAV taikė prievartą indėnams, bet stengėsi asimiliuoti europiečius emigrantus. Didžioji Britanija dabar pereina nuo integracijos etninės politikos prie teritorinės savivaldos. Taigi, etninius konfliktus valstybės reguliuoja arba keisdamos etniškumo kaip išplėstinės giminystės ribų suvokimą tarp grupių (**etninių skirtumų naikinimo strategija**), arba valdydamos etninius skirtumus, keisdamos sąveikos tarp etninių grupių kainos ir naudos santykio suvokimą (**etninių skirtumų valdymo strategija**).

2. ETNINIŲ SKIRTUMŲ NAIKINIMO STRATEGIJA

2.1. Genocidas

Jungtinių Tautų konvencija dėl kelio užkirtimo genocidui apibrėžia *genocidą kaip bet kokius veiksmus, kuriais siekiama sunaikinti etninę, nacionalinę, religinę ar rasinę grupę, atliekant kitus veiksmus: grupės narių žudymas; fiziniai ar psichiniai sužalojimai; tyčinis nepakeliamų pragyvenimui sąlygų sudarymas; gimstamumo ribojimas; grupės vaikų perdavimas kitai grupei*. Baudžiama tiek už genocidą, tiek už genocido kurstymą, bandymą ir bendrininkavimą¹⁷⁸.

J. McGarry ir B. O'Leary nurodo šias pakankamas sąlygas valstybiniam genocidui:

- ❑ didelis rasinių (etninių) grupių karinės ir politinės galios disbalansas (genocido kaina santykinai maža);
- ❑ silpnesnioji rasinė (etninė) grupė valdo svarbius ir gausius išteklius (genocido nauda santykinai didelė – N. S.);
- ❑ subordinuoti grupė graso pakeisti socialinę ir ekonominę padėtį (demografinio ar ekonominio augimo tempai didesni už dominuojančios grupės);
- ❑ genocidą vykdanči valstybė yra nedemokratiška;
- ❑ būtina sąlyga genocidui – rasistinės arba etnocentristinės ar religinės doktrinos, propaguojančios dualistinę pasaulėžiūrą ir antiuniversalistines *homo sapiens* rūšies koncepcijas, teikiančios kurios nors vienos žmonijos dalies išskirtinumą ir neigiančios likusiųjų žmogiškumą¹⁷⁹.

Indėnų, Tasmanijos gyventojų, armėnų, žydų, tutsių ir hutų abipusis genocidas Ruandoje ir Burundyje akivaizdžiai patvirtina šių teiginių teisingumą. Tačiau tiek J. McGarry ir B. O'Leary, tiek kiti genocido tyrinėtojai – L. Kupe-
ris, J. Coakley, D. Horowitzas¹⁸⁰ – ignoruoja vieną svarbų veiksnį – išisąmo-
nintus rasinius skirtumus tarp valstybės piliečių. Rasinis valstybės neviena-
lytiškumas nėra būtinas, bet viena iš pakankamų sąlygų masiniam vienos ar
kitos grupės genocidui. Morfofiziologiniai skirtumai genocido vykdytojams
nurodo, kad juos su genocido aukomis sieja tikėtina mažesnė giminystė ir
tai psichologiškai mažina užuojautą genocido aukoms, kitaip tariant, neblo-
kuoja prievartos ir žudymo (genocido kaina mažesnė). Fiziniai skirtumai taip
pat palengvina greitą aukų identifikaciją. Visos genocidą patyrusios grupės
daugiau ar mažiau fiziškai skyrėsi nuo kitų grupių.

2.1.1. Ruanda ir Burundis

Ruanda ir Burundis iki nepriklausomybės buvo Vokietijos, vėliau – Belgijos valdomos kolonijos. Burundžio gyventojus sudaro trys socialinės ir ekonominės grupės: *ganva* (princai, nuo XVIII amžiaus iki kolonizacijos Burundžio teritorijoje gyvavo monarchija), tutsiai, gyvulių augintojai (15 %) ir hutai, žemdirbiai (84 %). Ruanda yra panašaus dydžio šalis. Iki 1959 metų taip vadinamosios „socialistinės“ revoliucijos šalį valdė monarchas, kuris rėmėsi tutsi diduomene (tutsių Ruandoje – 17 %). Hutai sudarė 82 % šalies gyventojų. Dauguma jų buvo žemdirbiai ir tutsių bandų piemenys. Pigmėjai medžiotojai *twa* sudarė 1 %. Tarp tutsių ir hutų yra nepakankamai patikimų visiškai tiksliai grupinei identifikacijai, tačiau gana ryškių fizinių skirtumų (tutsiai vidutiniškai 15 cm aukštesni už hutus ir 30 cm už *twa*).

Iki 1960 metų Ruandai buvo būdinga labai ryški socialinė stratifikacija ir mažas socialinis mobilumas. Burundyje stratifikacija nebuvo tokia ryški kaip Ruandoje, bet tutsiai dominavo armijoje ir valstybės administracijoje. Abejose šalyse vertikalus socialinis ir ekonominis susiskaidymas persipynė su etniniu ir rasiniu pasidalijimu – tutsiams priklausė žemė ir gyvuliai, o hutai mainais už teisę dirbti žemę mokėdavo duoklę arba eidavo lažą.

Kolonijinio valdymo laikotarpiu belgų katalikiškos misijos išugdė naują hutų elitą, kuris, pasiremdamas valstiečiais, 1959 metais įvykdė socialinę revoliuciją. Revoliucija prasidėjo kaip paprastas maištas. Vieni tutsių feodalai buvo išžudyti, kiti pabėgo. 1960 metais po rinkimų hutų partijos surinko apie 80 % balsų ir parlamentas panaikino monarchiją. Hutų politikai tuo nepasitenkino ir 1962–1963 metais dar apie 12 000 tutsių buvo išžudyta, vėliau dauguma jų pasitraukė iš šalies į Burundį, Ugandą, Zairą ir pradėjo partizaninį karą.

Ruandos įvykiai tapo sektinu pavyzdžiu hutams, o tutsiams – baisiu košmaru Burundyje, nes tai kūrė šių grupių tarpusavio nepasitikėjimą. 1965 metais Burundyje hutai laimėjo rinkimus, tačiau karaliaus dvaras (spaudžiamas tutsių) panaikino rinkimų rezultatus. Hutams tapo aišku, kad taikiu būdu jiems nepavyks pasiekti valdžios ir panaikinti tutsių dominavimo. Tų pačių metų spalio mėnesį grupė hutų armijos ir žandarmerijos karininkų nesėkmingai bandė padaryti valstybės perversmą, po kurio ėjo etniniai valymai armijoje ir žandarmerijoje, represijos prieš hutų politinį ir ekonominį elitą (dauguma buvo nužudyti – apie 12 000). Hutų keršto ilgai laukti neteko.

1972 metais prasidėjo hutų vidurinėsios klasės sukilimas, kuriame daugiausia dalyvavo mokytojai ir smulkūs prekybininkai. Jie žudė vietinio tutsių elito narius. Kariuomenė greitai atkūrė tvarką, represijos tapo masinėmis. Tutsių taikiklyje atsidūrė visi hutai, net mokiniai. Numanomas aukų skaičius

svyruoja nuo 100 000 iki 200 000. 1988 metais hutai dar kartą spontaniškai sukilo, nes bijojo gandy, kad pasikartos 1972-iejų, ir išplovė tris su puse tūkstančio tutsių. Atsakydami tutsiai nužudė 15 000–20 000 hutų.

Pastaruosius ketverius metus vyko nedideli susirėmimai tarp Burundžio armijos ir hutų partizanų. 1996 metais armija išvijo hutus iš sostinės Bužumbūros ir, siekdama atkirsti partizanų materialinį aprūpinimą, pradėjo vadinaimą „pergrupavimo“ politiką. Tam buvo steigiamos koncentracijos stovyklos, kuriose privalėjo gyventi jauni hutų vyrai. Maždaug vienas iš dešimties Burundžio gyventojų (iš viso – apie 330 000 hutų) tuo metu gyveno šiose stovyklose. Anot tarptautinių humanitarinių organizacijų pranešimų, stovyklų sanitarinės sąlygos buvo siaubingos, jose mirė tūkstančiai žmonių nuo ligų ir bado¹⁸¹.

Atrodė, kad Ruandos ir Burundžio istorija yra vienas kito veidrodiniai atspindžiai, tačiau 1994 metais Ruandoje padėtis apsivertė aukštyn kojomis, kai hutų radikalai įvykdė dar vieną tutsių genocidą. Jau nuo 1990 metų Ruandos patriotinio fronto (tutsių politinė organizacija) armija vis labiau ėmė grasinti hutų valdžios monopoliui. Hutų partijos su prezidento Habyarimano pritarimu pradėjo ruošti galimam tutsių išnaikinimui. Buvo sukurtos sukarintos jaunuolių milicijos, kurių narius apmokė Ruandos karinės pajėgos.

Tarptautinei bendruomenei spaudžiant, 1993 metais buvo pasirašytas Arušos susitarimas, pagal kurį valdžia turėjo būti proporcingai pasidalyta. Hutų radikalai tai įvertino kaip išdavystę. 1994 metų balandžio 6 dieną prezidento Habyarimano lėktuvas buvo numuštas ir šis įvykis tapo masinio teroro pradžia. Iki balandžio pabaigos jau buvo 100 000 aukų. Dabartiniais skaičiais genocido aukų skaičius siekia apie milijoną tutsių ir liberaliai nusi-teikusių hutų. Genocidą sustabdė tik sėkmingas Ruandos patriotinio fronto puolimas. Valdžia Ruandoje vėl atsidūrė tutsių rankose¹⁸².

Tiek hutų, tiek tutsių genocidas, galima manyti, vyko dėl alternatyvos nebuvimo. Kokia nors kita etninė politika buvo pasmerkta nesėkmei. Teritorinė autonomija neįmanoma dėl daugiau ar mažiau netolygaus šių rasinių grupių teritorinio pasiskirstymo. Asimiliacija neįmanoma dėl rasinės tapatybės elementų. Galių proporcingas pasidalijimas ar paprasta demokratija nebuvo galima, nes procentinė tutsių dalis yra gana maža, kad jie galėtų pretenduoti į svarbesnę vietą valstybėje, o subordinuotos mažumos perspektyva jiems neatrodė viliojanti. Tutsių mažumai beliko genocidas ir prievartinė kontrolė (deportacija, perkėlimas buvo neįmanomi, nes Ruandoje gyventojų tankumas ir taip vienas iš didžiausių Afrikoje – 160 žm./km²). Ruandoje tutsiai kaip tik siekė atgauti prievartinę kontrolę hutams ir dalis hutų šią problemą išsprendė – griebėsi genocido.

2.2. Etninis valymas ir (ar) deportacija

Brutaliausias po genocido etninių konfliktų sprendimo būdas yra deportacija arba neseniai „nukaltas“ naujadaras – etnis valymas. Deportacija – procesas, kai etninė grupė ar jos dalis perkeliama gyventi už valstybės ribų ar išblaškoma valstybės teritorijoje. Deportacija gali būti panaudota kaip priemonė genocidui ir asimiliacijai vykdyti. Stalino tremtys ar indėnų perkėlimas į rezervacijas pasmerkė alkiui ir mirčiai nuo įvairiausių ligų šimtus tūkstančių žmonių. Tokius lemtingus padarinius buvo galima numatyti iš anksto, todėl šie veiksmai vertintini kaip netiesioginis genocidas. Etninės grupės teritorinis išblaškymas skatina jos narių asimiliaciją į dominuojančią skaičiumi grupę, nes sunku perduoti grupės identitetą kitai kartai (žr. smulkiau kitame skyriuje). Tiesa, masiniai gyventojų perkėlimai gali būti ir neprievartiniai. Pavyzdžiui, Turkija su Bulgarija ir Graikija susitarė apsikeisti etninėmis mažumomis.

Ir deportacijai, ir genocidui sudaro sąlygas tokios pat aplinkybės, tik genocidas sunkiai įmanomas, jei nėra ryškių morfofiziologinių skirtumų tarp grupių, o deportacijai tai visiškai nekliudo. Taip pat, žinoma, lengviau deportuoti mažesnes grupes. Valstybių galia ir savarankiškumas tarptautinėje sistemoje įgalina jas be išorės kliūčių vykdyti tokią etninę politiką. Tik stipri valstybė gali priversti kitas valstybes priimti pabėgėlius ar perkeltuosius asmenis iš savo teritorijos. Tad deportacija galima, kai yra:

- didelis politinių ir karinių resursų disbalansas tarp etninių grupių;
- demografinis disbalansas tarp etninių grupių;
- silpnesnioji grupė valdo gausius materialinius išteklius;
- subordinuota grupė bando pakeisti *status quo*; politiškai organizuota;
- valstybė nedemokratiška;
- valstybė stipri tarptautinėje arenoje.

2.2.1. Etninės deportacijos pokario komunistinėje Lenkijoje

Šiuo metu Lenkijoje iš 38 512 800 gyventojų etniniai lenkai oficialiai sudaro 97,1 % visų valstybės gyventojų. Pagal 2011 metų visuotinį surašymą, 94,8 % gyventojų laikė save tik lenkais, o 2,26 % deklaravo dvigubą priklausymą lenkų tautai ir vienai kuriai nors etninei mažumai, 1,35 % nesugebėjo identifikuoti savo etninės tapatybės arba atsisakė ją nurodyti. 1,55 % gyventojų nurodė, kad priklauso išimtinai tik vienai kuriai etninei mažumai. Svarbiausios Lenkijos etninės mažumos yra šios: šlionskiečiai – 846,7 tūkst., ka-

šubai – 232,5 tūkst., vokiečiai – 147,8 tūkst., ukrainiečiai – 51 tūkst., baltarusiai – 46,8 tūkst. Taip pat Lenkijoje dar gyvena apie 17 tūkst. romų, 13 tūkst. rusų, 10 tūkst. lenkų. Lietuvių yra apie 5600, kurie daugiausia gyvena Punsko valsčiuje¹⁸³.

Prieškario Lenkija etniškai buvo gana marga valstybė. 1921 metų surašymo duomenimis, Lenkijoje gyveno 14,3 % ukrainiečių, 3,9 % baltarusių, 10,5 % žydų ir 3,9 % vokiečių, nedaug lietuvių ir slovakų. Lenkai sudarė apie 68 % gyventojų¹⁸⁴. Pokarinė Lenkija dėl valstybės sienų pakeitimo ir etninių grupių perkėlimo tapo pavyzdine nacionaline valstybe.

Potsdamo konferencijoje sąjungininkai pakeitė Lenkijos sienas, palikdami SSRS jos anksčiau pagal Molotovo–Ribentropo paktą užgrobtas Lenkijos rytines teritorijas ir perduodami Vokietijos rytines teritorijas iki pat Oderio Lenkijai. Etniškai vienalytę Lenkiją sukūrė trys deportacijos procesai – vokiečių išvarymas iš atgautų reicho rytinių Brandenburgo, Silezijos, Pamario, Rytprūsijų ir Gdanskio žemių, lenkų repatriacija iš SSRS ir ukrainiečių perkėlimas į SSRS ir jų išblaškymas po Lenkijos teritoriją. Reikia pažymėti, kad deportacijos vykdytos pagal Potsdamo konferencijos susitarimus. Vokiečių deportacija iš Lenkijos buvo platesnė – 16,5 mln. vokiečių iškeldinimo iš Čekoslovakijos, Vengrijos ir Vojvodinos – akcijos sudėtinė dalis. 1945 metų spalio 10 dieną sąjungininkai įkūrė Bendrą repatriacijos vykdymo valdybą, kuri lapkričio 20 dieną leido 2,5 mln. vokiečių perkelti iš Čekoslovakijos, o 1946 metų vasario 14 dieną – 5 057 000 vokiečių ištremti iš Lenkijos. Iš lenkų pusės, kaip ir visas deportacijas, organizavo specialiai tam įkurta Valstybinė repatriacijos tarnyba. Perkeliama asmenys iš pradžių buvo surenkami į stovyklas, iš kurių vėliau traukiniais pervežami į sąjungininkų kontroliuojamą Vokietiją. 1945–1947 metais lenkams pavyko deportuoti iš naujai įgytų teritorijų 3,5 mln. vokiečių vietoj numatytų 5 mln.¹⁸⁵

Tuo pat metu vyko lenkų ir lenkų kilmės asmenų repatriacija iš buvusios Žečpospolitos rytinių pakraščių – Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos. Iš viso į Lenkiją atsikėlė apie 1,5 mln. žmonių. Jie dažniausiai buvo apgyvendinti vakarinėse, vokiečių paliktose žemėse. 1947 metais buvo deportuota 750 000 ukrainiečių į Ukrainos SSR ir dalis ukrainiečių perkelta į kitas Lenkijos vietas (daugiausia – į šiaurę). Tai buvo padaryta, siekiant palaužti Ukrainos sukilėlių armijos (UPA), kurią rėmė ukrainiečių kaimas, pasipriešinimą. 1947 metų vasarą operacijos „Vysla“ metu pietų Lenkijos *Bieszczady* regionas buvo etniškai išvalytas. Ištisi kaimai deportuoti į SSRS arba išblaškyti po šiaurės vakarų Lenkiją (paprastai, tie, kurie turėjo giminių lenkų), leidžiant vienoje vietovėje apsigyventi ne daugiau kaip po tris šeimas¹⁸⁶.

2.3. Asimiliacija

Kaip buvo minėta, dažniausiai asimiliuojasi subordinuotos migrantų grupės. Paprastai, žmonės gimsta etninėse grupėse ir vėliau (iki paauglystės) jie turi patvirtinti savo tapatybę arba ją atmesti ir pakeisti kita, t. y. asimiliuotis (jei turi pasirinkimo galimybę). Asimiliacijos rezultatas priklauso nuo dviejų priešpriešinių tendencijų: individų etniškai įcentrinio polinkio remti ir mėgti tuos, su kuriais sieja tariamai bendra kilmė, ir etnoišcentrinės tendencijos gerinti savo gyvenimo perspektyvas kitais būdais, eventualiai vedančiais į akulturaciją ir asimiliaciją. Etnoišcentrinė jėga turi būti stipresnė, t. y. etnocentrizmo kaina didesnė nei suvokiama nauda individams ($c/b > r$), kad jie asimiliuotųsi (tiek subordinuotos, tiek dominuojančios grupės, nors motyvacijos būna skirtingos)¹⁸⁷. Valdančiosios mažumos asimiliuojasi, kai nesugeba išlaikyti savo dominavimo (paprastai, kooptuojamas subordinuotos grupės elitas). Dominuojančios daugumos vyriausybės leidžia asimiliaciją, kai mažumos egzistavimas graso valstybės saugumui ar efektyviam administravimui (pvz., Rumunija Ceaucescu valdymo metu). Bet abi pusės gali vilioti suvienyto junginio dydžio teikiamos fizinės apsaugos garantijos bendro pavojaus akivaizdoje ir naujos ekonominės galimybės. Juk dažnai grupės nariai patiria panašų likimą karo metu ar priešišku etninių grupių apsuptyje. Kitaip sakant, rinkdamiesi grupinę priklausomybę, individai įvertina tiek giminytės su grupių nariais laipsnį, tiek grupių teikiamą išteklių kiekį bei fizinės apsaugos patikimumą.

Van den Bergho nuomone, asimiliacijos ir kitų etninių pokyčių mastą ir greitį paaiškina šešių veiksnių derinys: fizinės išvaizdos panašumas, kultūrinis artimumas, grupės dydis, grupės statusas visuomenėje, teritorinis pasiskirstymas ir grupės kilmė (autochtonai ar imigrantai). Kuo grupės fiziškai ir kultūriškai panašesnės, tuo labiau tikėtina, kad asimiliacija bus lengvesnė. Kuo grupė mažesnė ir žemesnio socialinio statuso, tuo labiau tikėtina, kad ji asimiliuosis. Imigrantų ir geografiškai išsibarsčiusios etninės grupės daug dažniau asimiliuojasi nei autochtonai, gyvenantys apibrėžtoje teritorijoje¹⁸⁸.

Taip vyksta laisvanoriški asimiliacijos procesai. Tačiau valstybių vyriausybės pačios gali inicijuoti asimiliaciją, vykdydamos tam tikrą politiką, kuria siekiama suvienodinti etninius gyventojų žymenis (simbolius, mitus, kalbą ir kt.), skatinti etniškai mišrias santuokas ir taip naikinti etninius skirtumus.

Tik turtingos bei kariškai stiprios, nepripažįstančios kolektyvinių teisių ir tarptautinį prestižą turinčios valstybės labiau linkusios vykdyti asimiliacinę politiką. Istoriniai duomenys byloja, kad sėkmingiausiai asimiliacijos politika buvo

taikoma mažoms migrantų etninėms grupėms, geografiškai išsibarsčiusioms, žemo socialinio statuso, ekonomiškai nespecializuotoms, politiškai neorganizuotoms, fenotipiškai ir kultūriškai panašioms į vyriaujančią etninę grupę.

Moderniaisiais laikais dėl masinės karybos bei demokratizacijos didelių ir kompaktiškai gyvenančių mažumų egzistavimas darosi pavojingas valstybių stabilumui ir teritoriniam vientisumui, ypač jei kaimynystėje yra „motininė“ valstybė ar gretimoje valstybėje gyvena nemažai jų tautiečių (pvz., rusakalbiai Moldavijoje). Šiuolaikinių valstybių vyriausybės suinteresuotos, kad kaip galima daugiau piliečių manytų, kad juos sieja tolimos giminystės ryšiai, nes tada pastarieji noriau moka mokesčius, tarnauja kariuomenėje ir prireikus guldo galvas karuose. Vyriausybių įtarimai mažumų neloyalumu ne kartą pasitvirtino krizių atvejais. Tereikia prisiminti Sudetų vokiečius tarpukario Čekoslovakijoje ar kroatų Jugoslavijoje, flamandų bendradarbiavimą su naciais. Tačiau jei susiduriama su etninės grupės pasipriešinimu arba tarptautinė padėtis tampa nepalanki, apsiribojama akulturacija. Dažnai akulturacijos procesai vadinami integracija. Tipiškas asimiliacinės politikos pavyzdys buvo Prancūzijos ligšiolinė etninė politika.

2.3.1. Prancūzija

Prancūzijoje po Antrojo pasaulinio karo iki pat 2004 metų nebuvo galima rinkti oficialios etninių mažumų statistikos. Tačiau ir dabar patikimų duomenų nėra. Nors apytiksliai žinoma, kad Bretanėje gyvena 1 mln. bretonų (1,7 % gyventojų), pietvakariuose prie Ispanijos sienos – baskai (259 000, arba 0,44 % visų gyventojų), o Langedoke – okcitaniečiai (apie 2 mln., 1979 metų apklausos duomenimis), kalbantys Langedoko tarmėmis, ir korsikiečiai Korsikoje (apie 350 000, arba 0,62 % visų gyventojų)¹⁸⁹. Taigi, autochtoninės mažumos gali sudaryti 5–6 % gyventojų. Nustatyti musulmonų skaičių Prancūzijoje nėra lengva. Įvairiais skaičiavimais jis svyruoja nuo 5 iki 7,7 mln. (11 % gyventojų)¹⁹⁰.

Prancūzijos revoliucijos ideologijoje ir praktikoje pilietybė buvo svarbiausias dalykas. Prancūzijos revoliucija, iškeldama vienos ir nedalomos tautos, sudarytos iš teisiškai lygių individų, turinčių tiesioginį ryšį su valstybe, idealą, reikšmingai prisidėjo prie nacionalinės valstybės kūrimo (panaikinama sienas ir luomų skirtumus tautos viduje). Nors Prancūzijos revoliucija iš karto įtraukė didelį skaičių valstiečių bei miestiečių į politinę veiklą ir išklė liaudies pilietybės idėją, toks visuotinis dalyvavimas politikoje nebuvo ilgalaikis. XIX amžiaus šešis pirmuosius dešimtmečius daugiausia vyko politinės kovos dėl valstybės kontrolės tarp konkuruojančių politinių elitų. Tik 1848

metais Prancūzijoje visiems vyrams buvo suteikta teisė balsuoti, t. y. dalyvauti politiniame procese. Nuo to momento valstybė pati pradėjo aktyviau į visuomeninį gyvenimą įtraukti šiuos „naujus piliečius“.

Dar 1790 metais abato Gregorio atlikti tyrimai parodė, kad tuo metu trys ketvirtadaliai Prancūzijos gyventojų mokėjo prancūzų kalbą, tačiau tik viena dešimtoji prancūziškai kalbėjo idealiai. Netgi 1863 metais pagal oficialius duomenis maždaug ketvirtadalis Prancūzijos gyventojų nekalbėjo prancūziškai.

Trečiosios respublikos gyvavimo laikotarpis buvo lemiamas, galutinai asimiliuojant mažumas. XIX amžiaus aštuntajame dešimtmetyje pirmą kartą buvo įvestas visuotinis privalomas pradinis švietimas, o 1914 metais pradinėse mokyklose – privalomas standartinis prancūzų kalbos mokymas. To paties buvo reikalaujama ir kitose valstybinėse įstaigose. Civilinis ir karinis (berniukams) mokymas pakeitė religinį švietimą. Vėliavos, „Marselietės“ ir Bastilijos paėmimo dienos simbolika padėjo tvirtinti prancūzų piliečių tautos identitetą. Moterims balsavimo teisė buvo suteikta 1945 metais. Pradėjus tiesti geležinkelius, naujus kelius, atsiradus naujoms komunikacijos priemonėms, Prancūzijos rajonai pasidarė mažiau izoliuoti, patobulėjo kaimo gyventojų prancūzų kalba¹⁹¹.

Šiame amžiuje Prancūzija, kaip paprastai, laikėsi imigrantų asimiliacijos politikos. Antrosios kartos imigrantai buvo laikomi piliečiais. Nors kai kurios pilietybės suteikimo detalės kito keletą kartų, tačiau pagrindinis principas išliko tas pats – automatiškai pilietybė buvo suteikiama Prancūzijoje gimusiam asmeniui ir ten gyvenančiam tuo metu, kai jis sulaukia pilnametystės. 1945 metais buvo dar pridėta penkių gyvenimo šalyje metų sąlyga ir valstybei suteikta teisė atsisakyti suteikti pilietybę dėl asmens nepakankamo asimiliavimosi dėl sunkių fizinių ar protinių trūkumų. 1973 metais buvo atsisakyta suteikti pilietybę kaliniams, nuteistiems už kai kuriuos kriminalinius nusikaltimus. Buvo taip pat ir pilietybės suteikimo sąlygų, liberalizavimo atvejų. 1927 metais asmuo, gimęs ir gyvenantis Prancūzijoje, galėjo prašyti Prancūzijos pilietybės dar nesulaukęs pilnametystės, nuo 16 metų, jei sutinka tėvai, mažiau nei 16 metų – tėvams pateikus prašymą.

Tačiau 9-ajame dešimtmetyje *jus soli* pradėtas kritikuoti. Kritikavo, nors ir dėl skirtingų dalykų, tiek dešinieji, kurie, paprastai, pasisakė už imigrantų asimiliaciją, tiek kairieji, rėmusieji daugiakultūriškumą. Pagrindinė to priežastis buvo imigrantų iš Šiaurės Afrikos šalių (ypač Alžyro) traktavimas¹⁹². Spaudžiant Nacionaliniam frontui, centro ir dešinėsios partijos 1986 metais išklėlė idėją, kad antrosios kartos imigrantai neturėtų būti savaime pripažįstami Prancūzijos piliečiais, bet turėtų prašyti pilietybės.

Dešiniųjų manymu, antrosios kartos imigrantams Prancūzijos pilietybė suteikiama, nepatikrinus jų išsilavinimo, išprusimo. Užsieniečiai tampa prancūzais, nepatikrinus, ar jie – „prancūzai širdyje“. Jie gynė tradicinį tautinės valstybės modelį ir reikalavo imigrantų asimiliacijos arba jų išvykimo iš šalies. Nacionalistai pasisakė prieš dvigubą pilietybę, nes pilietybės šventumo principas remiasi pareiga tėvynei, karinės tarnybos principu.

Prancūzijoje plačiai diskutuota, kaip pakeisti valstybės vykdomą politiką užsieniečių atžvilgiu. Buvo galimi du variantai – arba sugriežtinti pilietybės suteikimo procedūrą arba apriboti „atvirų durų“ politiką imigrantams. Keisti pilietybės politiką vertė vis didėjantis Šiaurės Afrikos antrosios kartos imigrantų skaičius, žmonių, turinčių dvigubą pilietybę, skaičiaus didėjimas. Įtakos tam taip pat turėjo nerimas, kad islamas gali tapti antrąja Prancūzijos religija.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą keli tūkstančiai alžyriečių dirbo Prancūzijoje, per karą daugiau kaip 160 tūkst. tarnavo Prancūzijos kariuomenėje, dar 80 tūkst. dirbo Prancūzijoje. Po karo beveik visi jie grįžo į Alžyrą, tačiau 1920 metais imigracija vėl prasidėjo ir 1930 metais Prancūzijoje gyveno 120 tūkst. alžyriečių. 1961 metais Alžyro bendruomenė Prancūzijoje sudarė 350 tūkst. žmonių, iš jų 80 tūkst. – vaikai. Alžyriui atgavus nepriklausomybę, Prancūzijoje gyvenantys alžyriečiai turėjo pasirinkti pilietybę ir dauguma jų tapo naujosios tėvynės piliečiais.

Imigrantų asimiliacijos sunkumai buvo susiję ne tik su kultūriniais ir politiniais skirtumais, bet ir su socialiniais bei ekonominiais aspektais. Galimybės imigrantams greitai asimiliuotis buvo daug mažesnės nei anksčiau ir tai daugiau susiję tiek su socialinėmis ir ekonominėmis priežastimis, tiek su kultūriniais skirtumais. Prancūzijoje 8 dešimtmetyje plačiai diskutuota, kaip pagerinti imigrantų integracijos sąlygas, tačiau vyriausybė neskubėjo skirti tam finansavimo.

1983–1986 metais, dešiniųjų partijų politikams ėmus kritikuoti Prancūzijos pilietybės įstatymus, intensyvėjant diskusijoms pilietybės klausimais, vis ryškėjo nacionalistų teiginiai, kad imigrantų asimiliacija – neįmanoma. Nacionalistai teigė, kad dabar imigrantai nenori asimiliuotis kitaip, nei ankstesnės katalikų ir žydų imigrantų bangos. Jų teigimu, savo įtakos neteko ir pagrindinės asimiliacijos institucijos – mokykla, bažnyčia, kariuomenė. Buvo pabrėžiami islamo ir Vakarų valstybių kultūriniai ir politiniai skirtumai. 1986 metais, į valdžią sugrįžus dešiniešiams, J. Chiracas pareiškė, kad nuo šiol Prancūzijos pilietybės suteikimas imigrantams priklausys tik nuo asmens noro. Numatyta, kad antrosios kartos imigrantas turėtų rašyti spe-

cialų pareiškimą pilietybei gauti, o valstybė neturėtų teisės jo nepatenkinti, išskyrus tuos atvejus, jei asmuo yra nusikaltėlis, ar kitas įstatymais numatytas išimtis.

Prancūzijos durys nuo seno buvo atviros užsieniečiams, todėl griežtos reformos būtų sukėlusios ne tik nemažos dalies elektorato, bet ir įvairių organizacijų nepasitenkinimą. Prieš užsieniečių teisių suvaržymą pasisakė tokios oficialios institucijos kaip Valstybės taryba, Aukščiausioji gyventojų ir šeimos taryba, Žmogaus teisių komisija, taip pat visuomeninės organizacijos (Žmogaus teisių lyga ir SOS rasizmas). Tad, nors J. Chiracas prezidento rinkiminėje kampanijoje turėjo sumanymą keisti šalies politiką imigrantų atžvilgiu, gali būti politiniai praradimai tuo metu jį paskatino atsisakyti šios minties.

Tačiau Prancūzijos pilietybės politika šiek tiek pasikeitė devintojo dešimtmečio pradžioje. 1993 metais pakoreguoti įstatymai numatė, kad dauguma Prancūzijoje gimusių imigrantų vaikų turi prašyti pilietybės, o ne savaime ją gauti¹⁹³. Etninės politikos požiūriu, ypač įdomūs buvo Ministro Pirmininko L. Jospino 2000 metų liepos mėnesį paskelbti planai suteikti Korsikai ribotą autonomiją. Pagal šį planą korsikiečių kalba būtų buvusi privaloma darželiuose. Korsikos regionalinė asamblėja būtų galėjusi leisti su ūkio planavimu, švietimu ir kultūra susijusius įstatymus, kuriuos turėtų patvirtinti Prancūzijos parlamentas. Šio plano nepavyko įgyvendinti, nes tam pasipriešino dešinieji ir buvo nepatenkinti patys korsikiečiai. 2003 metų vasarą surengtas referendumas šiuo klausimu nesurinko balsų daugumos (autonomijos priešrinkai surinko 50,98 % balsų, o už autonomiją balsavo 49,02 %) ¹⁹⁴. Dešinieji baiminosi dėl Prancūzijos, kaip unitarinės valstybės, likimo, nes kitos mažumos taip pat galėtų pradėti reikalauti sau savivaldos teisių. Korsikiečiams šios nuolaidos atrodė nepakankamai ginančios jų interesus¹⁹⁵. 2003 metais Prancūzijos vyriausybė žengė beprecedentį žingsnį – įkūrė Prancūzijos musulmonų religijos tarybą (CFCM), kuri yra skirta adaptuoto prancūziškojo islamo propagavimui, valstybės ir Prancūzijos musulmonų bendruomenės santykiams aptarti.

Prancūzija po truputį atsisako savo ilgalaikės asimiliacijos politikos ir krypta akulturacijos link. Tai nulemia ir Prancūzijos valstybės nesugebėjimas integruoti musulmonų. 2005 metų smurto proveržiai Paryžiaus priemiesčiuose, 2015 metų teroro aktai Paryžiuje, 2016 m. liepos 14 d. teroro išpuolis Nicoje išryškino galias problemines etnoreligines Prancūzijos visuomenės raidos tendencijas. Apklausų rezultatai rodo, kad prancūzai mano, kad musulmonai yra blogai integruoti (68 proc., 2010 m. duomenys), nes priešinasi integracijai ir atmeta Vakarų kultūrą ir vertybes (61 proc.), o Prancūzijos

musulmonai akcentuoja nelygias teises ir galimybes bei valstybės spaudimą atsisakyti svarbių tradicinių musuloniško gyvenimo būdo bruožų¹⁹⁶. 2008 metų apklausos duomenimis, apie 45 proc. arabų, turkų kilmės, iš Azijos kilusių imigrantų teigė, kad prancūzai jų nepriima ir jie jaučiasi diskriminuojami. 41 proc. antros kartos imigrantų teigia priklausantys savo etninės kilmės grupei, kiti demonstruoja dvigubą tapatybę¹⁹⁷.

Nesklendžią musulmonų integraciją Prancūzijoje lemia ir sociekonominės, demografinės ir kultūrinės priežastys. Islamas nedera su Prancūzijos ekstremaliai pasaulietine politine kultūra. Valstybė sistemingai įstatymiškai negatyviai diskriminuoja islamo religines praktikas viešumoje (pvz., draudimas dėvėti religinius simbolius mokyklose (2004 m.), visadengiančius galvos ir kūno apdangalus 2010 m.). Tai stigmatizuoja islamą Prancūzijoje. Taip pat musulmonų nedarbas didesnis nei vidutiniškai (musulmonų, nebaigusių vidurinės mokyklos, skaičius ženkliai aukštesnis nei nemusulmonų; 30 proc. Alžyro ir 28 proc. Maroko musulmonų bendruomenės jaunimo neturėjo darbo). Musulmonų getų kūrimasis stabdo musulmonų asimiliaciją Prancūzijoje – du trečdaliai musulmonų telkiasi Prancūzijos didžiųjų urbanistinių konglomeracijų pakraščiuose (Paryžius ir priemiesčiai, Marselis, Nica, Lionas, Grenoblis, Lilis). Kita priežastis – didesnis musulmonų gimstamumas (3,5–4 vaiko vidutiniškai gimdo Prancūzijos musulmonės, kai kitos moterys – 1,3 vaiko). Penktadalis Prancūzijos jaunimo iki 24 m. – musulmonai¹⁹⁸.

XIX–XX amžiuje Prancūzijos valstybė asimiliacija pasiekė savo tikslų, išskyrus imigrantų musulmonų atžvilgiu. Tai pavyko padaryti, nes etninės mažumos buvo santykinai neskaitlingos, žemo socialinio statuso, ekonomiškai nespecializuotos, politiškai neorganizuotos, fenotipiškai panašios ir kultūriškai artimos valstybės etninei daugumai. Valstybė turėjo pakankamą veikimo laisvę tarptautinėje sistemoje ir galią vykdyti tokią politiką. Musulmonų integracija – nesėkminga dėl kultūrinio ir fenotipinio skirtingumo bei etninių getų susikūrimo.

2.4. Integracija ir akultūracija

Etninius santykius nagrinėjančioje literatūroje yra gausybė žodžių ir terminų, apibūdinančių *integracijos* procesą ir politiką, pavyzdžiui: „tautų katilas“ (angl. *melting pot*), absorbcija, „salotų dubuo“, pliuralizmas, segregacija, nacijos formavimas (angl. *nation-building*), multikultūralizmas. Apibendrinta ir formalia prasme integracija gali būti apibrėžta kaip atskirų elementų įtraukimas ar išitraukimas į esančią visumą ir sistemos elementų tarpusavio ryšių stiprinimas. Etninius santykius šis terminas dažniausiai apibūdina kaip etninių mažumų narių įtraukimo į visuomenę procesą ir tokių santykių kiekybę bei kokybę socialinėje, ekonominėje, politinėje, teisinėje ir kultūrinėje sferose. Integracijos sąvoka nusako socialinę, kultūrinę ir teisinę politiką etninių mažumų atžvilgiu. Jos tikslas – suteikti etninėms mažumoms ar imigrantams visateisių visuomenės narių statusą, garantuojant jiems lygias galimybes, teises ir pareigas, sukuriant visiems bendrą politinę kultūrą ir pilietinį valstybinį identitetą, kartu išsaugant etninių mažumų tapatybių savaimingumą.

Vis dėlto sunku integraciją laikyti savarankišku ilgalaikiu etninių konfliktų sprendimo būdu. Integracija veda arba prie lėtos asimiliacijos į etninę grupę, kurios tapatybės elementai vyrauja visuomenėje, arba prie susiliejiimo. Mat nei visos etninių grupių kalbos gali būti valstybinės, nei visų mažumų šventės ir tradicijos vienodai sureikšmintos valstybėje. Politikai ir įstatymų leidėjai neišvengiamai turi būti selektyvūs. Taip jie netiesiogiai proteguoja vieną ar kitą etninę tapatybę, todėl, analitiniu požiūriu, *integracija* nėra metodas, bet greičiau etninių santykių būklė (kuri gali tęstis labai ilgą laiką). Todėl toliau bus naudojamas terminas *akultūracija*, kuris yra tinkamesnis apibrėžti specifinę etninę politiką, kurios sėkmingas rezultatas yra *integracija*.

Akultūracijos atveju, viena etninė grupė perima kitos grupės kultūros elementus, tačiau išsaugo savo tapatybę. Paprastai, procesas būna abipusis, tačiau jei grupių tarpusavio ryšiai yra hierarchiniai, subordinuoti nuolat patiria spaudimą perimti kuriuos nors vyraujančios kultūros bruožus (dažniausiai kalbą, religiją). Akultūracija suteikia atsivertėliams tam tikrų karjeros ar verslo pranašumų (priėmę islamą, krikščionys Osmanų imperijoje būdavo atleidžiami nuo mokesčių, išmokus lietuvių kalbą, galima įsidarbinti valstybinėse įstaigose ir kt.). Akultūracija yra būtina asimiliacijos prielaida, bet nėra pakankama sąlyga. Akultūracija yra tartum pusiaukelė tarp asimiliacijos ir etninių mažumų toleravimo arba *suliejimo*. Etninių mažumų *suliejimą* galima traktuoti kaip specialų asimiliacijos atvejį, kai mažumas bandoma asimiliuoti ne į jau egzistuojančią etninę tapatybę, bet į dirbtinai sukonstruotą naują etninę tapatybę (pvz., sovietinę liaudį).

2.4.1. Jungtinė Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystė

Jungtinė Karalystė (JK) yra multietninė valstybė, kurioje etniniai ir kultūriniai dariniai ne visai sutampa su jos sudedamųjų dalių sienomis. Anglija su 53 mln. gyventojų yra didžiausia Jungtinės Karalystės dalis (84 % visų gyventojų), Škotijoje gyvena 5,3 mln. (8,4 %), Velse – 3 mln. (4,8 %), Šiaurės Airijoje – 1,8 mln. (2,9 %) gyventojų¹⁹⁹. Migrantai sudaro 13 % visų JK gyventojų. Musulmonų skaičiuojama tarp 2,7–2,9 mln. (5 %). Absoliuti dauguma gyvena Anglijoje²⁰⁰.

Vis mažėjančiam velsiečių ir škotų skaičiui būdinga dviguba tapatybė. Etniniškai ir kultūriškai jie save laiko velsiečiais ir škotais, o politiškai – britais. XX amžiaus antroje pusėje per apklausas paprašyti identifikuoti save tik vienu kriterijumi savo kultūrinį tapatumą kaip pagrindinį pasirinko 57 % velsiečių ir 52 % škotų. Anglai etnonimą „britas“ vartojo sinonimiškai „angliui“²⁰¹ (nors save apibūdinančių anglais Anglijoje skaičius auga: 1997 m. vykdytos apklausos duomenys rodė, kad 55 % respondentų įvardijo save britais, 33 % – anglais; 2012 m. britais ir anglais save jau įvardijo po 43 % respondentų)²⁰².

2011 metais pirmą kartą visuotinio surašymo metu buvo užduotas klausimas apie nacionalinę tapatybę. Rezultatai parodė, kad, pirmiausia, britais save laikantių JK gyventojų skaičius mažėja ir Anglijoje (29 %), ir Velse (24 %), ir Škotijoje (27 %), išskyrus Šiaurės Airiją, kur britiškąją tapatybę rinkosi 46 % apklaustųjų, o etnokultūrinę tapatybę – 21 % Šiaurės airių. Iš viso JK britiškąją tapatybę kaip pagrindinę ar kartu su regioninėmis tapatybėmis rinkosi 29 % apklaustųjų. Per apklausas paprašyti identifikuoti save tik vienu kriterijumi savo etnokultūrinį tapatumą kaip pagrindinį pasirinko 57,7 % apklaustųjų anglų, 65,9 % velsiečių ir 62 % škotų²⁰³.

Šiaip jau „britiškas“, „britų“ yra politinė ir teisinė sąvokos. Jos vartojamos vadinti valstybės institucijas (monarchija, britų armija ir kt.), pilietybę ir bendras politines organizacijas²⁰⁴. Toks JK gyventojų tapatybės dvilypumas yra kelis amžius valstybės vykdomos integracijos (akultūracijos) politikos rezultatas. Šios politikos ištakos siekia XVIII amžiaus vidurį, kai Anglija pradėjo darytis imperija.

Škotija nepriklausoma valstybė buvo iki 1707 metų, kai buvo sudaryta sąjunga su Anglija. Tai buvo iš dalies savanoriška sąjunga, patvirtinta Škotijos parlamento daugumos (ją rėmė pramoninė Škotijos dalis, bet priešinosi Aukštutinė Škotija). Jungtinė Karalystė, kuri, iš esmės, buvo anglų valdoma valstybė, škotų atžvilgiu vykdė integracijos bei akultūracijos politiką. Nors po

1745–1747 metų sukilimo pradėta drausti škotų kalba ir sąjungos sutartimi Škotijos parlamentas nustojo egzistuoti, tačiau kitos Škotijos socialinės institucijos – teisinė ir švietimo sistema, Škotijos presbiterionų bažnyčia – toliau veikė ir išlaikė škotų tapatybės savitumą²⁰⁵.

Taip pat Jungtinė Karalystė stengėsi įtraukti škotus į savo politinį ir ekonominį gyvenimą. Škotai užėmė deramą vietą imperijos plėtimo procese. Visų pirma, Aukštutinė Škotija daugiausiai tiekė rekrūtų imperijos armijai, antra, škotams buvo suteikta galimybė aktyviai dalyvauti, kuriant imperiją ir administruojant kolonijas. Nuo 1760 iki 1820 metų per 200 škotų buvo išrinkti į Didžiosios Britanijos Parlamentą. Nuo 1885 metų periferinės teritorijos (Škotija, Velsas, Airija) buvo daugiau nei proporcingai gyventojų skaičiui atstovaujamos Parlamente. Šiuo metu Škotija turi 72 vietas Parlamente, nors jai pagal gyventojų skaičių priklausytų tik 57, Velsas – 36 vietoj 31. Žymūs Britanijos politikai ir administratoriai dažnai yra kilę iš periferijų – XX amžiuje 6 iš 18 premjerų buvo kilę iš Škotijos, Airijos ar Vello. 1885 metais buvo įkurta Škotijos reikalų ministerija, kurios vadovas buvo vyriausybės narys. Jo kompetencijai priklausė švietimo, sveikatos, kelių infrastruktūros priežiūra. 1964 metais buvo įkurta panaši Vello reikalų ministerija, o 1972 metais – Šiaurės Airijos reikalų ministerija. Periferijas, savo ruožtu, valdė vietiniai pareigūnai.

Valstybė iš dalies dotavo periferijos teritorijas, rūpinosi jų ekonomine plėtra: nutiesė kelius, iškirto miškus, plėtojo pramonę ir laivybą. Ekonominiu požiūriu, Škotija ir Velsas nėra žemiau Britanijos vidurkio. Tiesa, Šiaurės Airijoje yra didelė specializacija, Vello – artima vidurkiui, o Škotijos specializacija – labai menka.

Tokia lanksti integracinė politika tenkino vietinius poreikius, kurie dažnai būdavo skirtingi nei pačios Anglijos, bet kartu leisdavo pagrindines politikos vadžias laikyti Londone. Tiesa, Airijoje tokia strategija visiškai nebuvo išlaikyta – katalikai žiauriai diskriminuoti, politinė kontrolė buvo daug stipresnė ir politiniame gyvenime dominavo atsikėlėliai iš Didžiosios Britanijos²⁰⁶.

Jungtinės Karalystės politiką iki pat paskutiniojo XX amžiaus dešimtmečio iš tikrųjų galima vadinti *integracija* ir *akultūrizacija*, nes buvo bandoma puoselėti bendrą britišką identitetą, visiškai nenaikinant „škotiškumo“, „velsiškumo“ ar „airiškumo“, tik eliminuojant kai kuriuos valstybės administravimui ir vientisumui priešiškus jo elementus (gėlų kalbą, kalniečių tradicijas, katalikybę). „Britiškosios“ tapatybės šerdį sudarė ištikimybė monarchijai, protestantizmas, pagarba imperijos institucijoms ir imperijos istorijai. Neatsitiktinai nuo XVIII amžiaus vidurio oficialiuose dokumentuose ir kalbose „Anglija“ ir „angliškas“ buvo keičiami į „Britanija“ ir „britiškas“²⁰⁷, tačiau kiti

etniniai simboliai nebuvo draudžiami. Jungtinės Karalystės vėliava yra Škotijos, Airijos ir Anglijos vėliavų mišinys. Kiekvienas kraštas išsaugojo savo vėliavą ir himną. Taip pat britų armijoje išsaugoti Velso, škotų ir airių pulkai su savo skiriamaisiais ženklais²⁰⁸.

Britų karūnos politika Airijoje buvo kitokia. Airija buvo galutinai užkariauta Kromvelio žygiais XVII amžiaus viduryje. Etninė diskriminacija buvo daug didesnė Airijoje ir etniniai protestai virsdavo atvirais sukilimais. Bendras britų identitetas niekada nesusiklostė Airijoje. Airija valdyta prievarta, o jos gyventojų nesistengta įtraukti į bendrą politinį gyvenimą. Po eilinio didelio sukilimo praėjusio šimtmečio pradžioje Airija iškovojo nepriklausomybę. 1920 metais sala buvo padalyta į nepriklausomą Airijos Respubliką ir Šiaurės Airiją, kuri liko Jungtinės Karalystės dalimi.

Nuo 1920 metų Šiaurės Airijoje dominavo protestantai, o katalikai buvo išstumti iš politinio gyvenimo. Po Antrojo pasaulinio karo demografinė situacija pasikeitė – protestantai vis dar sudaro daugumą (apie 60 %), bet dėl didesnio katalikų gimstamumo protestantai gali tapti mažuma. Nuo septintojo dešimtmečio vidurio situacija Šiaurės Airijoje pradėjo darytis nestabili. Padidėjo katalikų politinis aktyvumas, 1968 metais vyko smarkūs protestai su reikalavimais sulygtinti jų pilietines ir socialines teises. Įsteigta Laikinoji Airijos Respublikos armija (*IRA*), protestantai atsakydami sukūrė savo sukarintas organizacijas. 1970 metais dėl nesiliaujančios abipusės prievartos vyriausybė buvo priversta įvesti kariuomenę. 1972 metais buvo sustabdytas konstitucijos ir vietinio parlamento veikimas ir nuo to laiko svarbiausia valdžios institucija tapo ministras Šiaurės Airijos klausimams. Per 1972 metų neramumus buvo užmušti 467 žmonės, iki devintojo dešimtmečio aukų skaičius pasiekė 3100. Bandyta kurti bendras valdymo institucijas katalikams ir protestantams ir vėl sušaukti parlamentą, tačiau visos pastangos žlugdavo. Tad pastarųjų dešimtmečių Jungtinės Karalystės politiką Šiaurės Airijoje galima pavadinti *prievartinės kontrolės* ir *teritorinės autonomijos mišiniu*.

Nuo 1990 metų prasidėjo svarbiausių konstitucinių partijų derybos, kuriose dalyvavo ir ekstremistinės airių partijos, siejamos su *IRA*, *Sinn Fein* atstovai. 1994 metais buvo paskelbtos paliaubos, tačiau karinių grupuočių nusiginklavimo klausimas liko neišspręstas. Paliaubos buvo tai nutraukiamos, tai vėl atnaujinamos. Po 1998 metų balandžio mėnesio pasiektą taikos susitarimo galioja paliaubos, kurioms įgyvendinti svarbiausia – *IRA* nusiginklavimas.

XX amžiaus paskutiniojo dešimtmečio viduryje Britanijos etninę politiką leiboristai iš esmės pasuko kita kryptimi – teritorinės savivaldos (devoliucijos) link. Tai paskatino padaryti nesiliaujanti prievarta Šiaurės Airijoje, taip

pat Škotijos ir Velse nacionalistinių partijų didėjantis populiarumas. Škotų nacionalinė partija ir velsiečių etnonacionalistų partija *Plaid Cymru* susikūrė trečiajame dešimtmetyje. Imperijos silpnėjimas ir byrėjimas, prasidėjęs po Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų, buvo viena iš suaktyvėjusio nacionalizmo priežasčių²⁰⁹.

Jungtinei Karalystei tapus Europos Ekonominės Bendrijos, o vėliau ir Europos Sąjungos (ES) nare bei atradus naftos šalia Škotijos krantų, dalis škotų ir velsiečių numatė galimybę tapti savarankiškomis ES dalimis. Šia prasme teritorinė autonomija iš dalies patenkina šiuos reikalavimus, bet atitraukia nuo platesnio tikslo – visiško savarankiškumo. Kita priežastis yra leiboristų partiniai interesai. Škotai visada buvo ištikimi leiboristų rinkėjai. Matydami didėjantį Škotų nacionalinės partijos populiarumą, leiboristai pradėjo kurti Škotijos ir Velse asamblėjų steigimo planus, stengdamiesi išlaikyti balsus šiose Jungtinės Karalystės dalyse²¹⁰.

1997 metais įvykusių referendumų rezultatai buvo teigiami (Škotijoje – 74 % „už“, Velse – 50,3 % „už“). Remiantis jais, buvo įkurta Velse asamblėja ir atkurtas Škotijos Parlamentas, kurių nariai buvo 1999 metais rinkti pagal mišrią sistemą. Dauguma narių išrinkta pagal mažoritarinę sistemą, tačiau kita dalis – pagal proporcinę sistemą. Škotijos parlamentas turi 129 deputatus, iš jų 56 pateko pagal partijų sąrašus, o Velse asamblėjoje iš šešiasdešimties 20 narių yra pagal partijų sąrašus²¹¹. Škotijos parlamente leiboristai laimėjo 56 vietas, Škotų nacionalinė partija (toliau – ŠNP) – 35, liberalai demokratai – 17, o konservatoriai – 13. Dabar valdo leiboristų ir liberalų demokratų koalicija. Škotija turi Ministrą Pirmininką, pirmuoju tapo daugumą iškovojusios partijos lyderis Donaldas Dewaras. Ministras pirmininkas skiria vyriausybės narius. Nuo 2007 metų Škotiją valdo Škotų nacionalinė partija. 1999 m. Velse daugumą taip pat gavo leiboristai (28 vieta), *Plaid Cymru* – 17, liberalai demokratai – 6, o konservatoriai – 9. Kaip ir Škotijoje, leiboristai sudarė koaliciją su liberalais demokratais²¹². Leiboristai, laimėję 2003, 2007 ir 2011 metų rinkimus, išlieka valdančiąja partija Velse (kartu koalicijoje su liberalais demokratais). Velse Asamblėjos vyriausybei vadovauja pirmasis ministras.

Šiaurės Airijos asamblėjos veikla po įkūrimo 1998 m. dėl nacionalistų *Sinn Fein* ir unionistų partijų (DUP ir UUP) konflikto buvo suspenduota nuo 2002 iki 2007 metų. 2007 m. įvyko rinkimai ir 108 vietų asamblėjos veikla pilnai atnaujinta. Rinkimus laimėjo Demokratinė unionistų partija (DUP) ir *Sinn Fein*. 2011 m. ir 2016 m. rinkimus taip pat laimėjo šios partijos. Šiaurės Airijos vykdomoji valdžia – vykdomasis komitetas, renkamas iš asamblėjos

narių, proporcingai laimėjusių unionistų ir nacionalistų partijų gautiems balsams (apskaičiuojama pagal D'Hondto metodą), sudaroma privaloma koalicija tarp laimėjusios unionistų ir nacionalistų partijų (konsocializmo pavyzdys)²¹³. Šiaurės Airijos asamblėjos vykdomajam komitetui vadovauja pirmasis ministras ir jo pavaduotojas.

Devoliucija Jungtinėje Karalystėje yra asimetriška decentralizacijai – savivaldos subjektai turi skirtingas galias skirtingose srityse. Daugiausia galių buvo perduota Škotijai pagal 1998 m. *Škotijos Aktą (keistas 2012 ir 2016 metais)*. Šiaurės Airija atgavo savo atskirą asamblėją. Velso asamblėja turi mažiau galių nei Škotijos parlamentas. Škotijos parlamentas gali leisti įstatymus visose srityse, išskyrus kuriose išimtinė kompetencija priklauso JK parlamentui.³ JK parlamentas išlaiko suvereniteto teisę ir Škotijos parlamento kompetenciją priskirtose srityse, tačiau negali leisti jas reguliuojančių įstatymų be Škotijos parlamento pritarimo²¹⁴. Velso asamblėja turi įstatymleidystės teisę tik tose srityse, kuriose specifiskai yra nustatytos *Aktu dėl Velso vyriausybės (2006 m., keistas 2014 m.)*. Škotijos, Velso, Šiaurės Airijos kompetencijai priklauso sveikatos priežiūros, švietimo (įskaitant gėlių ir velsiečių kalbas), socialinės rūpybos, savivaldos, statybos, ekonominės plėtros, prekybos, transporto, aplinkos priežiūros, paveldo saugojimo, žemės ūkio, kultūros (įskaitant architektūros ir istorinio paveldo paminklus Velse) ir sporto sritys.

Be to, Škotijos parlamentas iš karo gavo įgaliojimus prižiūrėti teismus, kalėjimus, policiją, baudžiamąją ir civilinę teisę. 2004 metais Škotija įgavo teisę plėsti ir statyti naujus geležinkelius ir kelius (Velsas 2006 metais gavo teisę prižiūrėti greitkelius). 2012 m. Šiaurės Airijai buvo suteikti įgaliojimai prižiūrėti teismus, kalėjimus ir policiją. 2012 m. ir 2016 m. papildytu Škotijos aktu buvo nustatyta, kad Škotija gavo teisę nustatyti didesnes pajamų mokesčio normas, žemės mokesčių bei paskirstyti dalį pridėtinės vertės mokesčio (nuo 2019 m.), rinkti oro pervežimų rinkliavas licencijuoti naftos ir dujų gavybą, žaidimo automatus, nustatyti kelių eismo taisykles, valdyti ir gauti pajamas iš valdybinių žemių bei įmonių. Taip pat Škotija galės savarankiškai skolintis iš tarptautinių rinkų iki 3 mlrd. svarų sterlingų. Škotijos valdoma mokesčių dalis turėtų sudaryti apie 48 % Škotijos viešųjų išlaidų – (1998 m. sudarė tik 9 %)²¹⁵.

Kiti Škotijos parlamento ir Velso asamblėjos įgaliojimų skirtumai nurodyti 7 lentelėje.

³ Konstitucijos keitimas, sosto paveldėjimas, užsienio politika, gynyba ir ginkluotosios pajėgos, pilietybės, imigracijos ir prieglobsčio politika, nacionaliniai rinkimai, nacionalinis saugumas, energetikos politika, monetarinė ir fiskalinė politika, telekomunikacijų politika, tarptautinių sutarčių sudarymas.

7 lentelė. Škotijos parlamento, Velso ir Šiaurės asamblėjų skirtumai

ŠKOTIJOS PARLAMENTAS	VELSO ASAMBLĖJA	ŠIAURĖS AIRIJOS ASAMBLĖJA
ĮGALIOJIMAI		
GALI VETUOTI IR KURTI NAUJUS ĮSTATYMUS PAGAL KOMPETENCIJĄ	Gali tik papildyti JK parlamento priimtus įstatymus, jų nekeisdama	Gali leisti įstatymus sutartose srityse, JK valstybės sekretoriaus pritarimu
FINANSAI		
TURI TEISĘ NUSTATYTI ŽEMĖS MOKESTĮ, PAJAMŲ MOKESČIO LYGĮ IR PASKIRSTYTI DALĮ PRIDĖTINĖS VERTĖS MOKESČIO	Turi teisę nustatyti žemės mokesčių ir pajamų mokesčio lygį	Priklausoma nuo finansavimo iš Londono
SANTYKIAI SU ES		
ŠKOTIJOS VYRIAUSYBĖ GALI DALYVAUTI KAI KURIUOSE EUROPOS SĄJUNGOS MINISTRŲ TARYBOS POSĖDŽIUOSE	Velso interesams atstovauja Velso reikalų ministras	Šiaurės Airijos interesams atstovauti JK atstovybės ES sudėtyje veikia Šiaurės Airijos vykdomojo komiteto biuras

Devoliucija, didesnė teritorinė autonomija sustiprino etnines velsiečių ir škotų tapatybes. Netikėtai devoliucijos politikos sumanytojams labiau apibrėžtesne ir populiariesne tapo ir anglų tapatybė. Anglams nepasitenkinimą kėlė, kad nors Britanijos parlamentas ir vyriausybė nespėdė Škotijos ir Velso vietinių reikalų, tačiau Škotijos ir Velso parlamentarai dalyvavo, priimant sprendimus, liečiančius Angliją. Taip pat biudžeto išlaidos vidutiniškai vienam gyventojui buvo didesnės Škotijai nei Anglijai²¹⁶.

ŠNP iniciatyva 2014 m. buvo surengtas referendumas dėl Škotijos nepriklausomybės. Nors laimėjo Škotijos nepriklausomybės priešininkai (55,3 % „prie“, o 44,7 % „už“), tačiau nacionalistai iškovojo daugiau galių Škotijai šiuo referendumu, o rinkėjai apdovanojo ŠNP absoliučia pergale 2015 m. nacionaliniuose rinkimuose ir solidžiu laimėjimu (48,8 % rinkėjų balsų) 2016 metų Škotijos parlamento rinkimuose.

Centrinė vyriausybė ėmėsi efektyvios kampanijos bei konkrečių politinių nuolaidų – pažadėjo suteikti dar didesnes galias Škotijai surinkti ir skirstyti gyventojų pajamų bei pridėtinės vertės mokesčius nuo 2015 m., jei Škotija liks JK sudėtyje. Centrinė vyriausybė suvokė, kad, suteikus daugiau galių Škotijai, nepriklausomybės šalininkai nesurinks daugumos, nes atsiskyrimas nuo JK būtų gana nepalankus ekonomiškai Škotijai: egzistuoja didelė Škotijos ekonomikos priklausomybė nuo JK (64 % Škotijos prekybos yra su likusiais JK regionais ir tik 15 % – su kitomis ES šalimis)²¹⁷; pasitraukimas iš JK lemtų ir automatišką pasitraukimą iš ES, o Škotijos priėmimą į ES galėtų blokuoti bet kuri ES narė.

Taip prevenciškai buvo užkirstas kelias škotų nacionalistų pergalei. Jei referendumas būtų vykęs 2016 metais, rezultatas galėjo būti ir kitoks. Jungtinės Karalystės referendumas dėl pasitraukimo iš ES parodė, kad Škotija gana skirtingai balsavo nuo Anglijos ir Velso, ir skamba škotų politikų raginimai rengti antrą referendumą dėl Škotijos atsiskyrimo nuo JK. Jungtinėje Karalystėje laimėjo už išstojimą iš ES balsavę rinkėjai, kurie surinko 51,9 % visų balsų. Škotijoje (62 %) ir Šiaurės Airijoje (55,8 %) laimėjo pasilikimo šalininkai. Tik Velse laimėjo euroskeptikai, surinkę 52,5 % balsų²¹⁸. Jungtinės Karalystės išlikimo ir Škotijos atsiskyrimo klausimas vis dar lieka atviras.

Apibendrinant, akulturacijos politika JK buvo gana sėkminga, iki kol Didžiosios Britanijos imperija dominavo tarptautinėje sistemoje, tačiau, imperijai irstant bei menkėjant valstybės tarptautinei galiai ir JK įstojus į ES, britiškoji tapatybė prarado savo patrauklumą. Didžiosios Britanijos pavyzdys akivaizdžiai pagrindžia, kad akulturacija (integracija) yra pusiaukelė arba į asimiliaciją (suliejimą), arba į kitus etninių konfliktų sprendimo būdus. JK etninė politika, ilgą laiką linkusi į JK tautų suliejimą į britišką tapatybę (dėl angliškos šerdies) ir sėkmingai akulturavusi velsiečius bei škotus (bet nepajėgusi jų asimiliuoti), XX a. pabaigoje pasisuko į teritorinę decentralizaciją (devoliuciją). Devoliucija sustiprino velsiečių ir škotų etnines tapatybes ir nacionalizmą. Iš esmės, JK centrinė valdžia, nuo 1998 m. suteikdama daugiau galių istoriniams regionams, suka Ispanijos keliu į asimetrinę federaciją. Decentralizacija vos neatvedė iki Škotijos atsiskyrimo 2014 m.

XXI a. pradžioje JK etninės politikos jau negalima vadinti akulturacine, nors dar išlieka stipri pastarosios inercija (pvz., monarchijos populiarumas). Paradoksalu, tačiau jei JK pasitraukimo iš ES metu valstybė nesuskils ir nebus ekonomikos nuosmukio, tai tikėtina, kad britiškoji tapatybė gali ir atsigauti, o Jungtinės Karalystės integralumas sustiprėti.

2.5. Atsiskyrimas

Atrodytų, atsiskyrimas yra pats paprasčiausias, humaniškausias ir, palyginus, nebrangus etninių konfliktų reguliavimo būdas. Žmonės neverčiami nei išvykti iš gimtųjų vietovių, nei keisti tapatybę, tik sienos stulpeliai perkeliama į kitas vietas. Deja, kaip rodo istorinė patirtis, valstybių sienų keitimas ir valstybių teritorijos perdalijimas yra vieni skaudžiausių procesų. Viena priežasčių – paprastai būna sudėtinga taip nubrėžti valstybių sienas, kad jos idealiai atitiktų etnosų apgyventus arealus. Vis tiek vienas ar kitas kaimas atsiduria už

nacionalinės valstybės ribų ir nė vienos etninės grupės nariai nenori atsidurti mažumų kailyje. Kita vertus, valstybės tik kraštutiniu atveju, kai nepadedą jokia kitos priemonė ir kai jau pačios negali sutrukdyti, leidžia kuriai nors jos teritorijai atsiskirti. Labai retai atsiskyrimas vyksta taikiai. Suprantama, atskiriant valstybės kuriai nors daliai, sumažėja gyventojų skaičius, prarandamos komunikacijos, kartais gamtinių žaliavų klodai, netenkama strategiškai svarbių valstybės gynybai pozicijų. Taigi, atsiskyrimas mažina valstybių galią.

Iš kitos pusės, daugeliui konfliktų šis metodas nepadėtų, nes etninės grupės nenori ardyti valstybės, o tik stengiasi pakeisti savo statusą joje. D. Horowitzas sukūrė išvalgią separatistinių judėjimų tipologiją, kuri padeda išryškinti atsiskyrimo priežastis. Jis visas etnines grupes, kuriose yra etnoseparatistinių judėjimų pagal jų socialinės, politinės bei ekonominės pažangos ir jų gyvenamo regiono ekonominės plėtros kriterijus, suskirstė į keturis tipus. Tai yra šios grupės: 1) *pirmaujančios pažangiuose regionuose*, 2) *pirmaujančios atsilikusiuose regionuose*, 3) *atsilikusios pažangiuose regionuose* ir 4) *atsilikusios atsilikusiuose regionuose* (žr. 8 lentelę).

Grupių atsilikimas matuojamas etninės grupės narių vietomis valstybės tarnyboje ir politiniame elite, turimų aukštojo mokslo diplomų skaičiumi ir pajamų dydžiu vienam asmeniui. *Atsilikusiuose regionuose* – santykinai mažesnės pajamos vienam asmeniui²¹⁹. **Anot Horowitzo, labiausiai linkusios atsiskirti nuo valstybės yra atsilikusios etninės grupės atsilikusiuose regionuose.** Atsilikusios grupės tikisi, kad sava valstybė suteiks joms galimybę apsaugoti nuo pažengusių grupių konkurencijos ir pagreitinti savo regiono ekonominę plėtrą. Tiesa, šių grupių elito ir masių interesai, kai reikia apsispręsti, dažnai išsiskiria, nes iš atsiskyrimo labiau išlošia elitas, kadangi sukuriama papildomų valdininkams vietų (pvz., diplomatinės naujos šalies atstovybės), atsikratoma kitų etninių grupių konkurentų, nors pačiame regione bent laikinai lieka ekonominis sąstingis (pvz., Bangladešas po atsiskyrimo nuo Pakistano).

8 lentelė. Separatistinių grupių tipologija

	Atsilikusios grupės	Pirmaujančios grupės
Atsilikę regionai	karenai, kurdai, albanai Kosove	Ibo Nigerijoje, tamilai Šri Lankoje
Pažangūs regionai	Lunda Konge	baskai, katalonai, Yoruba Nigerijoje

Šaltinis: Horowitz, D., *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley: University of California Press, 1985, p. 234.

Pirmaujančios grupės atsilikusiuose regionuose paprastai nėra aršios atsiskyrimo šalininkės. Jos daug dažniau siekia proporcingo atstovavimo valstybės tarnybose ir lygių teisių kitose gyvenimo srityse. Jos renkasi atsiskyrimą tik kritiniais žiaurios diskriminacijos ir nelygybės atvejais. Pirmaujančių grupių pažangiuose regionuose atsiskyrimą skatina ekonominių mainų nelygybė.

Pirmaujančios grupės, gyvenančios ekonomiškai stipriuose regionuose, moka daugiau mokesčių į bendrą valstybės biudžetą nei kitų regionų gyventojai ir gauna mažiau valstybės investicijų ar subsidijų. Pavyzdžiui, XX amžiaus septintojo dešimtmečio pabaigoje Baskija sumokėdavo 13 % visų mokesčių Ispanijos valstybės biudžetui, o iš jo gaudavo tik 5 %. Biudžeto įplaukos iš Katalonijos sudarydavo 31 %, o Katalonijai buvo skiriama 13 % biudžeto išlaidų. Tad melžiamos karvės įvaizdis skatino separatistines nuotaikas šiuose regionuose. Tokios grupės nori atkurti ekonominių mainų teisingą balansą, tačiau nekontroliuoja politinių ir teisinių instrumentų bendroje valstybėje. Dalį jų narių nuo beatodairiško atsiskyrimo sulaiko tai, kad atsiskyrus bus prarastos bendros valstybės muitais apsaugotos rinkos, taip pat eksportuojamas ir sukauptas kapitalas.

Atsilikusios grupės pažangiuose regionuose tikisi atsiskyrusios aplenkti savo turtingiau gyvenančius kaimynus ir perskirstyti pajamas, gaunamas iš regione veikiančių įmonių. Taigi, *atsilikusios grupės* skundžiasi žmonių skaičiaus ir galimybių valstybėje netolygumu. *Pirmaujančios grupės* piktinasi diskriminacija arba, kitaip tariant, galimybių valstybėje ir savo nuopelnų bei talentų neatitikimu. Ekonomiškai stiprūs regionai nepatenkinti pajamų ir išlaidų disbalansu, o atsilikusios teritorijos – nepakankamomis investicijomis²²⁰.

Horowitzo nurodytos atsiskyrimo priežastys (nelygybė ir diskriminacija), žinoma, yra tik svarbesnių motyvų aprašymas, tačiau motyvų nepakanka paaiškinti atsiskyrimo proceso eigos ir sėkmingo ar nesėkmingo rezultato. Kaip jis pažymėjo, **separatistinis judėjimas yra labiau valstybės vidinių veiksnių padarinys, bet ar judėjimas pasieks savo tikslus, priklauso nuo tarptautinio galių išsidėstymo**²²¹. Norėdami išsikovoti nors kiek politiškai svarbių pozicijų valstybės viduje, separatistai turi įveikti daugybę sunkumų, su kokiais susiduria bet kurie kolektyvinių veiksnių organizatoriai. Pirmiausia, etninės grupės tapatybė turi būti aiškiai apibrėžta ir savita. Taip pat separatistai turi sukurti efektyvią organizaciją, kuri rengtų kolektyvinius grupės veiksmus ir baustų pažeidėjus²²². Galiausiai separatistai turi nugalėti valstybės institucijų pasipriešinimą. Brasso nuomone, ar separatistai išsikovos valstybinę nepriklausomybę, priklauso nuo keturių aplinkybių:

1. Ar tarp etninių bendrijų yra netolygiai pasiskirstę resursai ir etninė stratifikacija?
2. Ar nacionalistiniam judėjimui pavyksta sukurti darnią ir efektingą politinę organizaciją?
3. Kokia vyriausybės reakcija?
4. Koks bendras politinis kontekstas?

Brassas pažymi visiškai teisingai, kad pati savaime ekonominė ar politinė nelygybė nekuria etninių konfliktų. Tik, kai yra etnosų nelygybė, atsiranda etnoseparatizmas. Nacionalistinių konfliktų arena tampa darbo rinka, finansinių investicijų kontrolė, švietimo sistema ir, žinoma, valstybės institucijos. Mokyklų ir universitetų kontrolė yra ypač svarbi nacionalistinio judėjimo sėkmei, nes jos įstaigos laiduoja etninės bendrijos savitumą ir tęstinumą etninės grupės elito, kuris galėtų efektyviai vadovauti nacionalistiniam judėjimui. Vieningos etninės politinės organizacijos sukūrimas – taip pat labai svarbus veiksnys, turintis įtakos nacionalistinio judėjimo rezultatams.

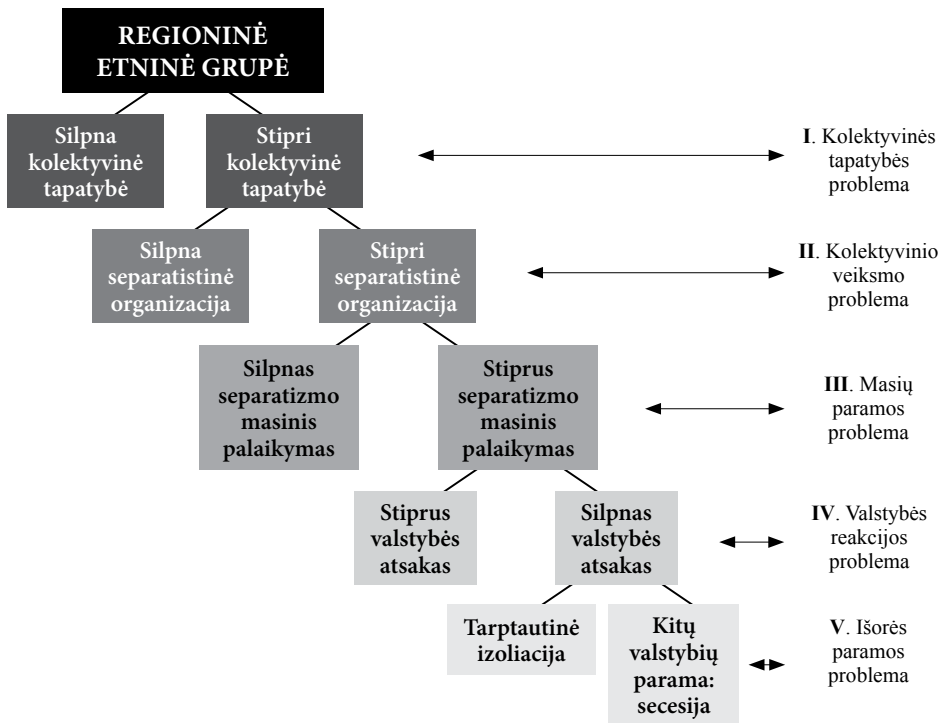
Brassas nurodo, kad sėkmingų nacionalinių judėjimų politinės organizacijos sugeba kontroliuoti didelę dalį turimų etninės grupės išteklių, sugeba išimtinai susitapatinti su etnine bendrija, o ne vien tik jai atstovauti, formuoti savo narių etninę tapatybę, išverti vadovybės pasikeitimus ir pagaliau tapti vienintele etninės bendrijos politine organizacija, kuri dažnai tampa valstybės užuomazga. Brassas neabejoja, kad nacionalistinio judėjimo padariniai priklauso nuo valstybės centrinės valdžios politikos. Susidūrusios su priešišku nacionalistiniu judėjimu, vyriausybės gali imtis įvairių kovos priemonių – pradėdant genocidu ir baigiant federalizmo institucionalizavimu. Kaip pasirinktas kursas atitinka konkrečią politinę situaciją, vienaip ar kitaip pakryps ta nacionalistinis judėjimas. Vyriausybės gali netiesiogiai stengtis sumažinti etninę nelygybę, garantuoti etninėms mažumoms proporcingą dalyvavimą valstybės valdyje ir tolygiau paskirstyti valstybės ekonominius išteklius etninėms grupėms. Visos šios priemonės gali numalšinti nacionalistinius judėjimus arba bent neleisti jiems stiprėti.

Be anksčiau minėtų trijų veiksnių, Brassas dar pabrėžia vidinę valstybės galią ir jos tarptautinę padėtį. Valstybė, turinti prievartos monopolį, paprastai greitai susidoroja su maištininkais, jei jų neparemia kitos valstybės. Separatistiniai judėjimai nesiplėtoja, jei pačios valstybės politinė struktūra tam nepalanki ir jei etninės bendrijos nariai gali savo interesus įgyvendinti per kitas deetnizuotas politines ar visuomenines organizacijas. Kita vertus, etninės grupės pasiryžimas atsiskirti nuo esamos valstybės priklauso ir nuo valdan-

čiojo elito noro dalytis politinė įtaka. Taip pat daug kas priklauso nuo konkrečios valstybės etninės sudėties. Jei norinti atsiskirti etninė bendrija gyvena tarp kitų etninių grupių, nesiekiančių tokių tikslų ir net priešišškai nusiteikusių prieš tokius tikslus, separatistų padėtis komplikuojasi (pvz., Kvebekas, kurio nepriklausomybei nepritaria anglosaksų kilmės kanadiečiai, indėnai ir kitos etninės mažumos). Dar vienas svarbus veiksnys yra kitų valstybių parama nacionalistiniams judėjimams. Brassas teigia, kad nacionalistams paprastai nepasiseka, jei yra:

- ❑ atvira politinė konkurencinė sistema, kur galimos derybos;
- ❑ kur yra federalizmas;
- ❑ multietninėse valstybėse, kur nėra etninės daugumos;
- ❑ jei nesikiša užsienio valstybės.

Tačiau, jei etninės grupės politiniam elitui visi keliai į valdžią užkirsti ir jei labai tikėtina, kad įsikiš kitos valstybės, palaikančios etnonacionalistus, pilietinis karas ir atsiskyrimas, matyt, yra neišvengiamas (žr. 13 schemą)²²³.

13 schema. Pakoreguotas Hechterio secesijos eigos modelis

Šaltinis: Hechter, M., The Dynamics of Secession, *Sociologica*, 35, 1992, p. 269.

2.5.1. Čekoslovakijos suirimas

Čekoslovakija susikūrė po Pirmojo pasaulinio karo ir iki 1968 metų ji buvo unitarinė valstybė. 1968–1989 metais Čekoslovakija buvo vientisa dviejų lygiaverčių dalių federacija. Dvejų rūmų parlamentas susidėjo iš Liaudies rūmų, kurių nariai buvo renkami pagal visos teritorijos gyventojų skaičių, ir Tautų rūmų, kuriuose buvo po lygiai narių iš abiejų respublikų. Pagal Federalinio susirinkimo taisyklės, svarbūs teisiniai reikalai buvo tvirtinami daugumos Liaudies rūmų deputatų ir daugumos abiejų respublikų atskirose dalyse Tautų rūmuose (trijų penktadalių daugumos reikėdavo konstitucinėms pataisoms). Liaudies rūmus sudarė 150 narių, Tautų rūmus – 75 čekai ir 75 slovakai. 30 deputatų iš vienos dalies, t. y. vieno dešimtadalio visų narių skaičiaus, pakakdavo blokuoti konstitucinę pataisą.

Čekoslovakijos federacinei valdžiai buvo pavesta užsienio reikalų politika, gynyba, valiuta, federalinių įstatymų leidimas. Kai kurios galios buvo padalytos, pvz., kiekviena respublika tvarkė savo sveikatos apsaugą, kultūrą ir mokslo politiką. Kitos sritys (žemės ūkis, pramonė, užsienio ekonominiai santykiai, transportas, telekomunikacijos, socialinė politika ir kitos) buvo padalyti federacijai ir respublikoms. Vis dėlto Čekoslovakijos federacijoje, kaip ir tarpukario laikotarpiu, dėl unitarinės komunistų partijos struktūros vyravo čekai. Čekai taip pat sudarė didžiausią valstybės gyventojų dalį – 63,1 %, slovakai – 31 %, vokiečiai – 0,3 %, vengrai – 3,8 % (1991 m.). Kiekviena etninė grupė gyveno gana kompaktiškoje teritorijoje. Čekijoje gyveno tik 3,1 % slovakų (94,8 % čekų), o Slovakijoje – tik 1,1 % čekų (slovakų – 85,7 % ir vengrų – 10,8 %).

Iki Šaltojo karo pabaigos valstybė oficialiai vykdė „suliejimo“ politiką. Teigta, kad yra čekoslovakų nacija, o čekai ir slovakai yra tik šios nacijos šakos. Realus „čekoslovakizmo“ turinys buvo čekų kultūra, kalba ir istorija. Ši politika nebuvo ypač sėkminga²²⁴.

Žlugus komunizmui, Čekijos politikoje vyravo ekonomikos reformos temos, o Slovakijoje iš karto išškilo poreikis keisti federacijos konstituciją. Slovakai norėjo tolygios federacijos, kur būtų bendri pinigai, bendras prezidentas ir armija, tačiau abi respublikos kartu būtų suverenios valstybės. Federacijos institucijos turėtų vykdyti tik kelias funkcijas – gynybos, iš dalies užsienio politikos, bendros valiutos priežiūros. Čekai atmetė tokį federacijos modelį ir siūlė kitą – iš trijų dalių. Pagal jį, federacija taip pat būtų suvereni, kaip ir dvi suverenios nacionalinės valstybės, kai kuriose srityse nacionalinės valstybės būtų pavaldžios federacijai.

Slovakai norėjo konstitucijoje išryškinti Slovakijos vaidmenį, nes buvo paplitusi nuomonė, kad Praha monopolizavo užsienio reikalų santykius. Di-

delė problema buvo ir užsienio investicijos. Vakarų investuotojai neignoravo Slovakijos, tačiau teikė pirmenybę Prahai ir Čekijai. Slovakai manė, kad užsienio kapitalas labiau ėjo į Čekijos Respubliką, nes Slovakija neturėjo tiesioginių užsienio ryšių. Čekoslovakijos prezidentas V. Havelas 1990 metais pasiūlė autentiškos federacijos modelį. Federaciją sudarytų dvi respublikos, vykdančios savarankišką ekonomikos politiką. Būtų du bankai, kurie galėtų nustatyti skirtingas palūkanų normas, abiejų respublikų valdžia galėtų rinkti skirtingus mokesčius, reguliuoti kainas ir muitų sistemą. Tai taip pat reišė geležinkelių, pašto, telekomunikacijų ir kitų institucijų atskyrimą. Užsienio politikoje jis siūlė respublikoms vykdyti daugiau ar mažiau savarankišką politiką, tik armija turėtų likti bendra. Daugeliui slovakų šis autentiškos federacijos planas vis dėlto reišė tik trijų dalių federacijos modelio pagerinimą, pagal kurį galios centras vis tiek liktų federacijai²²⁵.

1990 metais po ilgų debatų vis dėlto buvo priimtos konstitucijos pataisos, kurios patvirtino naują trilypį modelį. Daugelis valstybės valdymo funkcijų buvo perleistas respublikoms. Abi respublikos pripažintos tarptautiniame teisme ir joms suteikta tam tikra veiksmų laisvė tarptautinio bendradarbiavimo srityje. Tačiau po rinkimų 1992 metais, kai V. Klausas tapo Čekijos, o S. Mečiaras Slovakijos premjeru, tapo aišku, kad federacijos dienos yra suskaičiuotos. Mečiaras norėjo paversti valstybę konfederacija, o Klausas ir čekų politinis elitas nesutiko su tuo. Jie net labiau nei slovakai pritarė visiškai nepriklausomybei. Čekai vieni tikėjosi greičiau įvykdyti reformas ir integruotis į euroatlantines struktūras, nei kartu su labiau ekonomiškai atsilikusia Slovakija, ypač valdoma autoritarinio Mečiaro.

Slovakijos Nacionalinė taryba paskelbė tautos suverenumo deklaraciją tą pačią dieną, kai prezidentas V. Havelas paskelbė apie savo atsistatydinimą. Tai buvo daugiau nei 70 metų gyvavusios valstybės pabaiga. 1992 metų rugpjūtį pasirašytas valstybės padalijimo paktas, kurį sudarė trys įstatymai – Federacijos nutraukimo, Turto pasidalijimo (turtas dalintas santykiu 2:1 pagal gyventojų skaičių) ir respublikų gaunamų teisių. Slovakija priėmė savo nepriklausomos valstybės konstituciją. Tų pat metų lapkritį buvo susitarta, kad Federalinis susirinkimas patvirtins įstatymą dėl federacijos nutraukimo. 1993 metų sausio 1 d. Čekoslovakijos valstybė nustojo egzistavusi²²⁶.

Čekoslovakija skilo gana lengvai, nes etninės grupės gyveno aiškiai apibrėžtose teritorijose. Atsiskyrimą lengvino ir kultūrinis čekų bei slovakų artimumas ir tai, kad jie beveik neturėjo istorinių nuoskriaudų. Taip pat nė viena regiono valstybė nebuvo nusiteikusi sutrukdyti federacijai suirti. Taigi, Čekoslovakijos skilimas įvyko, kai dauguma abiejų pagrindinių etninių grupių nariai nusprendė, kad buvimo bendroje valstybėje nauda sumažėjo, o kaina tapo nepakeliama.

3. ETNINIŲ SKIRTUMŲ VALDYMO STRATEGIJA

3.1. Prievartinė kontrolė

Spręsdamos etninius konfliktus, valstybės gali pasirinkti etninės tapatybės naikinimui alternatyvią etninių skirtumų valdymo strategiją. Pirmučiausia, valstybės taiko metodą, natūraliai išplaukiantį iš esminės valstybės savybės – prievartos monopolio. Valstybės naudoja prievartą ir jėgą, siekdamos padidinti konflikto kainą konfliktuojančioms pusėms, nors dažnai valstybė pati palaiko vieną konflikto pusę, todėl sinonimiškai prievartinei kontrolei etninių studijų literatūroje vartojamas *hegemoninės kontrolės* terminas²²⁷. Istoriskai tai labiausiai paplitęs etninių skirtumų valdymo metodas. Imperijos ir įvairūs autoritariniai režimai savo daugelį valdomų etninių ir religinių grupių kontroliuodavo, prievarta slopindamos nepasitenkinimą ir kooptuodamos valdomų grupių elitą.

Dažniausiai tokia etninių santykių sankloda susiklosto dėl užkariavimų (apartheidas Pietų Afrikoje, metisų ir baltųjų dominavimas Peru ir Bolivijoje), todėl ilgalaikės stabilios prievartinės kontrolės sistemai valstybėje pagrindinis veiksnys yra etninių grupių karinių ir geopolitinių jėgų disbalansas. Žinoma, vyraujančiai grupei lengviau išlaikyti esamą padėtį, jei subordinuota etninė grupė gyvena nevienoje teritorijoje ir neturi jokios politinės organizacijos ir aiškiai apibrėžtos tapatybės. Tokiomis sąlygomis subordinuotų grupių pasipriešinimas valstybei neįmanomas arba nenaudingas. Valstybės prievartos aparatas slopina bet kokius etninius kolektyvinius veiksmus, lyderiai perkami, izoliuojami arba nužudomi²²⁸.

Liberaliose demokratijose, kurios dažniau remiasi teritorine pilietybės samprata ir garantuoja pagrindines žmogaus teises, etninių mažumų kolektyviniai veiksmai yra labiau įmanomi. Mažoritarinės demokratijos šalyse, kur mažumos sudaro nedidelę valstybės piliečių dalį, etninė hegemonija gali būti užslėpta kaip paprasčiausia „daugumos valia“. Kaip tik taip Serbija valdė Kosovą po jo autonomijos panaikinimo 1989 metais. Piliečių teisių suteikimas tik kai kurioms etninėms grupėms ir pilietybės apribojimai kitoms etninėms grupėms sukuria *viešpačių tautos demokratiją* (angl. *herrenvolk democracy*) arba „etnokratijas“²²⁹. Etnokratiniai režimai egzistuoja dabar Izraelyje, Estijoje, Latvijoje²³⁰. Pavyzdžiui, Izraelio arabai turi Izraelio pilietybę, tačiau negali tarnauti kariuomenėje, ir todėl negali užimti daugelio valstybinių pareigų, nes kandidatai turi būti atlikę karinę tarnybą²³¹.

3.1.1. Kosovas

Dabartinio Kosovo konflikto tikroji pradžia buvo 1974 metai, kai, priėmus naują Jugoslavijos konstituciją, Kosovas gavo visišką autonomiją. Naujoji konstitucija Kosovui suteikė beveik tokias pat teises kaip ir kitoms šešioms Jugoslavijos respublikoms. Šią autonomiją Serbijos parlamentui panaikinus, 1989 metais etninė įtampa virto atviru konfliktu.

Iki humanitarinės krizės 1999 metų vasario–kovo mėnesiais iš 2 mln. Kosovo gyventojų 1,5 mln. (90 %) buvo musulmonai albanai. Kiti 10 % Kosovo gyventojų buvo serbai, bosniai, juodkalniečiai, čigonai, turkai. Albanai Jugoslavijos Federacijoje sudarė 14 % visų gyventojų²³². 2015 m. duomenimis, iš 1,9 mln. gyventojų 92 % buvo albanai, 4 % – serbai ir dar 4 procentus sudarė kitos etninės grupės²³³.

Albanai pradėjo keltis į Kosovą po 1459 metų, kai visa Serbija kartu su Kosovu pateko Turkų Osmanų valdžion. Lėtai, bet kryptingai gyventojų balansas ėmė keistis serbų nenaudai. Serbai migravo į Šiaurę. 1689 metais serbų emigracija buvo net skatinama įvairiomis priemonėmis. Emigravusius serbus pakeitė albanai musulmonai, kuriuos viliojo derlingos Kosovo žemės. 1878 metais Serbija tapo visiškai nepriklausoma, tačiau Kosovas liko Osmanų imperijos sudėtyje. 1912 metais Serbija kartu su kitomis nepriklausomomis Balkanų valstybėmis nugalėjo turkus Pirmajame Balkanų kare ir užėmė Kosovą. Po Pirmojo pasaulinio karo, siūsdami serbus į Kosovą, tremdami albanus, turkus ir kitus musulmonus, serbai pabandė atkurti etninį gyventojų balansą. 1924 metais Kosove gyveno apie 64 % albanų²³⁴.

1941 metais, Antrojo pasaulinio karo pradžioje, didžioji dalis Kosovo pateko Italijos valdžion, tačiau albanai gavo savivaldos teises. Kitas teritorijas okupavo Vokietija ir Bulgarija. Dešimtys tūkstančių serbų buvo išstremti. 1945 metais nauja komunistinė Jugoslavijos valdžia žiauriai numalšino albanų pasipriešinimą. Iki pat aštuntojo dešimtmečio Kosovą serbai valdė griežta kontrole ir politiniais persekiojimais²³⁵. Parodoksalu, tačiau albanų skaičius, nepaisant represijų, Kosove nemažėjo, o augo. Taip atsitiko dėl labai didelio Europos mastu Kosovo albanų gimstamumo (šiomis dienomis apie 40 % Kosovo albanų gyventojų yra jaunesni nei 20 metų amžiaus). Po Antrojo pasaulinio karo albanų Kosove buvo apie 70 %, 1975 metais jų skaičius padidėjo iki 74 %, o 1981 metais etniniai albanai sudarė jau 77,5 % Kosovo gyventojų (likusieji 13,2 % buvo serbai, 3,7 % – bosniai ir juodkalniečiai, 2,2 % – čigonai, likę keli procentai – turkai bei kitų tautybių žmonės). Paskutinio surašymo 1991 metais duomenimis, Kosove gyveno 1,9 milijono gyventojų. Albanai sudarė apie 82 %, serbai – 10 %, kitos etninės grupės – 8 %. Taigi, nuo Antrojo

pasaulinio karo pabaigos iki krizės albanų skaičius Kosove padidėjo daugiau nei tris kartus²³⁶.

1974 metais, vykdant konstitucinę reformą, Kosovas tapo autonomine Serbijos provincija. Jis buvo atstovaujamas federalinėje Jugoslavijos vyriausybėje, turėjo santykinę regioninio biudžeto sudarymo laisvę, savarankiškai valdė mokyklas, policiją bei ligonines ir plėtojo infrastruktūrą. Kai 1989 metais subyrėjo Jugoslavija, Serbija pasiskelbė federalinių teisių ir įsipareigojimų perėmėja. Kosovo asamblėja pasiskelbė atskira nuo Serbijos Jugoslavijos Respublika. Centrinė Serbijos valdžia išvaikė Kosovo asamblėją, išformavo vietinius policijos dalinius, atleido didesnę dalį albanų valstybės tarnautojų, uždarė albanų mokyklas. Daugiau kaip 100 000 albanų neteko darbo, daugiau kaip 100 pagrindinių pramonės įmonių, taip pat albanų žiniasklaidos priemonės, spaudos rūmai buvo užgrobti. 1990 metų rugsėjo 28 dieną Serbijos parlamentas priėmė naują konstituciją, kuria panaikino Kosovo autonomiją.

Albanai pradėjo kurti lygiagrečias valdžios institucijas. 1991 metais Demokratinė Kosovo lyga (DKL) surengė Kosove referendumą, kuriame už Kosovo nepriklausomybę balsavo 95 % iš 87 % dalyvavusių Kosovo gyventojų. Po referendumo išrinktas naujas Kosovo parlamentas, suformuota Kosovo vyriausybė bei prezidentu išrinktas nuosaikių pažiūrų DKL lyderis Ibrahimas Rugova. Įsteigtos lygiagrečios mokslo, švietimo ir sveikatos apsaugos sistemos bei kultūros institucijos²³⁷.

Taikus pasipriešinimas serbams nuvylė dalį albanų ir 1996 metais susikūrė partizaninė Kosovo išlaisvinimo armija (KIA). KIA karinė veikla labiau išsiplėtė tik 1998 metais, kai į Kosovą pateko daug ginklų iš apiplėštų kaimyninės Albanijos armijos sandėlių. Tų pat metų pavasarį KIA kontroliavo beveik trečdalį Kosovo. Serbų pajėgoms pavyko nutraukti ginklų tiekimą ir vasarą atgauti prarastų teritorijų kontrolę. Prievarta prieš taikius gyventojus virto etniniu valymu*. 1999 metų kovo 24 dieną, norėdamos išvengti galimos humanitarinės katastrofos Balkanuose, NATO šalys surengė karinę operaciją, per kurią Jugoslavijos armija ir saugumo pajėgos pasitraukė iš Kosovo.

* Nuo konflikto pradžios mažiausiai milijonas žmonių buvo priversti palikti savo namus Kosove, iš jų 863 tūkstančiai pabėgėliais tapo NATO antskrydžių kampanijos metu. Daugelis pabėgėlių prieglobstį rado pabėgėlių stovyklose arba giminaičių namuose Albanijoje, Makedonijoje, Juodkalnijoje ir Bosnijoje Hercegovinoje. Apie 80 tūkstančių buvo perkelti į kitas Europos šalis ir JAV. Be to, dar 590 tūkstančių žmonių paliko savo namus, tačiau liko Kosove, žr. U. S. Department of State, Ethnic Cleansing in Kosovo; An Accounting – http://www.state.gov/www/global/human_rights/kosovoii/homepage.html

Pagal JT Saugumo tarybos rezoliuciją Nr. 1244 Dėl Kosovo, iš esmės, Kosovas tapo Jungtinių Tautų protektoratu neribotam laikui, nors formaliai Kosovas išliko Jugoslavijos dalimi. Serbijai ir Juodkalnijai neleidžiama vykdyti suvereniteto Kosovui, kol padėtis ten nebus stabili. Taiką Kosove dabar palaiko NATO vadovaujamos tarptautinės Kosovo stabilizavimo pajėgos (KFOR), o civilinė administracija yra JT misija Kosove (UNMIK) ir specialusis JT generalinio sekretoriaus atstovas.

Po Jugoslavijos armijos pasitraukimo JT administracija palaipsniui pradėjo kurti albanų savivaldos institucijas. 2000 metų spalį UNMIK surengė municipalinius rinkimus, kuriuos laimėjo Ibrahim Rugovos vadovaujama Demokratinė Kosovo lyga. Ji surinko 58 % visų balsų, 27,3 % – Demokratinė Kosovo partija ir 7,7 % – Aljansas už Kosovo ateitį.

Pagal 2001 metų gegužės mėnesį UNMIK paskelbtus Konstitucinius laikinosios Kosovo savivaldos pagrindus, 2001 metų lapkritį buvo surengti rinkimai į Kosovo asamblėją. Kosovo asamblėją sudaro 120 deputatų. Asamblėja renkama pagal proporcinę sistemą, tačiau 10 vietų rezervuota Kosovo serbams, dar 10 – kitoms tautinėms grupėms (romams (4), turkams (2) ir musulmonams bosniams (3) ir 1 goraniams). Šiuose visuotiniuose rinkimuose Demokratinė Kosovo lyga laimėjo 46,29 % balsų ir nugalėjo Demokratinę Kosovo partiją, vadovojamą buvusio KIA vado H. Thaci, kuri gavo 25,54 % balsų. Aljansas už Kosovo ateitį surinko 7,82 % balsų, Kosovo serbų koalicija – 10,96 % balsų. Kosovo asamblėja išrinko I. Rugovą prezidentu, ministru pirminiku paskyrė Demokratinės Kosovo partijos atstovą B. Rexhepi. 2007, 2010 ir 2014 m. rinkimus laimėjo Demokratinė Kosovo partija. Jos lyderis H. Thaci buvo Kosovo premjeras nuo 2008 iki 2014 m. (2016 m. išrinktas Kosovo prezidentu). Nors pagal 2014 m. parlamento rinkimų rezultatus Demokratinė Kosovo lyga buvo antroje vietoje, tačiau sugebėjo su mažesnėmis partijomis sudaryti valdančiąją koaliciją. Jos lyderis Isa Mustafa tapo premjeru²³⁸.

Nuo 2001 m. JT laikinoji administracija vykdė Kosove teismų, teisėsaugos ir santykių su užsieniu funkcijas, kontroliavo ir prižiūrėjo savivaldos institucijų darbą, palaipsniui suteikdama joms vis daugiau galių. Šiuo metu Kosove veikia atskiros nuo Serbijos autonominės vykdomosios valdžios institucijos (teismų, policijos, švietimo, sveikatos apsaugos ir kt.). Serbų anklavai, savo ruožtu, išlaiko savo mokyklas ir gydymo įstaigas.

UNMIK ir KFOR pakankamai sėkmingai atliko savo misiją Kosove, t. y. bandė nešališkai garantuoti visų gyventojų saugumą ir harmoningus tarpusavyo santykius tarp serbų ir albanų. Deja, kartais realybė, su kuria susidurdavo

KFOR taikdariai, buvo visiškai kitokia. Juos pasiuntę politikai neatsižvelgė į regione vyraujančią nuomonę, kad neutrali pagalba čia neįmanoma. Tad, priešingai kilniems taikdarių tikslams, Kosovo išlaisvinimo armija (KIA) sugebėjo pasinaudoti taikdariška misija, kad atkeršytų serbams ir įtvirtintų savo valdžią provincijoje. Albanų ekstremistai nuo pat NATO kampanijos pradžios visiškai ignoravo NATO multietninio Kosovo viziją, tikėdamiesi, kad aljansas dėl politinių priežasčių netrukdytų jų „išvalyti“ nuo serbų Kosovo planams. Serbai masiškai pasitraukė iš Kosovo. Dabar Kosove liko apie 20 000–25 000 serbų, t. y. maždaug 10 procentų ankstesnės serbų bendruomenės. Šie serbų likučiai susitelkė šiaurinėje Kosovo dalyje, kuri yra arčiau Serbijos sienos. Serbijos valstybės remiami Kosovo serbai sukūrė paralelines administracines, policijos, sveikatos, socialinės rūpybos ir švietimos sistemas²³⁹.

Kosovas yra praktiškai padalintas pagal etnines ribas. Laikinosios JT Kosovo administracijos vizijos ir intencijos iš esmės kirtosi su konfliktuojančių pusių norais. Albanai siekė nepriklausomybės ir išlaikyti tai, ką jie mano esą laimėję, o serbai yra nusiteikę atgauti prarastas pozicijas. Nors oficialiai UNMIK ir KFOR vadovai neatsisakė idėjos sukurti stabilią taiką multietniniame Kosove ir neigė bet kokią pasitraukimo ar provincijos etninio padalijimo galimybę, vis dėlto multietninio Kosovo idėjos įgyvendinimo šansai nepadidėjo. Kosovo albanai jau neįsivaizdavo grįžimo Serbijos valdžion (kad ir autonominio krašto teisėmis). 2007 JT specialusis pasiuntinys M. Ahtisaari savo pateiktame Kosovo statuso sprendimo plane JT Saugumo Tarybai rekomendavo Kosovui suteikti nepriklausomybę, kurią pereinamuoju laikotarpiu prižiūrėtų Tarptautinės Kosovo valdymo grupės (ES ir NATO šalys, Europos Komisija bei Rusija) ir ES paskirtas tarptautinis civilis atstovas²⁴⁰.

Tačiau Rusija atmetė M. Ahtisaari planą. 2008 m. vasario 17 d. Kosovo Asamblėjos nariai, nedalyvaujant serbų atstovams, paskelbė Kosovo nepriklausomybės deklaraciją ir įkūrė Kosovo Respubliką. Serbija paskelbė deklaraciją ir ja paremtą Kosovo Konstituciją negaliojančia, tačiau Tarptautinio teisingumo teismo išvada 2010 m. nenurodė, kad Kosovo nepriklausomybės deklaracija prieštarautų tarptautinei teisei. Dauguma NATO (24) ir ES (23) valstybių bei jų sąjungininkių pripažino Kosovo nepriklausomybę (113 JT narių šiuo metu yra pripažinusios Kosovą), nepaisant Serbijos ir Rusijos prieštaravimų²⁴¹. Serbija, nors nepripažindama Kosovo Respublikos, užmezgė santykius su Kosovu vyriausybe 2013 m. balandžio 19 d. taip vadinamuoju Briuselio susitarimu²⁴². Neapibrėžtumas tęsiasi.

Etninis konfliktas Kosove lieka neišspręstas. Etninės nesantaikos apraiškas ginklu malšina KFOR kariai ir Kosovo policija.

3.2. Funkcinė etninių mažumų autonomija Slovėnijoje ir Vengrijoje

Funkcinės autonomijos politiką paprastai pasirenka valstybės, kuriose mažumos sudaro labai nedidelę dalį visų gyventojų, t. y. etnine prasme – vienalytės valstybės. Etninėms mažumoms pripažįstamos jų teisės, laisvės ir apsisprendimas. Funkcinė autonomija paremta įgaliojimų ir pareigų perdavimu ne teritoriniu (kaip teritorinėje autonomijoje), bet etniniu pagrindu. Etninė grupė gauna jai labiausiai rūpimų sričių autonomiją. Tačiau kitaip nei konsocializmo atveju etninių mažumų atstovai nebūtinai turi proporcingai dalyvauti valstybės valdyme (įeiti į vyriausybę, turėti veto teisę ir kt.). Būtent tokia etninė politika yra Slovėnijoje ir Vengrijoje. Tokio modelio pasirinkimą didžia dalimi nulėmė daugumos ir etninių mažumų santykis tiek vienoje, tiek kitoje valstybėje.

1991 metų duomenimis, Slovėnijoje gyveno 1 965 986 gyventojai, kurių 87,84 % save vadino slovėnais. Etninės mažumos sudarė 12,16 % visų gyventojų²⁴³. 1991 metų gruodį priimta Slovėnijos Respublikos konstitucija. Pagal 5 jos straipsnį, vengrų (0,4 %) ir italų (0,2 %) etninėms mažumoms buvo suteiktos specialios teisės, 63 straipsniu uždrausta bet kokia mažumų diskriminacija, 64 formaliai garantuota laisvė į tautinį apsisprendimą, kalbą ir raštą. 11 straipsnyje pažymėta, kad oficiali Respublikos kalba yra slovėnų kalba, tačiau vengrų ir italų kalbos taip pat pripažintos oficialiomis šių etninių mažumų gyvenamosiose teritorijose.

Reikia pažymėti, kad nors kai tokios didelės teisės ir laisvės buvo suteiktos vengrų ir italų mažumoms, kurios tesudarė 0,6 % visų gyventojų, etninės mažumos iš buvusios Jugoslavijos, t. y. kroatai, serbai ir musulmonai, kurie iš viso sudarė 11,7 % visų gyventojų, buvo laikomos kaip imigrantų bendrijomis ir joms konstitucija tokių teisių nesuteikė. Tokio politinio sprendimo priežastis buvo prasidėjęs Jugoslavijos konfliktas, dėl kurio į Slovėniją kėlėsi vis daugiau pabėgėlių iš buvusių Jugoslavijos respublikų. Tokių teisių kaip vengrų ar italų mažumoms suteikimas šiems imigrantams būtų sudaręs dar geresnes sąlygas jiems keltis į šią šalį. Imigrantų atvykimas sietas su nesaugumu ir galimais konfliktais.

Pagal Slovėnijos vykdomą etninę politiką, kurios pagrindiniai bruožai pažymėti 1991 metų Konstitucijoje, galima teigti, kad po slovėnų išskirtinės sąlygos buvo suteiktos vengrų ir italų etninės mažumos – bendrijos, kurių istorinė giminė buvo Slovėnija. Viena svarbiausių šių grupių teisė – teisė „mišrioje vietovėse“ vartoti savo kalbą lygiu statusu su slovėnų kalba, t. y.

oficialios kalbos statusu, kitos taip pat reikšmingos teisės buvo naudoti savo nacionalinę simboliką, steigti autonomines organizacijas bei institucijas, teisė puoselėti savo kultūrą, teisė į švietimą savo kalba ir į bendradarbiavimą su savo valstybe. Abejom mažumoms buvo suteiktas nacionalinių savivaldos bendrijų statusas ir šios bendrijos įgijo teisę savo interesus reikšti savivaldos tarybose. Be to, abejoms mažumoms buvo suteikta teisė skirti tiesioginius atstovus į Nacionalinį susirinkimą – kiekvienai bendrijai be rinkimų buvo suteikta nuolatinė vieta parlamente.

Kita etninių mažumų grupė, specialiomis teisėmis išskirta Konstitucijoje, – čigonų (romų) bendrija. Jai buvo numatyta finansinė parama. Konstitucijoje nebuvo užuominų apie kokių nors specialių teisių suteikimą imigrantams iš buvusios Jugoslavijos. Jiems buvo garantuotos tik bendrosios teisės ir laisvės. Atkūrus nepriklausomybę, kurį laiką galiojęs pilietybės įstatymas, kuriame buvo nustatyta pakankamai paprasta tvarka pilietybei gauti, iš buvusios Jugoslavijos plūstelėjus tūkstančiams serbų, kroatų ir kurdų pabėgėliams, 1992–1993 metais buvo sugriežtintas.

Slovėnijos etninė politika pasiteisino – konfliktų buvo išvengta ir tautinių bendrijų padėtis iš esmės išliko stabili. 2013 metų duomenimis, slovėnai sudarė 83 %; italai – 0,1 %; vengrai – 0,3 %; kroatai – 1,8 %; serbai – 2,0 %; bosniai – 1,6 %; kiti – 2,2 %; nenustatyta 8,9 %. Iš viso – 2 058 821 gyventojas²⁴⁴.

Vengrijoje, kaip ir Slovėnijoje, etninės mažumos sudarė labai nedidelę visų gyventojų dalį. 1991 metų duomenimis, 91,35 % visų gyventojų buvo vengrai, etninės mažumos sudarė 8,65 % visų gyventojų. Didžiausios etninės mažumos buvo čigonai – romai – 3,90 %, tada vokiečiai – 1,69 %, slovakai – 1,06 %, žydai – 0,77 %, kroatai – 0,77 %, rumunai – 0,24 %²⁴⁵. 2011 m. duomenimis, vengrų buvo 85,6 %, romų – 3,2 %, vokiečių – 1,9 %, kitų – 2,6 %, nenustatyta – 14,1 %²⁴⁶.

Kaip ir visose SSRS satelitinėse socialistinėse respublikose, taip ir Vengrijoje komunistinio režimo laikotarpiu nacionaliniai klausimai ir etniniai skirtumai buvo nepripažįstami. Tik nuo 1989 metų, žlugus komunistiniam režimui ir į valdžią atėjus pokomunistinei vyriausybei, etninių mažumų klausimas buvo pradėtas reguliuoti, etninių mažumų atžvilgiu susiklostė tam tikra politika. Ši politika apėmė tris pagrindines sritis. *Pirmoji* – etninių ir religinių mažumų grupių rėmimas, suteikiant joms teisę į savo kultūrą, švietimą ir kalbą, *antroji* apėmė specialų mažumų statusą, t. y. „pozityvią diskriminaciją“, garantuojant lygias galimybes visiems piliečiams, neišskiriant jų etninės tapatybės, *trečioji* apėmė kultūrinės autonomijos, kuri reiškėsi vietos savivaldos lygmeniu, garantijas.

1989 metais Vengrijos parlamentas dėl etninių mažumų priėmė reikšmingas Konstitucijos pataisas. Etninės politikos srityje buvo garantuotos etninių mažumų teisės į savo kalbos vartojimą, kultūros bei religijos puoselėjimą. Mažumų teisėms prižiūrėti prie Parlamento buvo įkurta žmogaus teisių komisaro pareigybė, turinti ombudsmeno statusą. Naujai priimtas konstitucijos 68 straipsnis garantavo etninių mažumų teisę į savo kultūrą ir suteikė teisę steigti vietas ir nacionalines savivaldos institucijas. 1990 metais, priėmus kitą konstitucijos pataisą, buvo leista nacionalinėms ir etninėms mažumoms steigti nacionalines ir vietas savivaldos vyriausybes. Autonominė valdžia apibrėžta kaip vietinių viešųjų reikalų administracija ir vykdomoji valdžia. 1990 metais Vengrijos vyriausybė priėmė sprendimą septynioms pagrindinėms Vengrijos mažumoms (vokiečių, čigonų, rumunų, slovakų, serbų, kroatų ir slovėnų) ir žydų bendruomenei skirti savo atstovus į Parlamentą.

1992 metais buvo patvirtintas Mažumų kodeksas, kuriuo visapusiškai apibrėžtas etninių mažumų statusas Vengrijos Respublikoje. Kodekso tikslas buvo garantuoti, kad atskiri individai ar valstybinės institucijos nevykdytų diskriminacinės politikos etninių mažumų atžvilgiu, reguliuoti ombudsmeno, atsakingo už mažumų teisių priežiūrą, skyrimą ir leisti mažumoms skirti savo atstovus į vietas valdžios institucijas. 1993 metais buvo priimtas Mažumų įstatymas, pagal kurį kiekviena mažiausiai vieno tūkstančio asmenų grupė turi teisę kreiptis dėl jos pripažinimo mažuma. Mažuma buvo apibrėžta bet kokia grupė, mažiausiai šimtą metų gyvenanti Vengrijoje, turinti savo kalbą ir kultūrą.

Taigi, galima teigti, kad Vengrijos etninė politika atvira etninėms mažumoms. Kitas svarbus šios valstybės bruožas – aktyvi politika užsienyje gyvenančių vengrų atžvilgiu. Gretimose valstybėse gyvena 3,5 mln. vengrų (tai sudaro daugiau nei trečdalį Vengrijos gyventojų). Nuo 1990 metų pradžios Vengrijos vyriausybė pabrėžia aktyvų politinį bendradarbiavimą su etniniais vengrais užsienyje. Šios politikos apoteoze tapo 2001 metų birželio mėnesį Parlamento priimtas įstatymas dėl gretimose šalyse gyvenančių vengrų. Šiuo įstatymu Slovakijoje, Rumunijoje, Ukrainoje, Serbijoje ir Juodkalnijoje, Kroatijoje bei Slovėnijoje gyvenantiems vengrams suteikta teisė gauti leidimą trims mėnesiams dirbti Vengrijoje, naudotis sveikatos sistemos paslaugomis ir gauti pensijas, remiantis „vengro pažymėjimu“. „Vengro pažymėjimą“ gali gauti kiekvienas išvardytų šalių pilietis, viešai deklaravęs savo priklausomybę vengrų etninei mažumai tose šalyse ir mokantis vengrų kalbą.

Iš pradžių tai sukėlė Rumunijos protestus, nes ši baiminosi, kad jos piliečiai bus diskriminuojami etniniu pagrindu. 2001 metų gruodį su Rumunija

pasirašytas Tarpusavio supratimo memorandumas, kuris nustatė, kad Rumunijos piliečiai nebus diskriminuojami pagal etninę kilmę, vykdant įstatymą dėl gyvenančių gretimose šalyse vengrų, ir visi Rumunijos piliečiai įstatymų nustatyta tvarka galės gauti laikinuosius darbo leidimus Vengrijoje, neatsižvelgiant į jų etninę tapatybę. Dvišalis bendradarbiavimas vyksta su Slovakija, su ja sukurta apie 12 bendrų komitetų, kurie rūpinasi vengrų Slovakijoje ir slovakų Vengrijoje socialinių ir ekonominių teisių priežiūra. Vengrija pasirašė Tarpusavio supratimo ir draugiškumo aktus su Kroatija, Slovėnija ir Ukraina.

Apibendrinant šių dviejų valstybių politinius veiksmus etninių mažumų atžvilgiu, pažymėtina, kad funkcinės autonomijos modelis pasirinktas, pirmiausia, todėl, kad abi šios valstybės yra homogeniškos, mažumos sudaro labai nedidelę dalį visų gyventojų ir tai leidžia suteikti joms tam tikrą autonomiją – valstybės, kaip vientiso darinio, saugumui pavojaus jos nekelia. Tai geriausiai iliustruoja Slovėnijos pavyzdys, kur tokia autonomija suteikta italų ir vengrų mažumoms, bet ne mažumoms iš buvusios Jugoslavijos, nors šios sudarė didesnę dalį.

Funkcinės autonomijos suteikimas šiose naujai atkurtose valstybėse taip pat gali būti interpretuojamas kaip tinkama politika, siekiant tarptautinio pripažinimo. Etninė politika yra vienas tarptautinių organizacijų ir Vakarų Europos valstybių taikomų kriterijų, sprendžiant apie valstybės demokratiją, stabilumą bei žmogaus teisių pripažinimą ir laikymąsi.

3.3. Teritorinė autonomija

Teritorinė savivalda, kitaip nei funkcinė autonomija, suteikiama ne kokiam nors etninei grupei, bet teritorijai ar regionui, kuriame viena ar kita etninė grupė kompaktiškai gyvena. Lemiamas veiksnys sėkmingam šio metodo taikymui yra valstybės tarptautinė padėtis, neleidžianti tikėtis separatistams paramos iš šalies, ir autonominio regiono susiejimas naudingais ekonominiais saitais su centru. Žinoma, valstybėje turi būti kolektyvinių teisių suteikimo tradicijos ir autochtoninės kilmės etninės grupės turi turėti daugiau ar mažiau aiškiai apibrėžtas savo teritorijas, nes kitaip kyla sienų ginčai. Teritorinę savivaldą galima vertinti kaip etninės mažumos ir centrinės valdžios kompromisą tarp atskiros valstybės sukūrimo ir unitarizmo.

Dėl teritorinės savivaldos autonominio regiono gamtos išteklių patenka į etninės grupės elito rankas. Autonominiai dariniai nustato ir kontroliuoja

mokesčių surinkimą, švietimą, kultūros valdymą ir socialinę apsaugą, todėl valstybės viduje sumažėja etninių grupių konkurencija, nes kiekviena eksploatuoja savo teritorijos išteklius ir iš toje teritorijoje veikiančių verslų renka mokesčius, kuriuos panaudoja etninės grupės kultūros, švietimo ir socialinei plėtrai. Ispanijos Baskijos ir Katalonijos autonomijos funkcionavimas iliustruoja šio metodo privalumus ir trūkumus.

3.3.1. Teritorinė savivalda Ispanijoje

Remiantis oficialia statistika, Ispanijoje, Kastilijoje, 2014 metais gyveno 74 % visų gyventojų, Katalonijoje – 17 %, Galisijoje – 7 %, Baskijoje – 2 %²⁴⁷. Baskijoje, Galisijoje ir Katalonijoje gyvena ir kitos – neautochtoninės etninės grupės. Tikslėnių duomenų apie etninę Ispanijos sudėtį nėra, tačiau pagal baskų ir katalonų kalbų, kaip gimtųjų kalbų, paplitimą galima spręsti apie baskų ir katalonų skaičių. 2013 m. kaip gimtąja kalba (kartu dvikalbiais) kataloniškai kalbėjo Katalonijoje apie 2,1 mln. gyventojų (33,4 % iš 6,2 mln. gyventojų virš 15 metų) arba 4,5 % visų Ispanijos gyventojų²⁴⁸. 2011 m. duomenimis, visoje Ispanijoje katalonų kalbą gimtąja laikė 4,3 mln. gyventojų (9,1 % visų Ispanijos gyventojų).

Tačiau nors ir yra tendencija visoje Ispanijoje šiam skaičiui mažėti, Katalonijoje, panašu, vyksta „katalonizacija“. 2013 m. duomenimis, net 750 000 apklaustų Katalonijos gyventojų (12,1 %), kurių gimtoji kalba buvo ne katalonų, pasirinko katalonų, kaip jų tapatybę, kalbą²⁴⁹. Taigi, iš viso Katalonijoje su katalonų etnine grupe galėjo identifikuotis 2013 m. apie 2,7 mln. (43,4 %) jos apklaustųjų gyventojų (5,7 % visų Ispanijos gyventojų)²⁵⁰. Tai rodo vykstančius intensyvius asimiliacinius procesus Katalonijoje, palankius katalonų tapatybei. 2011 m. duomenimis, baskų kalbą gimtąja laikė iki 525 634 (25 %) Baskijos gyventojų (arba 1,1 % visos Ispanijos gyventojų)²⁵¹. musulmonai sudarė 4 % (daugiausiai kilusių iš Maroko, Alžyro)²⁵². Stipresnes etnonacionalistines tendencijas reiškia katalonų ir baskų etninės grupės.

Ispanijos etnonacionalistinių judėjimų – baskų, katalonų – ištakos siekia XIX amžiaus pabaigą. Tačiau iš dalies savo tikslus jiems pavyko pasiekti tik nuvertus monarchiją 1932 metais. Antrosios Respublikos metais (1932–1939) vyriausybė bandė patenkinti regionų nacionalistinius reikalavimus. Pagal San Sebastiano paktą, regionai galėjo sudaryti savo statutus, kuriuos turėjo patvirtinti centrinė vyriausybė ir vietiniai referendumai. Tokiu būdu autonomiją įgijo trys istoriniai Baskijos, Katalonijos ir Galisijos regionai. Generolui F. Francui laimėjus pilietinį karą, visi šie regionų iškovojimai buvo panaikinti. Bet kokios regionalizmo apraiškos Franco režimo laikotarpiu buvo be gailės-

čio slopinamos.

Franco valdymo laikotarpiu periferinės kalbos uždraustos, mokslas leistas tik kastilų kalba. Vykdyta plataus masto migracija, kurios tikslas buvo perkelti kuo daugiau kastiliškai kalbančių žmonių į Katalonijos ir Baskijos pietinius rajonus. Vietinė vidurinioji klasė priversta kolaboruoti su Madrido vyriausybe. Tokia Franco politika sukėlė Katalonijos ir Baskijos gyventojų pasipriešinimą. Pirmiausia, pradėta siekti kalbos ir kultūros išlikimo. Katalonijos nacionalistus taip pat piktino kitų Ispanijos regionų subsidijavimas iš Katalonijos ekonomikos plėtos.

XX amžiaus 7 dešimtmečio Katalonijos atgimimo judėjimas glaudžiai susijęs su Jordi Pujolu, kuris siekė sukurti ir modernią, ir katalikišką Kataloniją. Katalonijos komunistai (PSUE) ir socialistai (PSOE) nuo 1940 metų nacionaliniams klausimams skyrė daug mažiau dėmesio, bet vėliau pakeitė nuostatą. 1965 metais PSUE pareiškė remianti Katalonijos autonomiją. 1969 metais Katalonijoje susikūrė plataus politinio spektro frontas *Coordinadora de Forves Politiques*, o 1971 metais įkurta Katalonijos asamblėja pareikalavo politinių laisvių, amnestijos politiniams kaliniams ir autonomijos statuto Katalonijai²⁵³. Baskijos nacionalistų judėjimas buvo labiau susiskaldęs. Baskų nacionalinė partija (BNP) toliau palaikė konservatyvias idėjas, tačiau atsisakė radikalių rasinių pažiūrų ir įstojo į Europos krikščionių judėjimą. 1968 metais sukarinta baskų grupuotė ETA pradėjo teroro aktus, kurių tikslas – iškovoti Baskų šalies nepriklausomybę. 1974 metais ši grupuotė suskilo į du sparnus. 1976 metais karinis sparnas atnaujino smurtą, o kita dalis virto tipišku kairiųjų judėjimu. Teroristinis sparnas 2012 spalio mėn. paskelbė vienašališką paliaubas, kurių laikosi iki šiol. Per visą savo veiklos laikotarpį nuo 1961 metų ETA nužudė 829 ispanų civilius ir pareigūnus²⁵⁴. Nors Baskiją valdo nuosaikūs nacionalistai, politinė situacija Baskijoje yra stabili ir šios politinės jėgos nesiekia nepriklausomybės. Debatai dėl Baskijos politinio statuso yra priklausomi nuo Katalonijos nepriklausomybės proceso baigties²⁵⁵.

Galisijoje nesusiklostė joks svarbesnis nacionalistinis judėjimas, nors dauguma gyventojų kalba galisų kalba, turi senas kultūros tradicijas. Kaip jau minėta, tai paaiškintina tuo, kad jos elitas buvo sėkmingai inkorporuotas į valstybės institucijas Franco valdymo metais.

Perėjimui iš autoritarinio režimo į demokratiją būdingi valstybės ir periferinių elitų susitarimai. 1978 metų Ispanijos konstitucija yra federalizmo ir unitarizmo kompromisas. Pagal konstituciją, autonomija galėjo būti suteikta trimis istoriniams regionams, kuriuose dėl autonomijos Antrosios Respublikos laikais referendume balsuota teigiamai (Katalonijai, Baskijai ir Galisijai).

Jų statusus reikėjo patvirtinti parlamente Madride ir kiekvienos provincijos referendumu.

Kitiems regionams, siekiantiems visiškos autonomijos, konstitucija numatė skirtingą dviejų pakopų procedūrą. Iniciatyvą dėl autonomijos turėtų pareikšti mažiausiai 2/3 vietinių miestų tarybų ir referendumu absoliuti dauguma vietinio regiono rinkėjų. Jeigu iniciatyva būtų sėkminga, provincijos tarybos ir provincijos atstovai Senate parengtų statuto projektą, kurį turėtų tvirtinti Parlamentas. Patvirtintas statuto tekstas būtų teikiamas referendumui regione. Šiam patvirtinti užtektų paprastos rinkėjų balsų daugumos balsų. Pagaliau statuto tekstas turėtų būti patvirtintas abejuose Parlamento rūmuose Madride.

Katalonijai autonomijos statusas buvo patvirtintas gana greitai. Ilgiau užtruko statuto tvirtinimas Baskijoje (dėl Baskijos pretenzijų į Navarą ir Baskijos *fueros*, t. y. mokesčių privilegijų). Autonomijos statusas Galisijai buvo suteiktas greitai ir sklandžiai, o Andalūzijos noras siekti autonomijos sukėlė nuogaštavimus dėl Ispanijos suskilimo. Valstybės stabilumo tikslais 1982 metų įstatymu suvienodinti įvairūs autonomijų tipai – visos autonominės bendruomenės yra pavaldžios Ispanijos konstitucijai ir negali turėti socialinių bei ekonominių privilegijų²⁵⁶.

Pagal priimtus statusus, autonominiai regionai turi savo įstatymų leidybos susirinkimus, kurie renkami pagal proporcinę sistemą. Susirinkimai tvirtina regiono vyriausybes, kurios tvarko švietimo, sveikatos priežiūros, kultūros, socialinės rūpybos, transporto ir žemės ūkio reikalus. Baskija ir Katalonija turi savo policijos pajėgas. Centrinės vyriausybės jurisdikcijoje išliko gynybos, teisingumo, tarptautinių santykių ir bendros ekonomikos planavimo sferos. Baskų, galisų ir katalonų kalbos kartu su ispanų yra oficialios kalbos atitinkamai Baskijoje, Galisijoje ir Katalonijoje²⁵⁷. Pagal 2002 metų susitarimą su centrine valdžia Baskija pati renka mokesčius savo teritorijoje ir sumoka centriniam biudžetui mokesčių dalį pagal sutartą penkiems metams kvotą²⁵⁸.

Katalonijos judėjimas dėl nepriklausomybės sustiprėjo po 2003 m., kai rinkimus į Katalonijos parlamentą laimėjo Katalonijos socialistai (PSK) ir Katalonijos respublikoniškoji kairė (ERC) – pagrindinė nepriklausomybininkų partija. Šių partijų valdančioji koalicija, paremta nuosaikiai nacionalistų konservatorių, Konvergencijos ir sąjungos aljanso (CiU), parengė naują autonomijos statutą 2006 metais, kuriame buvo numatyta didesnis finansinis savarankiškumas Katalonijai, pirmenybė katalonų kalbos vartojimui ir katalonų kaip savarankiškos tautos pripažinimas. Ispanija patvirtino naują statutą be anksčiau išvardytų naujovių. Vėliau, 2010 m., Ispanijos Konstitucinis teismas iš viso pripažino 14 naujojo autonomijos statuto straipsnių, prieštaraujančių Konsti-

tucijai. Tai buvo stiprus „antausis“ katalonų tautinei savigarbai²⁵⁹.

Kitas svarbus separatizmą skatinantis veiksnys buvo ekonominė ir fiskalinė Katalonijos ir kitų Ispanijos regionų nelygybė, kurią tik labiau akcentavo Europą 2008 m. ištikusi ekonomikos krizė. Katalonija (kaip ir Baskija) yra stiprus ekonomiškai dinamiškas regionas (*Pastaba. Regiono ekonomika 2013 m. sudarė 25 % Ispanijos BVP, 1/3 pramoninės produkcijos pagamindavo*²⁶⁰) ir sumoka daugiau mokesčių į bendrą Ispanijos valstybės biudžetą nei kitų regionų gyventojai ir gauna neproporcingai mažiau pinigų viešosioms išlaidoms, valstybės investicijų ar subsidijų. Pavyzdžiui, XX amžiaus septintojo dešimtmečio pabaigoje Baskija sumokėdavo 13 % visų mokesčių Ispanijos valstybės biudžetui, o iš jo gaudavo tik 5 %. Biudžeto įplaukos iš Katalonijos sudarydavo 31 %, o Katalonijai buvo skiriama 13 % biudžeto išlaidų (8,5 % visų šalies investicijų). Katalonų kaip ir baskų politinis elitas siekia ekonomiškai teisingų mainų, tačiau dėl per menkos demografijos (santykinai nedidelis procentas valstybės gyventojų) bendroje demokratinėje valstybėje negali tikėtis kontroliuoti politinių ir teisinių instrumentų²⁶¹.

2013 m. sausio mėnesį Katalonijos parlamentas priėmė Nepriklausomybės deklaraciją, kuria buvo pakloti pamatai referendumui dėl atsiskyrimo nuo Ispanijos. 2013 m. gegužę Ispanijos Konstitucinis Teismas sustabdė Katalonijos Nepriklausomybės deklaracijos galiojimą. Taip pat paskelbė, kad rengiamas referendumas dėl valstybingumo ir nepriklausomybės neturės teisinių pasekmių. Katalonijos vyriausybė referendumą surengė, bet teisiškai jis buvo neįpareigojantis. 2014 m. lapkričio 9 d. referendume dėl Katalonijos valstybingumo ir nepriklausomybės 1,8 mln. (80,76 %) balsavusiųjų palaikė regiono atsiskyrimo idėją, tačiau dalyvaujančių skaičius nebuvo itin didelis – tik 2,3 mln. rinkėjų (42,6 %) iš 5,4 mln. turinčių balsavimo teisę. Taigi, visumoje Katalonijos nepriklausomybę palaikė 33,3 % visų turinčių balsavimo teisę gyventojų²⁶².

Tai rodytų, kad dauguma Katalonijos gyventojų nebuvo linkę palaikyti nepriklausomybės siekio. Visuomenės nuomonės apklausų, atliktų po referendumo, duomenys kaip tik ir parodė – 48 procentai apklaustųjų buvo prieš nepriklausomybę²⁶³. Nestebina, nes Katalonijoje gyvena nemažai kastiliečių ir kitų nekatalonų, kurių, matyt, „neužkrėtė“ separatistinės nuotaikos. Nors, kaip buvo minėta, tikslios Katalonijos gyventojų etninės priklausomybės duomenų nėra, bet pakankamai patikimai spręsti galima pagal katalonų kaip gimtosios kalbos paplitimą, nes katalonų kalba yra vienas iš esminių katalonų tapatybės etninių žymenų. Pagal 2013 m. duomenis, nors Katalonijoje 94,3 % suprato kataloniškai, tačiau tik 31 % visų regiono gyventojų ši kalba buvo gimtoji (dar 2,4 % buvo dvikalbiai). Tačiau katalonų kalbą įprastai var-

tojo 43,2 % Katalonijos gyventojų virš 15 metų. Ispanų kalbą gimtąja laikė 55,1 % gyventojų virš 15 metų amžiaus²⁶⁴. Taigi, galima spėti, kad Katalonijos nepriklausomybę, iš esmės, palaikė etniniai katalonai. Po rinkimų, 2015 m., laimėjus nepriklausomybės šalininkams, rugsėjo 9 d. Katalonijos parlamentas priėmė rezoliuciją *Dėl nepriklausomybės proceso pradžios*. Naujas teisiškai įpareigojantis referendumas dėl valstybingumo ir nepriklausomybės planuojamas 2017 m. rugsėjo antroje pusėje.

Ispanijos teritorinės autonomijos suteikimas istoriniams regionams puikiai iliustruoja, kaip vidinių juridinių ribų nustatymas valstybės viduje didina separatizmo grėsmę. Tačiau, panašiai kaip ir JK, ekonominis ir socialinis susisaistymas, pakankamas teritorinis etnosų mišrumas bei santykinai nedidelis į separatizmą linkusių etninių grupių dydis, palyginus su dominuojančia kastilų etnine grupe, pristabdo nacionalistines tendencijas, nes ši alternatyva teikia kaštus, kurių katalonų ir baskų visuomenės nepasirengusios prisiimti.

3.4. Galių pasidalijimas (Konsocijalizmas)

Konsocijalizmo sampratos klausimas yra glaudžiai susijęs su dviem alternatyviomis demokratijos koncepcijomis. Viena dažnai įvardijama kaip anglosaksiškas demokratijos modelis, postuluojuojantis demokratiją kaip daugumos valdžią, kitas (kartais vadinamas kontinentiniu) teigia demokratijos kaip galių pasidalijimo idėją. Daugumos demokratijos samprata kyla iš liberalaus individualizmo, kuriam lygios piliečių teisės yra vienintelis teisingos politinės sąrangos pamatas. Galių pasidalijimo ar konsociacinės demokratijos koncepcijos šalininkai prioritetus teikia interesų suderinimui, kraštutinumų tolerancijai ir kolektyvinėms teisėms. Valstybė suvokiama kaip bendruomenių koalicija, kai kiekvienos bendruomenės ar provincijos savitumas gerbiamas ir puoselėjamas.

E. A. Nordlingeris ir A. Lijphartas demokratines institucijas suskirsto į dvi rūšis: vienų veikla paremta proporcingumo principu, o kitų – daugumos (mažoritariniu) principu. Esminis proporcingumo bruožas yra konstitucinis politinio sprendimo priėmimo galios proporcingas paskirstymas, o konstitucinis politinio sprendimo priėmimo galios paskirstymas, atsižvelgiant į daugumą, yra pagrindinis mažoritarinio principo bruožas. Proporcinio dalyvavimo principu paremtos institucijos, paskirstydamos galias, remiasi demografiniais ar politiniais kriterijais ir taip sumažina politinę konkurenciją. Savo ruožtu, mažoritarinės institucijos padidina grupių politinės konkurencijos laipsnį. Proporciniai režimai į politines institucijas įtraukia įvairias mažumos

politines frakcijas, o mažoritariniai režimai ne tik neįtraukia, bet dažnai ir nepaiso mažumos frakcijų interesų²⁶⁵.

Lijphartas teigia, kad stabili mažoritarinė demokratija sunkiai įgyvendinama multikultūrinėje pliuralistinėje valstybėje. Pliuralistinėje valstybėje gali gyvuoti konsociacinė demokratija. Konsociacinei demokratijai būdingi keturi bruožai:

- „didžiosios koalicijos“ vyriausybėje, kai visos pagrindinės subkultūros, etninės ar religinės grupės yra atstovaujamos;
- proporcingas atstovavimas;
- subkultūrinio segmento veto teisė;
- subkultūrinio segmento autonomija²⁶⁶.

Didžioji koalicija ir proporcingas atstovavimas yra pagrindiniai bruožai, apibūdinantys konsociacionalizmą. Šie principai yra įgyvendinami visuose valdymo lygiuose ir priimant sprendimus. Proporcingai pasidalijamos ne tik pareigybės, bet ir išteklių (subsидijos, mokesčiai, biudžeto išlaidos, investicijos ir kita). Taip pat proporcingai pasidalijama ir atsakomybė.

Segmento veto teisė suteikia etninei (ar kultūrinei, ar religinei) grupei galimybę užsitikrinti savo interesus. *Segmento autonomiškumas* leidžia etninėms (ar kultūrinėms) grupėms tvarkyti savo vidaus reikalus savarankiškai nuo centrinės valdžios. Autonomiją paprastai garantuoja federacinė valstybės struktūra (pvz., Belgija po 1993 metų, Kanada, Šveicarija).

Konsociacinės demokratijos susiklostymo aiškinimas paprastai apsiriboja, nurodant politinių elitų norą išlaikyti bendras valstybės struktūras, tam tikrą elitų savarankiškumą nuo savo rinkėjų, t. y. laisvesnio manevravimo galimybę, sugebėjimą įveikti kultūrinius prietarus ir skirtumus, išorinį pavojų. Išorinis pavojus yra objektyvus veiksnys, galintis iš dalies paaiškinti konsociacionalizmą, o „noras“, „tolerancija“ ir net „elitų savarankiškumas“ yra aprašomojo pobūdžio terminai, sukliantys daugiau klausimų nei ką nors paaiškinantys. Aiškinamieji veiksniai, matyt, yra kitokie. Van den Berghe nurodo, kad konsociacinei demokratijai būtinos šios pagrindinės sąlygos:

- geografinis etninių (kultūrinių) grupių mišrumas, bet atskiros jų teritorijos;
- demografinė ir ekonominė etninių (kultūrinių) grupių lygybė;
- pakankamai didelis etninių (kultūrinių) grupių mišrių santuokų ir kitų bendrų socialinių institucijų skaičius;
- politinė ir ekonominė etninių (kultūrinių) grupių tarpusavio priklausomybė²⁶⁷.

Geografinis etninių (kultūrinių) grupių mišrumas, jų teritorijų neapibrėžtumas, multikultūriniai miestai ir kultūros anklavai kitos grupės teritorijoje labai apsunkina teritorinį valstybės padalijimą pagal etnines (kultūros) ribas, taigi, naujos nacionalinės valstybės sukūrimą, kokiai nors etninei (kultūrinei) grupei atsiskiriant nuo kosociacinės struktūros valstybės. Kuo etnis (kultūrinis) išsidėstymas chaotiškesnis ar tolygesnis, tuo geografinis etninių (kultūrinių) grupių mišrumas netiesiogiai sustiprina esamą konsociacinę valstybės struktūrą. Tačiau, jei pasiskirstymas taptų visiškai tolygus ir etninės (kultūrinės) grupės netektų savo teritorinės bazės, kultūrinį pliuralizmą, greičiausiai, suardytą asimiliacija. Etninės grupės teritorinis išsisklaidymas, kitaip nei koncentracija, gerokai susilpnina jos solidarumą ir politinės organizacijos galimybes. Separatistinės ar teritorinės autonomijos pretenzijos tokiu atveju sunkiai įsivaizduojamos. Vietinė sąveika su kitų etnosų nariais yra intensyvesnė, todėl grupių teritorijos būtinos konsocializmui.

Demografinė ir ekonominė etninių (kultūrinių) grupių lygybė yra svarbi konsocializmo sąlyga todėl, kad ji palaiko esminį konsocializmo požymį – kultūrinį pliuralizmą. Jei dvi ar daugiau etninių (kultūrinių) grupių yra maždaug vienodo dydžio ir turi panašų ekonominį statusą, jų nariai turi mažiau paskatų asimiliuotis. *Mišrios santuokos ir bendros socialinės institucijos* didina skaičių žmonių su dvilype arba ambivalentiška etnine (kultūrine) tapatybe, taip pat sukuria daugiau tarpsegmentinių socialinių ryšių. Tai, savo ruožtu, apsunkina kurio nors etninio (kultūrinio) konsocialinės valstybės segmento atsiskyrimą.

Politinė ir ekonominė tarpusavio priklausomybė trukdo valstybę ir visuomenę padalyti pagal etnines (kultūrinės) ribas. Politiškai valstybės biurokratinis aparatas konsocializmo atveju yra proporcingai pasidalijamas, todėl valdininkų, kariškių ir saugumo darbuotojų didesnis interesas yra bendrą aparatą išsaugoti nei suskaldyti. Ekonominė funkcinė integracija sukuria bendrus etninių (kultūrinių) grupių verslininkų, bankininkų bei technokratų interesus, tada ekonominių ir politinių interesų grupių norai išlaikyti bendrą valstybę yra didesni. Kitaip sakant, šiuo atveju nauda valdančiam multikultūriniam elitui išlaikyti bendrą valstybę nusveria naudą pasidalyti valstybę pagal kultūrinės ribas. Juolab kad dalybų kaina dėl funkcinės integracijos, geografinio ir socialinio mišrumo yra didesnė nei šio tūkio kultūrinė trintis bendroje valstybėje.

3.4.1. Konsocijalizmas Belgijoje

Belgiją galima laikyti klasikine konsocijalinės demokratijos šalimi. Belgijos politinė sistema turi visus esminius konsocijalizmo bruožus. Belgijoje gyvena dvi pagrindinės etninės grupės. Nė viena nėra vyraujanti – flamandai sudaro 58 %, valonai – 31 %, kitų etninių grupių nariai – 11 % šalies gyventojų. 75 % yra katalikai, 25 % – protestantai ir kitų denominacijų atstovai (iš jų – apie 6 % musulmonų). Kalbančių flamandiškai – 60 %, prancūziškai – 39 %, vokiškai – 1 % ir apie 10 % yra dvikalbiai²⁶⁸.

Politinės sistemos etninės dalys yra aiškiai atsiskyrusios. Yra trys pagrindinės politinės stovyklos – katalikai, socialistai ir liberalai. Visos partijos etniškai suskilusios, t. y. turi savo „etninius sparnus“, nors flamandai vyrauja katalikų, o valonai socialistų ir liberalų pusėje. Galima nesunkiai išskirti visus esminius konsocijalizmo bruožus. Belgijoje „*didžioji koalicija*“ nebuvo institucionalizuota, bet beveik visos vyriausybės buvo koalicinės. Jos buvo sudaromos dėl slenkančios koalicijos, kur pagrindinį vaidmenį atliko katalikai. Jie nuo 1918 iki 1963 metų opozicijoje buvo tik 14 % laiko. Liberalai ar socialistai buvo retesni koalicijos partneriai, bet vis dėlto jie vyriausybėje buvo tris ketvirtadalius laiko drauge ir daugiau nei pusę jo atskirai. Nuo 1970 metų konstitucinių pataisų vyriausybė turi būti sudaroma iš lygaus skaičiaus olandiškai ir prancūziškai kalbančių ministrų, išskyrus ministrą pirmininką. Šiose pataisose aiškiai įžvelgiamas *proporciumo* principas.

Belgijoje *abipusis veto* liberalų, katalikų ir socialistų santykiuose niekada nebuvo daugiau nei neformalus principas, tačiau ši teisė, sprendžiant kalbos, švietimo ir kultūros klausimus, buvo užfiksuota konstitucijoje 1970 metais. Nuo tada įstatymai, susiję su švietimo ar kultūros klausimais, gali būti priimti, tik jei už juos parlamente balsuoja dauguma ir flamandų, ir valonų deputatų²⁶⁹.

Paskutinis konsocijalinės demokratijos elementas – *segmento autonomija* – Belgijoje išsirutuliojo palengva, galutinę federalizmo formą įgaudama tik po 1988–1993 metų konstitucinių reformų. 1921 metais priimtas Kalbos įstatymas, kuris nustatė kalbines ribas valstybėje ir tapo pirmuoju žingsniu federacinės valstybės link. Šiuo įstatymu buvo įtvirtinta teisė abiem etninėms grupėms vartoti gimtąją kalbą savo gyvenamos teritorijos viešajame gyvenime. XX amžiaus septintojo dešimtmečio pradžioje keliais įstatymais kalbinės ribos buvo patikslintos ir įtvirtintos.

1970 metais priimtos konstitucijos pataisos šalį suskirstė į keturis regionus – Valoniją, Flamidiją, dvikalbį Briuselio regioną ir vokišką regioną, taip pat oficialiai pripažino tris – flamandiškai, prancūziškai ir vokiškai kalban-

čių – kultūrinės bendruomenės. Švietimo ir kultūrinių reikalų valdymas buvo priskirtas naujai sukurtų flamandų, prancūzakalbių ir vokiškai kalbančių kultūrinių tarybų kompetencijai, o kai kuriomis socialinėmis ir ekonominėmis regionų reikmėmis rūpinosi atskiros Flamidijos ir Valonijos regioninės tarybos, kurias sudarė flamandų ir valonų deputatai nacionaliniame parlamente.

1980 metais kultūros tarybos paverstos bendruomenių tarybomis ir jų bei regionų tarybų teisės buvo išplėtos. Nuo tol bendruomenių tarybos rūpinosi žiniasklaidos, turizmo, sveikatos, mokslo bei socialinės apsaugos reikalais. Regionų taryboms buvo suteikta savivalda urbanizacijos, aplinkosaugos, regioninės ekonominės plėtros, energetikos ir užimtumo srityse. Flamidijos regioninė ir flamandų bendruomenės tarybos buvo sujungtos į vieną Flamandų tarybą. Vykdomoji regionų valdžia tapo nepavaldi centrinėms ministerijoms. Taip pat buvo įkurtas arbitražo teismas, kuris sprendė skirtingų vyriausybinių institucijų konfliktus. Tiesa, Briuselio statusas ir Briuselio tarybos likimas nebuvo išspręstas.

Kitos konstitucinės reformos vyko trimis etapais nuo 1988 iki 1993. 1988–89 metais dar labiau padidinti regionų ir bendruomenių tarybų biudžetai (nuo 8,4 % iki 33 % nacionalinio biudžeto). Regionų tarybų atsakomybėn perėjo viešasis transportas, gamtinių išteklių naudojimas. Vėliau buvo išspręsta Briuselio problema, įkūrus Briuselio tarybą ir Briuselio regiono administratoriaus pareigybę, kurio įgaliojimai mažesni nei Flamidijos ar Valonijos administratorių. Briuselio regiono administraciją sudaro 2 flamidžiškai ir 2 prancūziškai kalbantys ministrai, kuriuos renka regiono taryba. Miesto tarybą renka atskirai prancūzakalbiai ir atskirai flamandai. Kultūros ir švietimo reikalais rūpinasi sukurti Briuselio bendruomenių komitetai.

Paskutiniajame etape 1992–93 metais galutinai įtvirtinta ir įteisinta federacinė valstybės struktūra. Visos likusios galios perduotos regionų ir bendruomenių taryboms, išskyrus mokesčių, užsienio ir gynybos politiką. Regioninės vyriausybės gavo teisę sudarinėti sutartis su kitomis valstybėmis savo kompetencijos ribose, pertvarkytas senatas. Tiesiogiai renkami senatoriai tapo regionų ir bendruomenių atstovais²⁷⁰.

9 lentelė. Belgijos federalinė struktūra

	Flamandija	Briuselio regionas	Valonija
Bendruomenės lygmuo	Flamandų taryba	Jungtinis bendruomenių komitetas Flamandų bendruomenės komitetas Prancūzakalbių bendruomenės komitetas	Prancūzakalbių bendruomenės taryba Vokiškai kalbančių bendruomenės taryba
Regioninis lygmuo		Briuselio regiono taryba	Valonijos regiono taryba
Nacionalinis lygmuo	Nacionalinės institucijos Atstovų rūmai, Senatas, karalius		

Šaltinis: Murphy, A. Belgium's Regional Divergence: Along the Road to Federation, in Smith, G. ed. *Federalism: the Multiethnic Challenge*, London: Longman, 1995, p. 73–100 (87).

Separatistinės tendencijos Flandrijoje yra pakankamai ženklios, bet nevyrauja (15 % flamandų pasisako už visišką atsiskyrimą). Tačiau stiprios yra Flandrijos dar didesnio savarankiškumo nuotaikos, kurias paskatino Europos ekonominė krizė. Flandrija yra turtingesnė už Valoniją (BVP vienam gyventojui Flandrijoje 36 000 EUR, o Valonijoje – 26 200 EUR, 2013 m. duomenimis). Už konfederacinę Belgiją pasisakantis *Naujasis Flamandų aljansas* (N-VA), 2010 m. rinkimuose surinkęs pakankamai daug balsų (18,6 %), 541 dieną blokavo federalinės vyriausybės sudarymą. 2012 m. laimėjo vietos rinkimus didžiausiame Belgijos mieste Antverpene. 2014 m. N-VA surinko

20,26 % visų rinkėjų balsų šalyje (Flandrijoje – 31,74 %) ir laimėjo rinkimus kaip didžiausia partija, sudarė didžiąją valdančiąją koaliciją su krikščionimis demokratais, liberalais ir judėjimu už reformas²⁷¹.

3.4.2. Konsocijalizmas Kanadoje

Kitas konsociacinės valstybinės sanklodos pavyzdys yra Kanada. 2011 m. 32 % Kanados gyventojų save apibūdino kaip kanadiečius, 19,8 % – anglus, 15,5 % – prancūzus, likusieji kilę iš kitų Europos šalių (škotai – 14,4 %, airiai – 13,8 %, vokiečiai – 9,8 %, italai – 4,5 %), be to, dar buvo įvardijusių save indėnais ir eskimais – 4 % bei kinais – 4,5 %²⁷². 58,7 % gyventojų anglų kalba yra gimtoji, 22 % – prancūzakalbiai ir 17,5 % yra dvikalbiai (dvikalbių skaičius ženkliai didėja Kvebeke (nuo 25,5 % 1961 m. iki 42,6 % 2011 m., o likusioje Kanadoje mažai – atitinkamai nuo 6,9 % iki 9,7 %) ²⁷³. Tiesa, Kvebeko provincijoje 78 % sudaro prancūzakalbiai. Anglakalbių mažuma Kvebeke yra 8 %. Prancūzakalbių anklavų dar yra Niu Brunsviko (31,6 %) ir Ontario provincijoje (4 %), šalia Kvebeko sienų²⁷⁴.

Įkūrus Kanados sąjungą, 1867 metais konstitucinė sankloda nenumatė jokių konsociacinei demokratijai būdingų bruožų – nei veto teisės, nei didžiųjų koalicijų, nei proporcinio atstovavimo. Kanados konstitucija beveik identiškai atspindėjo Westminsterio sistemą. Tačiau, pažvelgus į patį politinį procesą, išryškėja, kad konsocijalizmas neformaliai galiojo partijų veikloje ir politinėje praktikoje.

Nuo 1867 metų Kvebeko atstovai vyriausybėje tiek valdant konservatoriams, tiek liberalams pastoviai gaudavo 30 % vietų (kiek maždaug sudarė prancūzakalbiai Kanadoje). Kai anglakalbis kanadietis būdavo ministras pirmininkas, tai vyresnysis kabineto narys nuo Kvebeko (Kvebeko leitenantas) turėdavo specialias galias prižiūrėti visus federalinius projektus, susijusius su Kvebeko reikalais. Proporcingo galių pasidalijimo ir rotacijos tradicijos pamažu įsigaliojo visose federalinės valdžios institucijose. Paeiliui anglakalbiai ir prancūzakalbiai užimdavo simboliškai svarbias pareigas – generalinio gubernatoriaus, Aukščiausiojo Teismo pirmininko, Bendruomenių rūmų pirmininko ir kt.²⁷⁵ 1966 metais Kanada oficialiai tapo dvikalbė. Tiesa, dvikalbystė realiai veikia tik federaliniu lygmeniu. Tai buvo žingsnis konsocijalizmo įteisinimo link.

1976 metais rinkimus Kvebeke laimėjo etnonacionalistinė Kvebekiečių partija. Partijos lyderis R. Levesque įgyvendino Kvebeko prancūzų vienkalybės programą. 1980 metais dėl Kvebeko nepriklausomybės buvo surengtas pirmasis referendumas, kurį etnonacionalistai pralaimėjo. Vis dėlto referen-

dumas inspiravo aktyvesnes konsocionalizmo įteisinimo paieškas.

1987 metais Kanados ministras pirmininkas B. Mulroney ir dešimties Kanados provincijų parlamentai pasirašė *Myčo ežero sutartį* (angl. *Meech Lake Agreement*). Pagal šią sutartį Kanada turėjo tapti federacija, kurioje kiekviena provincija turėtų veto teisę. Šalis turėjo išlikti dvikalbe, o Kvebekui turėjo būti pripažintas ypatingas kultūrinis statusas, tačiau Manitobos ir Niufaulendo provincijų parlamentai neratifikavo sutarties ir konstitucinė reforma žlugo.

Po penkerių metų (1992) buvo pasirašyta nauja Charlottetowno sutartis (angl. *Charlottetown Agreement*) ir pateikta visų piliečių referendumui. Šioje sutartyje daugelį ankstesnių centrinės valdžios galių buvo numatyta perduoti provincijoms. Kvebekas turėjo gauti „ypatingos visuomenės“ statusą, kuris teikė galimybes nekliudomai plėtoti prancūzišką kultūrą ir kalbą. Provincijai buvo garantuota ketvirtadalis vietų Kanados pralamento bendruomenių rūmuose. Aukščiausiame teisme iš devynių teisėjų trys vietos turėjo būti rezervuotos Kvebeko atstovams. Šie konstituciniai pakeitimai 1992 metais referendume buvo atmesti. 57 % kanadiečių balsavo „prieš“. Pačiame Kvebeke prieš šią sutartį balsavo 55,4 % rinkėjų. Dauguma nacionalistų įtarė, kad konstitucinė reforma palaidos tikrojo Kvebeko suvereniteto idėją. Angliakabių netenkino išskirtinių teisių suteikimas Kvebekui.

Tačiau 1995 metų spalio 30 dienos referendumas Kvebeke dėl nepriklausomybės taip pat nelaimėjo. Kvebeko nepriklausomybės šalininkams pritrūko tik 1 % iki išsvajoto tikslo įgyvendinimo. Susidarė pato situacija. Nacionalistai pažadėjo po penkerių metų rengti kitą referendumą, tačiau rinkėjų parama šiai idėjai sumažėjo. 2003 metais separatistinė Kvebekiečių partija pralaimėjo rinkimus į Kvebeko parlamentą Kvebeko liberalų partijai, kuri remia Kanados vientisumą²⁷⁶. Ši partija Kvebeką valdo ir po paskutinių rinkimų 2014 m. Visuomenės nuomonės apklausos 2016 m. rodė, kad 73 % apklaustųjų prancūzakalbių pasisako už tai, kad Kvebekas būtų Kanados sudėtyje, o 64 % mano, kad Kvebeko nepriklausomybės klausimas yra išspręstas²⁷⁷.

Kitaip nei Belgijoje konsocionalizmo istorijos raida Kanadoje buvo atvirkštinė. Belgijoje konsociacinė demokratija XX amžiuje tik stiprėjo, o Kanados valstybės sankloda rutuliojosi federacijos suirimo ir multikultūralizmo atsisakymo link. Kritinį tašką ši raida pasiekė prieš 1995 metų spalio 30 dienos referendumą. Tokią divergencinę raidą galima paaiškinti tuo, kad Kanadoje konsocionalizmui palankios sąlygos išnyko, o Belgijoje nuo 7-ojo dešimtmečio jos tik stiprėjo. Sumažėjus prancūzakalbių gimstamumui ir dėl asimiliacijos, demografinė situacija pasikeitė. Prancūzakalbių dalis tarp Kanados gyventojų sumažėjo nuo 30 % iki 25 %. Tik 1 % anglosaksiškos kilmės

gyventojų laikė prancūzų kalbą gimtąja 1971 metais ir 10 % prancūzų kilmės gyventojų teigė, kad jų gimtoji kalba – anglų. Dėl asimiliacijos ir akultūracijos nyko prancūzakalbių anklavai už Kvebeko ribų, tad prancūzakalbių gyvenama teritorija tapo labiau kompaktiškesnė (80 % prancūzakalbių gyvena Kvebeke). Kvebekui oficialiai tapus prancūzų kalbos bastionu (įvedus vienkalbystę), jis vis labiau ėmė panašėti į nacionalinę valstybę.

Kvebeko ekonomikos plėtra taip pat padarė šią provinciją santykinai nepriklausoma nuo Kanados ir suteikė savarankiško ekonominio gyvavimo galimybes. Kvebeko bendras vidaus produktas 2000 metais sudarė maždaug 182,2 mlrd. USD (23 % visos Kanados vidaus produkto). Pagal šį rodiklį jis užėmė 19 vietą, lyginant su kitomis EBPO valstybėmis, ir lenkė Skandinavijos šalis (išskyrus Švediją). Pagal BVP vienam gyventojui rodiklį Kvebekas užėmė 17 vietą pasaulyje, o pagal eksporto rodiklį užėmė 29 vietą pasaulyje (daugiausia eksportuota į JAV)²⁷⁸. Pastaraisiais metais Kvebeko ekonomika šiek tiek sumenko ir 2013 m. sudarė 20 % visos Kanados vidaus produkto. Pagal BVP vienam gyventojui rodiklį Kvebekas užėmė 27 vietą pasaulyje²⁷⁹.

Belgijoje XX amžiaus antroje pusėje aplinkybės kaip tik keitėsi palankia konsociacinei demokratijai kryptimi. Ekonominiai ir socialiniai skirtumai tarp valonų ir flamandų išsilygino, o Flandrija tapo turtingesne. Prancūzų ir flamandų kalbų lygios teisės buvo garantuotos, tačiau, nubrėžus kalbines ribas, išliko kalbiškai ir etniškai mišrių teritorijų (Briuselis, *Fouron* bendruomenė), kurių nebuvo galima priskirti nei Valonijai, nei Flamandijai.

Konsocializmas gali gyvuoti tik šalyje, kur etninės (kultūrinės) grupės yra beveik vienodų proporcijų, šiek tiek geografiškai sumišusios, bet turi savo etnines teritorijas (tėvynes), ekonomiškai tarpusavyje susijusios, panašaus socialinio statuso, politiškai organizuotos ir etniškai sąmoningos, jų etniniai žymenys yra kultūrinės prigimties, valstybė pripažįsta kolektyvines teises ir yra silpna tarptautinėje arenoje (pvz., Belgija). Tokios aplinkybės palankiausias konsocializmui todėl, kad nėra alternatyvos – visi kiti pasirinkimai yra dar blogesni, nepraktiški arba neįmanomi. Asimiliacijai nėra jokių paskatų, jei etninių grupių nariai užimą panašią socialinę bei ekonominę padėtį ir turi lygias galimybes dalyvauti politiniame procese. Atsiskyrimas nepraktiškas dėl tam tikro geografinių ribų neapibrėžtumo ir ekonominės tarpusavio priklausomybės. Deportacija ar funkcinė autonomija neįmanoma, nes nė viena etninė grupė neturi galios tokią politiką įgyvendinti.

4. ETNINIŲ KONFLIKTŲ REGULIAVIMO METODŲ EFEKTYVUMAS

Nė vienas metodas pats savaime nėra geriausias, tačiau vieno ar kito sėkmė priklauso nuo konkrečių aplinkybių. Konkretaus metodo efektyvumas vertinamas etnoseparatistinių judėjimų, partizaninių karų, etnoteroristinių išpuolių, pilietinio protesto akcijų, demonstracijų, teismo bylų, susijusių su etnine diskriminacija, skaičiumi valstybėje, vykdančioje tokią etninę politiką.

Vienos visuomeninio bendrabūvio tvarkymo idėjos gana greitai prigyja ir išplinta, kitos numiršta tik gimusios, dar kitos įgyvendinant gana neatpažįstamai pakinta. Tai lemia jų autorių statusas, konkreti socialinė ir ekonominė padėtis bei „laikmečio dvasia“, kartais dar kultūrinė ekologinė aplinka, techninės visuomenės galimybės, o kartais – žmogaus prigimties ypatybės, todėl, aiškinant bet kokio politinio kurso ar kito socialinio reiškimo atsiradimo ir išplitimo aplinkybes, reikia nurodyti tiek įvairių veikėjų ir socialinių grupių norus, idėjas, planus, tiek veiksnius, kurie palengvino, sutrukdė ar modifikavo tą politinį kursą²⁸⁰.

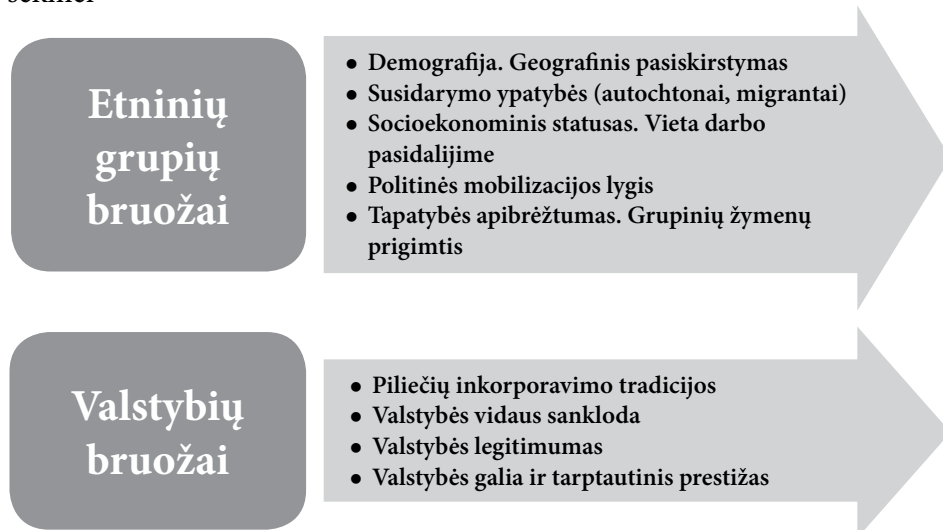
Individai ar grupės gali turėti ir siekti įvairių idiosinkratinėlių tikslų, vis dėlto ilgainiui įsivyras ir bus įgyvendintos tik tos idėjos ir tikslai, kurie yra adekvatūs konkrečiai sociokultūrinei ir techninei bei ekologiškai situacijai. Kitaip sakant, tik racionali socialinė ir politinė programa, kai tikslai suderinti su adekvачiomis priemonėmis, gali tikėtis sėkmės. Neracionali politika galima, tik jos rezultatai bus visiškai kitokie, nei tikėjosi jos sumanytojai ir vykdytojai. Pavyzdžių istorijoje apstu: Miuinsterio komuna, L. Košuto „Dunojaus konfederacijos“ planai, socialistinė revoliucija Rusijoje, demokratizacija Nigerijoje ir kitose Centrinės Afrikos valstybėse po išsivadavimo iš kolonialinės priespaudos. Šie svarstymai taip pat galioja ir etninei politikai. Jei valstybės vykdoma etninė politika neatitinka socialinių sąlygų, etninės nesantaikos proveržių paprastai ilgai laukti netenka ir tik pakankamai pozityvių ir negatyvių sankcijų savo arsenale turinti valstybė gali vykdyti neracionalią etninę politiką ilgesnį laiką (nors pats tokio arsenalo turėjimas yra vienas svarbių visuminės socialinės situacijos komponentų, pagrindžiantis ir tam tikros etninės politikos racionalumą).

Apžvelgus istorines situacijas ir dabartinius etnopolitinius procesus, galima daryti kai kurias išvadas apie aplinkybes, palankias vienam ar kitam etninių konfliktų sprendimo būdui. Iš esmės, 12 kintamųjų (kurie apibūdina valstybių, etninių grupių bruožus ir abiejų geopolitinę padėtį, žr. 11 lentelę) kombinacija nulemia etninių konfliktų reguliavimo metodų sėkmę. Tai: 1) etninių (rasinių) grupių dydis ir didėjimo tempai (didėlė ar maža), 2) geografinis pasiskirstymas (kompaktiška ar pasklidusi), 3) etninės grupės su-

siformavimo ypatybės (autochtonai ar migrantai), 4) etninis darbo pasidalijimas (specializuota ar nespecializuota), 5) socialinis ir ekonominis grupės statusas (didelės pajamos, geras išsilavinimas, nuosavybė ar mažos pajamos, nekvalifikuota darbo jėga), 6) politinis grupės mobilizacijos lygis (etninės partijos, judėjimai ar politiškai neorganizuota), 7) kolektyvinis sąmoningumas (sąmoninga ar neapibrėžta tapatybė), 8) grupinių žymenų prigimtis (rasiniai ar kultūriniai), 9) valstybės piliečių inkorporavimo tradicijos (teisės tik individualios ar ir kolektyvinės), 10) valstybės vidinė sankloda (unitarinė ar federacinė), 11) valstybės legitimumas (teisėta ar okupantė) ir 12) valstybės galia bei tarptautinis prestižas (stipri ar silpna)²⁸¹.

Etninės (rasinės) grupės dydis ir jos didėjimo tempai. Akivaizdu, kad tiek absoliutus, tiek santykinis etninės grupės dydis valstybėje yra svarbus etninių santykių kintamasis. Kuo didesnė yra etninė grupė, tuo ji gali būti pavojingesnė egzistuojančiai valstybės santvarkai ar kokiai nors jos vykdomai politikai. Natūralaus didėjimo tempai, savo ruožtu, lemia valstybės etninę sudėtį ateityje. Valstybė, nusprendusi sunaikinti, deportuoti, pajungti ar asimiliuoti gausią etninę grupę, susidurs su didelėmis išlaidomis, ir tokia politika gali žlugti. Mažos grupės turi mažiau išteklių, todėl labiau priklauso nuo visos visuomenės. Jos dažniau turi bendrauti su svetimtaučiais. Tai sudaro palankias sąlygas integracijai, akultūracijai ir asimiliacijai. Santykinai nedidelėmis etninėmis mažumomis galima laikyti grupes, sudarančias ne daugiau 5–10 % valstybės piliečių²⁸².

10 lentelė. Veiksniai, darantys įtaką etninių konfliktų reguliavimo metodų sėkmei

Etninės grupės geografinis pasiskirstymas. Etninės grupės išsisklaidymas teritorijoje, priešingai nei susitelkimas, gerokai susilpnina jos solidarumą ir politinės organizacijos galimybes. Todėl tokios grupės separatistinės ar teritorinės autonomijos pretenzijos sunkiau įgyvendinamos, nes lokalinė sąveika su kitų etnosų nariais yra intensyvesnė. Valstybei lengviau akultūruoti ar net asimiliuoti teritoriškai išsibarsčiusias etnines grupes.

Etninės grupės kilmė. Etninės grupės susidarymo ypatybės turi didelę įtaką etninei politikai. Imigrantai labiau linkę asimiliuotis ir priimti vyraujančią kultūrą. Migracija paprastai susijusi su teritorine dispersija ir vidinių etninių saitų silpnumu.

Etninis darbo pasidalijimas ir socialinis bei ekonominis statusas. Etninės grupės vieta, darbo pasidalijimo požiūriu, turi svarbių implikacijų etninės politikos perspektyvoms. Į aukšto statuso etnines grupes vyriausybė dažnai žiūri su pavydu ir įtarimu, nes jos kontroliuoja didelius resursus (kinai Malaizijoje ir Indonezijoje, indai Ugandoje iki 1970). Jei etninė grupė specializuojasi ar monopolizuoja kokį nors verslą, valstybės protekcijos stabilizuoja padėtį, o bandymai sugriauti monopolį sukuria konfliktinę situaciją. Bandymai asimiliuoti aukšto socialinio ir ekonominio statuso etnines grupes yra bevaisiai, nes jos neturi jokių paskatų asimiliacijai, kitaip nei žemo statuso grupių nariai, kuriems asimiliacija yra susijusi su kopimu karjeros laiptais.

Politinė grupės mobilizacija. Etninės grupės sugebėjimas politiškai organizuotis (etninės partijos, draugijos ir asociacijos) ypač svarbus bet kokios etninės politikos likimui. Vieningos etninės politinės organizacijos sukūrimas taip pat labai svarbus veiksnys, turintis įtakos etnonacionalistiniam judėjimui. Tam, kad etnopolitinės organizacijos pasiektų savo tikslus (politinę autonomiją, lygiavertę padėtį valstybėje ar atsiskirtų nuo valstybės), jos turi kontroliuoti didelę dalį turimų etninės grupės išteklių, išimtinai susitapatinti su etnine grupe (kad tik ši organizacija atstovautų etninę grupę), taip pat ne vien tik jai atstovauti, bet formuoti savo narių etninę tapatybę; išverti vadovybės pasikeitimus, plėsti savo įtaką tarp etninės grupės narių ir tapti vienintele tos etninės grupės politine organizacija, apjungiančia beveik visus jos narius²⁸³.

Kolektyvinio grupės identiteto apibrėžtumas ir stiprumas yra sunkiai išmatuojami, tačiau tai apima etnoso tradicijų, simbolių, kultūros reiškinių savitumą, gausą bei gilumą, taip pat sugebėjimą juos perduoti iš kartos į kartą. Švietimo turinio ir institucijų kontrolė yra ypač svarbi šiuo požiūriu, nes ji garantuoja etninės grupės savitumą bei etninės grupės elito tęstinumą, kuris galėtų efektyviai atstovauti etninės grupės narių interesams. Nepatartina valstybei

stengtis asimiliuoti tokias grupes, jei nėra galimybių panaudoti prievartą.

Grupinių žymenų prigimtis. Kuo didesnis etninių grupių fenotipinis panašumas, tuo palankesnės sąlygos asimiliacijai. Fizinė išvaizda netrukdo akultūracijai, tačiau rasiniai skirtumai pakerta greitos asimiliacijos ar suliejimo perspektyvas. Nežymūs grupių kultūriniai skirtumai sudaro palankias sąlygas integracijai (akultūracijai) ir asimiliacijai.

Valstybės vidaus sankloda ir piliečių inkorporavimo tradicijos turi taip pat įtakos tiek etninės politikos formavimui, tiek jos vykdymui. Jei valstybė pripažįsta teises tik asmenims ir neigia kolektyvines teises, autonomijos ar konsocializmo politika sunkiau pasiekama ir įgyvendinama. Kita vertus, nacionalistiniai judėjimai gali nesiplėtoti, jei pačios valstybės politinė struktūra tam nepalanki ir jei etninės bendrijos nariai gali išreikšti savo interesus per jau esančias neetnines politines ar visuomenines organizacijas. Kita vertus, etninės grupės pasiryžimas atsiskirti nuo esamos valstybės priklauso ir nuo dominuojančio elito noro dalintis politine įtaka. Taip pat daug kas priklauso nuo konkrečios valstybės struktūros (unitarinė, federacinė) ir etninės sudėties (jei norinti atsiskirti etninė bendrija gyvena tarp kitų etninių grupių, nesiekiančių ir net priešiška nusiteikusių tokiems tikslams, separatistams gali nepasisiekti).

Valstybės legitimumas, galia ir tarptautinis prestižas. Etninės grupės, pripažįstančios valstybės legitimumą, t. y. valstybės teisę valdyti jos teritoriją, nelinkusios į ekstremalius ir separatistinius veiksmus. Anot taiklaus D. Horowitzo pastebėjimo, etnonacionalistinio judėjimo kilmė priklauso nuo valstybės vidaus padėties, bet ar separatistai pasieks savo tikslų, lemia tarptautinis kontekstas. Stokojanti karinės galios ekonomiškai silpna valstybė sunkiai galės nuslopinti gerai organizuotą ir užsienio valstybių palaikomą etnoseparatistinį judėjimą (pvz., Bangladešo ar Eritrėjos separatistus), stiprios valstybės etninės politikos instrumentų pasirinkimas beveik yra neribotas (pvz., Rusijos Čečėnijoje).

Tad tikėtina sėkmingiausiai, pavyzdžiui, *asimiliacijos* politika (atmetus moralinius vertinimus) būtų taikoma mažai migrantų etninei grupei, kuri yra išsibarsčiusi po šalį, žemo socialinio statuso, ekonomiškai nespecializuota, politiškai neorganizuota, fenotipiškai panaši ir kultūriškai artima daugumai, tuo pat metu valstybei nepripažįstant kolektyvinių teisių ir turinčiai pakankamą veikimo laisvę tarptautinėje arenoje.

Konsocializmas gali gyvuoti tik šalyje, kur etninės grupės yra beveik vienodų proporcijų, šiek tiek geografiškai sumišę, bet turi savo etnines teritorijas (tėvynes), ekonomiškai tarpusavyje priklausomos, panašaus soci-

alinio statuso, politiškai organizuotos ir etniškai sąmoningos. Etniniai žymenys yra kultūrinės prigimties, valstybė pripažįsta kolektyvines teises ir yra silpna. Šios aplinkybės palankiausios konsocializmui todėl, kad nėra alternatyvos – visi kiti pasirinkimai dar blogesni, nepraktiški arba neįmanomi. Asimiliacijai nėra jokių paskatų, jei etninių grupių nariai užima panašią socialinę ir ekonominę padėtį ir turi lygias galimybes dalyvauti politiniame procese. Atsiskyrimas – nepraktiškas dėl tam tikro geografinių ribų neapibrėžtumo ir ekonominės tarpusavio priklausomybės. Deportacija ar funkcinė autonomija neįmanoma, nes nė viena etninė grupė neturi galios tokią politiką įgyvendinti.

Integracija (akultūracija) yra tarpinis kelias tarp asimiliacijos ir suliejimo, todėl visos sąlygos, kuriomis galima asimiliacija, tinka ir integracijai ar akultūracijai (išskyrus grupės dydį, žymenų prigimtį, ekonominę specializaciją ir valstybės galią). Integracijos (akultūracijos) politika bus racionalesnė ten, kur asimiliacija susiduria su sunkumais, pavyzdžiui, jei etninė grupė gausi, ekonomiškai specializuota ir fenotipiškai skiriasi nuo daugumos, o valstybė neįtakinga tarptautiniu mastu.

Efektyviai galima spręsti etninius konfliktus valstybėse, kurios pripažįsta kolektyvines teises deleguoti dalį valstybės funkcijų (dažniausiai kultūrinės savivaldos) mažoms, teritoriškai pasklidusioms po šalį, aukšto socialinio ir ekonominio statuso, ekonomiškai specializuotoms, politiškai organizuotoms ir etniškai sąmoningoms grupėms. Taip bus apsaugoti jų narių tiek socialiniai ir ekonominiai interesai, tiek etninė tapatybė.

Teritorinė autonomija tinka gausioms ir kompaktiškai gyvenančioms etninėms grupėms. Valstybė, deleguodama dalį funkcijų kompaktiškai apgyventos vienos etninės grupės teritorijai, sumažina etninių grupių konkurenciją valstybėje, nes kiekviena turi savo kontroliuojamą ir eksploatuojamą teritoriją. Tiesa, valstybės labai atsargiai turi suteikti teritorinės savivaldos teises, nes bet kokių vidinių ribų nustatymas gali tapti naujos valstybės sienomis (centrinės valdžios žlugimo atveju).

5. NORMATYVINIAI NACIONALIZMO IR ETNIŠKUMO VERTINIMAI

Nacionalizmo ideologija remiasi idėja, kad nacijos ar tautos (etninės grupės) yra pirminės ir pagrindinės žmonių socialinės grupės. Nacijų savitumas ir unikalumas yra vertybė. Savitumas gali būti pasiektas ir išsaugotas, jei nacijos laisvos ir nepriklausomos arba bent jau autonomiškos, todėl kiekviena nacija privalo turėti savo valstybę arba bent jau politinę autonomiją, kad galėtų steigti institucijas, garantuojančias nacijų savitumą. Nacionalistams tik nacionalinė valstybė yra natūralus politinis darinys. Todėl, anot jų, kiekviena nacija ar tauta turi teisę sukurti savo valstybę, t. y. turi teisę į politinį apsisprendimą. Iš to kyla nacionalistų normatyvinė preskripcija suteikti apsisprendimo galimybę kiekvienai etninei grupei.

Iš dalies tautų apsisprendimo teisę buvo bandoma įgyvendinti po Pirmojo pasaulinio karo, tačiau tautų apsisprendimo principo įgyvendinimas Versalio sutartimi padarė naujai sukurtas valstybes ne ką mažesniais „tautų kalėjimais“, negu prieš tai buvusios imperijos. Vis dėlto, jei prieš Pirmąjį pasaulinį karą apie pusę Europos gyventojų priklausė mažumoms, po jo – tik apie ketvirtadalį²⁸⁴. Tautų Lygos dokumentuose tautų apsisprendimo principas netgi nėra minimas. Pirmą kartą tarptautiniuose dokumentuose jis paminimas Jungtinių Tautų (JT) Chartijoje, bet jo formuluotė yra labai miglota. 1948 metais Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje apie tautų apsisprendimo principą net neužsimenama ir tik 1960 metais šis principas pirmą kartą buvo apibrėžtas antrajame paragrafe (tiesa, nelabai aiškiai) JT generalinės asamblėjos priimtoje *Deklaracijoje dėl nepriklausomybės suteikimo kolonijinėms šalims ir tautoms*:

„Visos tautos turi apsisprendimo teisę, ta teise pasiremdamos jos gali laisvai nuspręsti savo politinį statusą ir laisvai siekti ekonominės, socialinės ir kultūrinės pažangos.“²⁸⁵

Tautų pajungimas, svetimųjų dominavimas ir išnaudojimas laikomas žmogaus teisių pažeidimu. Su šiuo apibrėžimu susijusios dvi problemos.

Viena vertus, neaišku, kas yra tos tautos, antra vertus, – kaip tas apsisprendimas turėtų būti pasiektas ir įgyvendintas, todėl tokia formuluotė atveria kelį įvairioms šio principo interpretacijoms. Nacionalistai mano, kad apsispręsti turi teisę etnosai, o multietninių valstybių vyriausybės ir dauguma tarptautinės teisės specialistų teigia, kad apsisprendimo teisė priklauso ne kokiai nors etninei grupei ar nacijai, bet visiems valstybės piliečiams, mat bet koks teisinis principas turi būti aiškinamas, atsizvelgiant į kitas teises normas.

Tokia interpretacija išeina iš valstybių teritorinio integralumo ir suverenumo principų, t. y. aukščiausios valstybės valdžios tam tikroje teritorijoje pripažinimo. Šie principai yra užfiksuoti 1970 metų JT *Deklaracijoje dėl tarptautinės teisės principų draugiškuose santykiuose ir kooperacijoje tarp valstybių pagal JT Chartiją*. Joje sakoma, kad valstybės, besielgiančios pagal lygių teisių tarp tautų ir tautų apsisprendimo principą, kurių vyriausybės atstovauja visiems valstybės teritorijai priklausantiems žmonėms, neskirstant jų pagal rasę, tikėjimą ar spalvą, turi teisę į teritorinį vientisumą ir politinę vienybę²⁸⁶. Be teritorinio integralumo principo, tautų apsisprendimo teisės aiškinimas susijęs su pagarbos žmogaus teisėms principu. Visi šie trys principai tarpusavyje labai susiję ir vieno interpretacija priklauso nuo kitų dviejų aiškinimo.

Taigi, apsisprendimo teisę turi tik kolonijinės tautos ir tautos, esančios po svetimųjų jungu, t. y. tos, kurios negyvena pagal kolonijinės ar okupuojančios valstybės teises normas, taikomas saviems piliečiams. Atsiskyrimo teisė nuo JT narės nėra užfiksuota jokiuose dokumentuose ir, kaip pažymi H. Hannumas, iš tikrųjų, tautų apsisprendimo teisė pakeista valstybės piliečių apsisprendimo teise. Valstybės piliečių visuma turi teisę pasipriešinti užsienio agresijai ir laisvai apsispręsti. Kokia nors piliečių dalis atsiskirti nuo valstybės tokios teisės neturi. Nacija (tauta) tarptautinėje teisėje praktiškai sutapatinama su valstybės piliečių visuma, todėl apsisprendimo teisė pritaikyta tik buvusioms kolonijoms. Nuo 1945 iki 1990 metų Jungtinės Tautos pripažino tik du atsiskyrimo atvejus – Singapūro ir Bangladešo²⁸⁷.

Taigi, pagal šiandieninę tarptautinę teisę etninės grupės neturi teisės atsiskirti nuo demokratiškos valstybės, gerbiančios žmogaus teises. Apsisprendimo teisė etninėms grupėms reiškia greičiau teisę dalyvauti demokratinėje savivaldoje kartu su visais valstybės piliečiais. Iš tiesų politinis apsisprendimas ir atsiskyrimas nėra nei pats paprasčiausias, nei teisingiausias etninių konfliktų sprendimo būdas, nes naujoje valstybėje paprastai taip pat atsiranda atsiskyrimo aktu sukurtos etninės mažumos. Atsiskyrimas nuo demokratinės liberalios valstybės gali būti pateisinamas nebent tada, kai separatistai suteikia atsiskyrimo teisę mažumoms, atsiduriančioms atsiskyrusiam regione.

Tačiau, net jei etninės grupės turi teisę į vidinį politinį apsisprendimą, nesvarstant, ar tai yra blogai, ar gerai, reikia įvertinti, kurie etninių konfliktų sprendimo būdai labiau priimtini, o kurie – atmetini. Gana paprastas normatyvinis sprendimas būtų pasakyti, kad efektyviausias ir teisingiausias yra tas, dėl kurio susitaria dauguma valstybės piliečių. Tačiau nesunku numatyti aplinkybes, kai genocidas ar deportacija gali pasirodyti etnocentriškai daugumai efektyviausiais metodais. Vargu, ar šie metodai atrodys teisingi tiems, kuriems jie bus taikomi, tad reliatyvistiniai ir utilitariniai normatyviniai spren-

dimai šiuo atveju nepriimtini.

Reikėtų pasiremti natūralistine etika. Natūralistai teigia, kad žmonės vadovaujasi natūraliai susiklosčiusiais polinkiais ir troškimais, todėl teisinga tai, kas atitinka evoliucionavusias psichines programas ir elgesio tendencijas. Šiuolaikiniai natūralistai sutinka su Aristotelium, kad žmonės iš prigimties yra socialūs ir politiškai, ir su Hiumu, kad jie iš prigimties apdovanoti moralės supratimu, todėl kai kurios moralės normos yra bendros visiems žmonėms. Natūralistai neneigia, kad kantiškasis fakto ir vertybės atskyrimas, iš tikrųjų, formaliai teisingas. Iš to, kas „yra“, neseka, kas „turėtų būti“, tačiau šios atskirties nereikia suabsoliutinti. Jie yra linkę ignoruoti Kanto suformuluotą „natūralizmo klaidą“.

Natūralistai teigia, kad moralines vertybes galima kildinti iš faktų ir ne visos normos yra susitarimo dalykas, o slypi žmogaus prigimtyje. Pavyzdžiui, motinos globa ir meilė vaikui yra specialios adaptyvios psichinės programos padarinys ir tai yra teigiamai vertinama visose kultūrose. Šis reiškinys yra ir faktas, ir vertybė, todėl motinystė yra gerai, nepaisant kai kurių vaikžudystės atvejų, kuriuos lemia išskirtinės aplinkybės²⁸⁸. Visiškai galima pritarti R. Mastersui, kad, šiuolaikinio mokslo supratimu, teiginių (faktų) objektyvumas priklauso nuo vietos ir laiko aplinkybių, tačiau ir reliatyvi tiesa yra tiesa, į kurią negalima neatsižvelgti²⁸⁹.

Atliktas tyrimas rodo, kad etninė tapatybė ir etnocentrizmas yra evoliucionavusios dėl giminių atrankos specialios adaptacijos (giminystės atpažinimų mechanizmų) ir neolito socialinės bei demografinės aplinkos sąveikos išdava. Žmonės natūraliai yra etnocentriški, nebent socialinės sąveikos kainos ir naudos santykis yra nenaudingas etnocentrizmui (Hamiltono taisyklė). Mąstant natūralistiškai, etninė tapatybė bei etnocentrizmas yra ir faktas, ir vertybė, nes etnocentriškas elgesys atitinka natūralius žmonių polinkius, todėl etninės tapatybės naikinimas labiau morališkai nepateisinamas, nei jos puoselėjimas.

Kitas moralinis kriterijus, vertinant etninių konfliktų reguliavimo metodus, gali būti žmogaus gyvybė ir prievarta. Organizmai siekia optimaliai egzistuoti (vengti diskomforto) ir didinti bendrąją reprodukcinę sėkmę. Tai biologijos faktas²⁹⁰. Tad žmogaus siekis gyventi yra ir faktas, ir vertybė, nepaisant to, kad yra gana nuspėjamų aplinkybių, kai žmonės pasirenka savižudybę. Vadovaujantis etninės tapatybės ir žmogaus gyvybės bei prievartos vengimo vertybėmis, taip pat mažesnio blogio principu, galima sukurti etninių konfliktų apytikslę „aksiologinę hierarchiją“.

Konsocializmas, funkcinė ir teritorinė autonomija, integracija (akultūracija), taikus sutartinis atsiskyrimas yra geriau nei asimiliacija, tačiau asimiliacija yra geriau nei prievartinė kontrolė ir deportacija.

V. BAIGIAMOSIOS MINTYS: APIBENDRINIMAS

Kai kurios mokslinės teorijos etniškumą ir nacionalizmą aiškina kaip tam tikras kultūros idėjas, reiškinius, turinčius autentišką galią (pirminis veiksnys) žmonių kolektyviniams veiksams (primordialistai ir etnosimbolistai), kitos teigia, kad etniškumas ir nacionalizmas yra įrankiai (tarpiniai veiksniai) ekonominiams ir politiniams žmonių interesams įgyvendinti (instrumentalistai), dar kitos bando derinti šiuos aiškinimus (sociobiologai). Nė viena teorija nepateikia vientiso, neprieštaringo ir išsamaus etniškumo ir etninių konfliktų paaiškinimo.

Etninė tapatybė yra veiksminga, nes tai specialios psichinės adaptacijos, giminystės atpažinimo mechanizmų veiklos „pašalinis produktas“ ir todėl sužadina giminystės emocijas, kurios pakeičia grupinio konflikto dalyviams kainos ir naudos apskaičiavimus. Kuo dviejų ar daugiau grupių suvokiama giminystė artimesnė, tuo mažesnė gali būti sąveikos nauda ir didesnė kooperacijos kaina, kad žmonės vis tiek bendradarbiautų. Ir atvirkščiai – kuo suvokiama giminystė tolesnė, tuo didesnė turi būti sąveikos nauda ir mažesnė kaina.

Asmens etninė tapatybė yra visų socializacijoje dalyvaujančių institucijų veiklos padarinys, nors jos pakeitimo galimybė mažėja asmeniui bręstant. Ankstyvosios etninės socializacijos stadijos lemia etninės tapatybės raidą vėlesniais periodais. Etninė tapatybė kinta ir randasi naujos tapatybės ne todėl, kad keičiasi asmenų individualios tapatybės per gyvenimą. Tai variacinis procesas, kai kinta visuomenėje egzistuojančių etninių tapatybių proporcijos ir dėl to per keletą kartų keičiasi vienos ar kitos etninės tapatybės paplitimas visuomenėje.

Etninės tapatybės keitimą galima vertinti kaip politinę priemonę reguliuoti etniniams konfliktams. *Pirma*, efektyvi etninio konflikto reguliavimo politika [kuri orientuojasi į tapatybės kaitą] turi būti ilgalaikė ir nukreipta į vaikų ir jaunimo etninės tapatybės keitimą. *Antra*, tokia politika privalo skatinti plisti norimus ir slopinti valstybėje nepageidaujamus etninės tapatybės variantus.

Etninius konfliktus galima pašalinti arba sušvelninti, manipuliuojant

etnocentriškos elgsenos kainos ir naudos santykio suvokimu arba keičiant grupių giminystės suvokimą. Taigi, valstybės gali pasirinkti dvi etninės politikos strategijas: 1) keisti grupių giminystės laipsnio percepciją (etninių skirtumų naikinimo strategija) arba 2) keisti grupių sąveikos kainos ir naudos santykio suvokimą (etninių skirtumų valdymo strategija). Etninių skirtumų naikinimo strategijai priskirtini tokie metodai: genocidas, deportacija, asimiliacija, suliejimas, integracija (akultūracija) ir atskyrimas. Etninių skirtumų valdymo strategijai priklauso prievartinės kontrolės, funkcinės autonomijos, teritorinės autonomijos ir galių pasidalijimo (kosocializmo) metodai.

Bandydamos išlaikyti daugiaetniškumą ir valdyti etninius skirtumus, moderniais laikais valstybės dažniausiai suteikia funkcinę (kultūrinę) autonomiją arba retesniais atvejais teritorinę savivaldą. Etninių konfliktų malšinimą prievarta ar konsociacinės demokratijos susiklostymą lemia išimtinės socialinės, kultūrinės ir politinės valstybės vidaus ir išorės sąlygos.

Pasirinkdamos etninių skirtumų naikinimo strategiją, valstybės etninio vienodumo dažniausiai siekia integracijos (akultūracijos) ar (ir) asimiliacijos metodais. Valstybės integracijai ar (ir) asimiliacijai naudoja įvairias priemones ir technikas. Viena iš integracijos (akultūracijos) ir asimiliacijos priemonių yra etninės tapatybės keitimas. Valstybės kuria naujus arba naujai interpretuoja senus bendros kilmės mitus ir simbolius, nes jie stiprina piliečių lojalumą valstybei ir valstybės socialinę integraciją. Valstybių politikai, sprenddami etninius konfliktus, nors ir neįsisąmoninę priežastį, etninės tapatybės elementus naudoja politinėms manipuliacijoms. Radikaliausi etninės įvairovės naikinimo būdai yra genocidas, deportacija ir valstybės sienų keitimas.

Nors valstybių sienos ir etninių grupių ribos kartais sutapdavo ir iki modernių laikų, tik XVIII amžiaus pabaigoje–XIX amžiuje nacionalinė valstybė tapo optimalia politinio vieneto forma, nes modernybė suformavo didesnę etniškumą (suvokiamos tolimos giminystės) politinę svarbą nei ankstesnėse epochose. Etninis valstybės homogeniškumas stiprino valstybių karinę galią ir todėl tapo svarbiu veiksniu vyriausybėms. Tarptautinių santykių arenoje XIX–XX amžiais tautų apsisprendimo principas tapo etninio nacionalizmo legitimacija.

XXI amžiaus pradžioje globalizacija pradėjo ardyti nacionalinės valstybės galios pamatus. Pasauliniu mastu vyksta dinamiški identifikacijos procesai – socialinė bei kultūrinė vertikali poliarizacija ir horizontali kultūrinė fragmentacija (etnifikacija). Nacionalinis identitetas aižėja: globalizacija suaktualina egzistuojančias subnacionalines tapatybes ir skatina formuotis naujas tapatybes (horizontali fragmentacija).

Tačiau drąsūs teiginiai, kad nacionalizmas yra nykstanti politinė ideologija, o nacionalinė valstybė praranda funkcionalumą, kelia daug abejonių. Tarptautinės ekonomikos sistemos desinchronizacija ir protekcionizmo populiarėjimas gali vėl pilnai sugražinti nacionalinių valstybių svarbą. Globalizacija nesumažina etniškumo svarbos ir sudaro sąlygas naujoms etninėms tapatybėms atsirasti. Negalima tikėtis etniškumo ir etnocentrizmo greito ir visuotinio išnykimo, nes jie nėra tik kultūros raidos ir modernių socialinių sanklodų padarinys. Etniškumas remiasi giminyste, kuri yra viena iš specialiųjų milijonus metų evoliucionavusių žmogaus psichikos adaptacijų.

IDENTITY POLICY FOR ETHNIC CONFLICT REGULATION

Nortautas Statkus

Contents

List of tables and figures
Foreword to new edition
Foreword

I. Contemporary Studies of Nationalism and Ethnicity

1. Theories of Ethnicity
 - 1.1. Primordialists
 - 1.2. Ethnosymbolists
 - 1.3. Instrumentalists
 - 1.4. Ecological Theories of Ethnicity
 - 1.5. Sociobiological Theory of Ethnicity
 - 1.6. Evaluation of the Theories of Ethnicity
2. Theories of Nationalism and Origins of Nations
3. Studies of Nationalism and Ethnicity in Humanities and Social Sciences
in Lithuania

II. Ethnic and Political Phenomena and Processes

1. Definitions of the Concepts
2. Typology
 - 2.1. Symbols and Politics
 - 2.2. Ethnic Political Organisations and Ethnic Policies of States
 - 2.3. Ethnicity and Political Processes
 - 2.4. States and Ethnic Processes
3. Periodization

III. The Impact of Ethnicity on Politics and Ethnic Policy

1. Ultimate Causes of Ethnic Identity

2. Proximate Causes of Ethnic Identity
 - 2.1. Integrated Causal Model of Human Mind
 - 2.2. Kin Recognition Mechanisms
 - 2.3. Kin Recongnition and Ethnicity
 - 2.4. Functional Explanation of Ethnicity
 - 2.5. The Development of Individual Ethnic Identity
 - 2.6. Ethnogenesis (Formation of New Ethnic Units)
3. Ethnic Identity and Development of Civilization
 - 3.1. Historical Procesess of Ethnic Identification
 - 3.2. Hegemony Cycles in the International System
 - 3.3. The Impact of Migration on Ethnic Change

IV. Ethnic Conflict Regulation

1. The Strategies for Ethnic Conflict Regulation
2. The Strategy for Ethnic Differences Elimination
 - 2.1. Genocide
 - 2.1.1. Ruanda and Burundi
 - 2.2. Ethnic Cleansing and/or Deportation
 - 2.2.1. Ethnic Deportations in Post-war Communist Poland
 - 2.3. Assimilation
 - 2.3.1. France
 - 2.4. Integration and Acculturation
 - 2.4.1. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland
 - 2.5. Separation
 - 2.5.1. The Dissolution of Czechoslovakia
3. The Strategy for Ethnic Differences Management
 - 3.1. Coercive Control
 - 3.1.1. Kosovo
 - 3.2. Functional Autonomy in Slovenia and Hungary
 - 3.3. Territorial Autonomy
 - 3.3.1. Territorial Self-governance in Spain
 - 3.4. Power Sharing (Consocionalism)
 - 3.4.1. Consocionalism in Belgium
 - 3.4.2. Consocionalism in Canada
4. Effectiveness of Methods for Ethnic Conflict Regulation
5. Normative Judgement of Nationalism and Ethnicity

V. Final Remarks: Summary

SUMMARY

The year 2016. Brexit. Donald Trump is elected President of the United States. Right-wing anti-EU populist parties and movements are given a boost in France and Germany. After the annexation of Crimea, Russian nationalism is restored to the official state ideology. Should that mean that nationalism is reanimated, revived and reaffirmed?

Who would have considered it ten years ago? A majority of social and political scientists, bureaucrats and politicians in the West, especially Western Europe, were convinced that nationalism is doomed to extinction. They decreed it no longer a force in history. A nation was announced to lose its old social and political functions. It was widely believed that the growth of international and non-governmental organizations, international economics and financial markets obliterated nations and nationalism. According to the scholars, new transport and communication technologies made it clear that *nation* and *nationalism* were no longer adequate terms to describe and analyse the foundations of modern politics, let alone the sentiments that were once named by these words.

Typically, less than a decade ago, the mainstream thinking on nations and nationalism considered them to be mere cultural artefacts. These cultural constructions were socially invented during a certain historical period, when, as a result of modernization, absolute monarchies were forced to undergo democratisation. Social engineers of the 19th and 20th centuries took advantage of the old political traditions and invented the new ones to legitimate ruling classes and to link them with the masses. By doing that, active participation of broad masses in civic affairs was ensured.

At the beginning of the 21st century, the prevailing view held that there was no functional need to use the nationalistic sentiments, i.e. the foundations of a nation. Nationalism was driven out rapidly by historical forces that supported it in the 19th and 20th centuries. Since a nation is a fiction, a fabrication, an illusion, the historians like E. Hobsbawm believed that in the end it would dissipate sooner rather than later, we only have to wait for the globalisation to do its eroding work.

Having realised that globalisation brings about not only integration but also fragmentation of nation-states, outwardly cohesive societies and

cultures, the author has decided to re-examine supposedly *solved* problems of social and political sciences, such as substance and endurance of national and ethnic identities. It appears that the development of civil society as a prerequisite for stable political and social order in a state depends largely on the integrity of societal identity. Perceived ethnic differences inevitably result in ethnic tensions that lead to more or less latent ethnic conflicts. The states, modern and postmodern, cannot afford to turn a blind eye to the national and ethnic identity.

Politicians and decision-makers, however, often take ethnocentrism, nationalism, xenophobia for granted and, in general, do not bother to consider what is the essence and the ultimate causes thereof. In turn, political action without a solid conceptual basis repeatedly leads to the opposite rather than the expected results.

The given monograph aims at building a bridge between the theoretical studies and the policy of ethnicity. Although this paper is primarily targeted at academic community, it should also be expedient to the readers involved in the legislation, administration of culture, education and ethnic relations.

As any theoretical attempt to understand a phenomenon, this study, first of all, seeks to describe the object – the interplay between ethnicity and politics – as precisely as possible. To achieve that, it is necessary to define the concepts and terms relating to the ethnic processes. Correct periodization and typology of the phenomena under investigation are also endeavoured. Furthermore, the book makes an effort to clarify the proximate and ultimate causes of ethnic mobilisation and the conflict alongside with the development of individual ethnic identity and ethnogenesis with a view of explaining the influence of political factors. Finally, the study adds to the understanding of the most appropriate methods for ethnic conflict regulation under the identified conditions.

The monograph is composed of four parts. The *first part* gives a deep overview and a critical evaluation of the main theories of ethnicity and nationalism. It attempts to define the theoretical possibilities of the synthesis of seemingly irreconcilable theoretical standpoints. The book renders an understanding of ethnicity as a complex phenomenon, the explanation whereof is connected to an intricate interaction of genetic, psychological, social and cultural factors.

Modern academic discourse on the nature and periodization of ethnic phenomena is dominated by four opposing discourses. *Primordialist* view clashes with the *instrumentalist* explanations of ethnicity as a handy tool

to further individual self-interest. *Perennialists* battle with *modernists* who deny antiquity and durability of nations. The apparently irreconcilable differences might be explained by the fact that the opposing academic positions build their arguments on different factual basis: sociobiology uses the evidence of evolutionary biology and ethology, whereas cultural theories largely ignore these facts. Modernists extol modernity of nationhood, but historians, such as S. Reynolds, J. Armstrong, J. Huizinga, M. Bloch and B. Zientara have persuasively demonstrated that ethnic identities were a widespread phenomena during the Middle Ages and ethnic differentiation has been playing a politically significant role. These historical studies give the *perennialistic* view certain credit.

On the other hand, ethnicity might be conceptualized as a dialectically contradictory object itself (similarly, a light is a wave and a photon stream). Ethnicity contains contrasting features. It is seemingly irrational and possible to manipulate for one's own good. Therefore, different theories and viewpoints accentuating those diverse elements of ethnic and national identities exist. These theories, however, need not to be regarded as incompatible. Remarkably, ethnicity can be understood as the identity encompassing innate elements the tangible expressions whereof depend on the concrete historical social and cultural settings. It has developed in primordial epochs, but modern conditions render an ancient ethnic identity as being transformed into a national one without dropping its *perennial* core. Thus, provided arguments imply that ethnicity can be comprehended both as inherent and acquired, perennial and modern collective identity.

First of all, definitions of the concepts have to be clarified. In the book, *ethnicity* is defined as *one of the genealogical categories of humans when distant relatives are recognized by cultural markers* since there is no ethnic group holding a myth of common descent or at least a clearly articulated consciousness of shared history and fate in a group's culture. Differently from nuclear family, extended family and lineage, where kin is known mainly as *prima facie* or tribe belonging which depends on the precise knowledge of individual descent and the degree of relatedness supplemented by the totemic body and appearance symbols/signs, ethnic identity is based primarily on cultural indicators of common descent, such as language (largely, phonetics) and distinct elements of culture (myths, symbols and rituals). Certainly, kinship is a relative thing and genealogical categories, as a rule, overlap – which categories gain significance over the others depends on concrete circumstances of social interaction.

To answer the question why it is so important for humans, as well as other living creatures, to identify a kin, one has to agree with the sociobiological explanation that natural selection favors altruistic behavior of organisms towards others provided they share identical copies of genes. The perceived costs of action to the altruist and the benefits to the recipient of the act should also be taken into account. The British entomologist W. Hamilton successfully solved the evolution problem of altruism and sociality. According to the researcher, altruistic behaviour could evolve and be supported by natural selection only among related organisms, and only if the costs of altruistic act are lesser than the benefits to a receiver depending on the degree of relatedness between the both. In other words, natural selection causes genes to increase in frequency when the genetic relatedness of a recipient to an actor multiplied by the benefit to the recipient is greater than the reproductive cost to the actor (famous *Hamilton's rule* $c < rb$). The process is called *kin selection* – a stable evolutionary strategy – which promotes the inclusive fitness of organisms.

The theoretical importance of sociobiology to explain the ethnic differentiation could be instantly appreciated if ethnicity is conceived as a form of extended (distant) kinship. Hamilton's rule ($c < rb$) could be adjusted to describe and explain interethnic relations and the interaction between states and ethnic groups (*ethnoses*). The greater the perceived degree of kinship between the two or more individuals and groups, the lower the benefits and the higher the costs for the participants of the interaction for the cooperation to occur. And vice versa, the lower the perceived affinity, the greater the benefits of interaction and the lower the price thereof for the individuals and groups to ensure the collaboration among the participants of the interaction. In conflict terms, the perceived degree of relatedness among groups is higher, the benefits of hostile interaction need to be higher and the cost is lower for the participants of interaction for the conflict to occur. As the perceived relatedness among groups is more distant, the payback of the conflict can be lesser for the unfriendly encounter to happen despite of the higher costs. *Hamilton's rule provides for the fundamental reason for the evolution and persistence of xenophobia and ethnocentrism.*

Although sociobiology may provide a satisfactorily broad general explanation for the evolution of ethnicity, it is not sufficient to account for the endurance of ethnic identities in modern societies, where the ratio of the genetic relatedness of their members might not be so high. At the same time, sociobiology fails to explain ethnic dynamics, i.e. why some ethnic groups emerged and others disappeared in the history. Sociobiology runs into

difficulties when it has to explain the facts of assimilation when individuals change their ethnic affiliation during their lifetime. It appears that the establishment of direct connection between sociological events and genetics distorts causal chain. Consequently, it creates problems of the interpretation of specific historical and political situations. Noticeably, to explain the specific variants of ethnicity in time and space, the sociobiological theory of ethnicity needs to be supplemented with psychological, ecological, historical, sociological and cultural aspects.

However, despite the fact that the psychological causality level is ignored, a jump directly onto behavior is made and attention to psychological and social proximate mechanisms that determine individual and collective behavior is not paid, the first part is concluded with the idea that sociobiology is the most promising theory to explain human ethnic diversity and ethnocentrism.

Having applied sociobiology to kin relations (and ethnicity by extension), it could be inferred that natural selection should support the evolution of cognitive psychological information processing mechanisms that enable organisms to recognize kin and generate behaviour that meets the evolutionary adaptation criteria. Such thinking led to further studies by evolutionary psychology which has supplemented sociobiology with the evidence confirming the existence of mechanisms of kin recognition among humans and animals. Humans, like many insects, fishes, reptiles, birds and mammal species, have partially inherited the mechanisms for the recognition of genetic relatedness that have evolved through natural selection. Basically, two types of those mechanisms – *territoriality* and *phenotypic matching* – enable individuals to recognize close relatives according to the needs arising from their particular environment. The advent of brain scanning technologies helped to identify particular structures in human and other primate brains that are involved in the kin recognition, namely, *fusiform face area*, *olfactory bulb* and *dorsomedial prefrontal cortex*.

Supported by the evidence, evolutionary psychologists concluded that kin recognition mechanisms are a special mental adaptation that evolved due to the kin selection (a form of natural selection). If the findings of evolutionary psychology and Darwinian thinking are applied to ethnic relations, ethnic identity can be explained as the *by-product* of kin recognition mechanisms (special psychological adaptation).

Hence, *ethnic identity is considered as a by-product of specialized cognitive programs – human kin recognition mechanisms that evolved and were adaptive in hunters-gatherers societies*. When human collectivities progressed to

agriculture, human kin recognition abilities had to adapt to the Neolithic demographic revolution. Historical and cultural anthropological data suggest that ethnic identity and ethnocentrism emerged as an extension of kinship and nepotism in a late Stone Age environment. Two important factors – territorial isolation and collective defense requirements – were in play. Territorial isolation shaped the conditions for inbreeding primordial groups and led to the increase in the genetic relatedness of their members. At the same time, collective defense against predators resulted in the smallest possible group of 30-60 individuals that benefited from cooperation and was able to survive. Thus, these factors promoted the recognition of distant relatives and fostered the expansion of altruistic cooperation beyond the extended family increasing thereby an individual inclusive reproductive success.

The evolution of human language skills made an impact on the emergence of cultural tribal endogamy rules, which together with the above-mentioned factors led to the unequal distribution of gene alleles and their combinations in the human genetic pool. In other words, the degree of genetic relatedness within the group has grown larger than among human groups and this has led to the ethnocentric differentiation of human populations into *us* and *them*, i.e. the development of ethnic identities.

It is interesting to note that the roots of nationalism go back to the prehistoric Neolithic period as well. As with regard to ethnicity, so as to nationalism, it has to be started with precise definitions. *Nationalism* is defined as a *political ideology which develops as a result of the processes of modernization and promotes an ideal of political sovereignty (autonomy) of ethnic groups (ethnoses)*. Nationalists strive to attain a complete match of ethnic and political boundaries. If they succeed to achieve this aim, we observe manifestation of the “nation” – an ethnic group that holds a status of autonomous or sovereign political entity recognized by other international actors. *Nationalism believes that the just world order is based on nations and national self-determination and nation-state is an optimal form of a political organization*. Politics and ethnicity have always been intricately linked. In fact, the emergence of ethnic identity was closely related to the origin of a state. The roots of ethnic identity go back to the mixed transitional type of horticultural societies of hunters-gatherers, such as *Iroquois*, *Eskimos*, *Yanomama* or *Maoris*. These groups can be called *proto-ethnoses*.

In the wake of the Agrarian Revolution, human groups have grown and their competition has intensified. The transition to farming and livestock production has led to a significant increase in the size and density of

human populations. They had more opportunities for the accumulation and preservation of food, which, in turn, has accelerated an even more intense competition among human groups. The surplus products have created conditions for the formation of states, emergence of standing militaries and organized regular warfare. It also has increased the dependence of individual survival and inclusive reproductive success on an ever-increasing number of collaborating individuals.

The agrarian groups expanded their membership from a few thousand to several hundred thousand individuals. Accordingly, the relatedness among the group members had to decrease significantly. In this context, the recognition of even more distant relatives and the formation of even larger groups of distant relatives resulted in obvious benefits: helping to maintain or destroy the balance of power among the competing groups. However, when the number of group members exceeded five hundred, human mind was no longer able to identify each member of the group personally. On average, humans could match approximately 500 faces with their names. Surprisingly, a typical tribe consisted of 500 individuals on average.

Therefore, it can be assumed that cultural characteristics (emblems, tattoos, symbols, rituals, etc.) were used to recognize a wider category of relatives. This signified an emergence of a new collective genealogical identity based on the cultural traits. The merging of several related tribes (peaceful or coercive) led to the formation of large tribes of distant relatives, i.e. ethnic groups (or ethnoses). Ethnic myths and symbols evidently evolved from tribal beliefs about the common descent of a tribe from a common totem (usually an animal or a plant).

As a result of a sedentary lifestyle, an association with the territory arose, and states and religions ensured codification, recording and transmitting of various cultural values, myths, symbols and rituals to the following generations. It might be stated that organized warfare united primordial human populations (lineages and tribes) into ethnic groups fostering internal feelings of solidarity and encouraging xenophobia and outward hostility.

Further relationship between ethnicity and politics in pre-modern times was more sporadic and irregular, even though it can be argued that ethnic sentiments often did play an important role in internal and inter-state conflicts. A radical change in the history of ethnicity took place during the French Revolution that linked the abstract idea of national sovereignty with a specific ethnically defined community. Since 1789, the nationalist dogma had spread all over the world until it became a norm of international order.

The evolution of modern mass warfare had an effect on the formation of nations, i.e. politicized ethnic groups. Subsequently, the emergence of a modern international political system was caused thereof. The introduction of the mass army changed the force ratio in favour of nationalism at the end of the eighteenth century. The history made a 360-degree turn. The developments in military technology (guns, canons, etc.) gave each member of a society an opportunity to become a warrior once again. Therefore, the balance of power within a state changed. It can be assumed that this is precisely the key to the understanding of the propagation of nationalism and nationalist movements.

As has been argued before, cooperation or conflict among groups depend on the degree of perceived kinship and cost-benefit ratio of the interaction. It is logical to assume that mass army led to a greater political significance of ethnicity as perceived extended (distant) kinship in the 19th century than in the earlier ages. Ethnic homogeneity of a state strengthened its military power and became an important factor in governmental calculations. Therefore, nationalist doctrines were created and promoted, and state-level indoctrination and assimilation programs were implemented throughout the school, the army and the church. The invention of the common perception of *homeland* and common ethnic descent symbols was an attempt of the Western European polities to associate ethnicity with the interests of a state.

On the other hand, mass army opened opportunities for subordinated ethnic groups to seek for political autonomy or independence, i.e. to change their collective status within a polity or international system. It has become impossible for the empires to ignore nationalist aspirations as it turned out that it was too expensive to keep the empires. The nationalistic insurrections were no longer desperately unsuccessful. The growth of the influence of masses in military affairs gave the nationalists a real chance to change their political status and thus the processes of democratization of a state took place creating conditions for the peaceful pursuit of the nationalists' goals. New communication and transportation technologies (press media, steam and internal combustion engine, telegraph) facilitated the propagation of the doctrines of nationalism and nationalist movements. As a result of modernization, nation-state has become a norm of the international system, and ethnic identity has become pertinent to a large part of a society.

Thus, in the second and third part of the book it is argued that ethnicity is both natural and instrumental. Ethnic symbols, rituals, myths and other elements of culture have become ethnically significant and have created strong emotions of ethnic solidarity if they effectively separate *us* from *them*.

It is often critical in dangerous conflict situations.

There are no major contradictions between economic and political theories of ethnicity and sociobiology. Political status is the best way to control economic resources that are necessary for successful reproduction. Therefore, a subordinate ethnic group seeks to change the existing division of labour and the distribution of resources in their favour. Sociobiology is also compatible with ecological theories. As people have to adapt to their environment, the way it is accomplished often becomes ethnic markers that in turn differentiate human populations. Geographic barriers and various climatic conditions generate isolation that result in the uneven distribution of genetic relatedness which, consecutively, determines the evolutionary value of ethnocentric behaviour.

Most of today's nations (politicized ethnicities) are newly formed. Nationalism (political ideology) is a modern phenomenon as well. There were no ethnic identity and ethnicities in the Palaeolithic era. However, not all ethnicities or ethnic identity or ethnic differentiation as phenomena themselves are specific exceptionally to modernity. *Ethnicity can be described as primordial but not as perennial.* Ethnic differentiation was caused by the evolved mechanisms of kin recognition while adapting to Neolithic specific social and ecological environmental factors.

Although nations are modern formations, historical exceptions can be found. They are the ancient Egypt and the ancient Israel and, perhaps, the early Assyrian state. These states almost coincided with the founding ethnoses. But these exceptions were determined by quite unique geopolitical circumstances. Only modernization transforms the nation-state into a standard actor of the international system.

Throughout the fourth part of the book, which is devoted to the problems of resolution of ethnic conflicts, the argument is maintained that mere economic differences and political inequality of culturally different groups are not enough to cause ethnic conflicts. *Ethnic conflicts arise due to economic differences and political inequalities among groups of individuals that perceive their collective descent differently.* More precisely, it is not important whether members of an ethnic group are genuinely more related among themselves than with their rivals, but that they believe in it, and act upon this belief in a hostile manner.

Differential perception of descent is a major factor that transforms a group conflict into an ethnic conflict. Ethnic myths and symbols of common descent generate variation in the perception of unity among human groups. This

awareness of cohesion and distinctiveness promotes ethnocentrism-based collective action. The perception of a common descent is not an accidental phenomenon by itself but evidently coincides with the long-term collective endogamy. Therefore, it is highly probable that the average relatedness among contemporary ethnic members is higher than within other ethnic groups.

According to the statistics of the past 40 years, all stable ethnic groups and nations are 85-90% endogamous. When the rate of endogamic marriages decreases to 75%, the irreversible changes of ethnic identity ensue within the span of three to four generations. Then, either the assimilation or the formation of a new ethnic group may be observed. Therefore, it is highly probable that the perception of the common descent of an ethnic group coincides with the real biological relatedness and the genetic differences among the populations. This conclusion is partly confirmed by L. Cavalli-Sforzo whose team has collected the data almost from all the corners of the globe in 40 years. Together with his colleagues, he has found that significant differences in allele frequencies coincide with the linguistic differences, which, as we know, often mark ethnic boundaries.

Thus, if an *ethnic conflict is caused by the imbalance between economic and political interests among culturally dissimilar groups, which also differ in their perception of common descent*, it is possible to apply Hamilton's rule to foresee two alternative strategies for an ethnic conflict resolution. The greater the perceived degree of relatedness among two or more groups, the lower the benefits and the higher the costs can be for the participants of social interaction a conflict arises from. Consequently, it could be extrapolated that one could employ either 1) the strategy to increase the perception of relatedness among groups or 2) manage ethnic differences by putting higher costs and distributing benefits to avoid the conflict.

In reality, modern ethnic policies of states and a number of historical examples provide instances whereby states attempt to change the perception of common descent of ethnic groups or put efforts to manage ethnic relations by manipulating the cost/benefit ratio of group interaction.

The perceptions of common descent and relatedness among groups can be increased by merging or eliminating ethnic markers through exogamic marriages (ethnically mixed) or special assimilation programs. Individual ethnic identity, as a form of extended kinship, develops gradually as a child matures. While pursuing *a strategy to eliminate ethnic differences*, as a rule, governments attempt to promote ethnically mixed marriages, settlements, districts, schools and engineer gender disproportions; strive to level ethnic

differences through the prohibition of ethnic languages and group symbols, holidays, myths of descent, historical presentations, etc.

It should be borne in mind, however, that the perception of common descent and relatedness is only one of the determinants of ethnocentric behaviour; the other is the perception of the costs and benefits of such behaviour. Thus, a state ethnic policy may be completely different; it may follow *the strategy to manage ethnic differences*. In this case, a state acknowledges the existence of ethnic identities but try to tune up the interests of ethnic groups living in its territory. Any policy is partly a process when resources are redistributed among competing individuals and groups. The form and intensity of a competition depend not on the absolute amount of resources but on their relative distribution in time and space – whether their supply is stable or random and whether they are territorially concentrated or evenly distributed. *The cost of a conflict is increased, and the benefits are reduced by the development of resource exploitation specialization or by the introduction of territorial boundaries, or both.*

Therefore, a state that seeks to manipulate ethnic relations offers exclusive rights and licences to an ethnic group with the view of engaging it in one or another business activity giving exclusive control over a certain occupation or encouraging an ethnic group to get involved in any kind of activity that creates ethnic monopolies and ethnic division of labour. Some states, which acknowledge ethnic diversity, lay schemes to transfer full or partial control over the resources in a particular area of its territory via introducing some kind of autonomy. A state succeeds in mitigating intergroup competition as groups' individuals exploit different resources and their interests do not intersect. States often use hybrid strategies as well.

A strategy for elimination of ethnic differences includes the following historically observed methods: *genocide, deportation, assimilation, merging, integration (acculturation) and partition of a state* and, subsequently, its ethnic groups. A strategy that aims at managing ethnic differences comprises *coercive control, functional autonomy, territorial autonomy and power sharing (consociationalism)* methods.

In modern times, when states try to retain their multi-ethnic nature and manage ethnic differences, they predominantly provide functional (cultural) autonomy or, in rare cases, territorial self-governance to ethnic groups. The suppression of ethnic conflicts by coercion or the emergence of power sharing arrangements is determined by external circumstances and exceptional internal social, cultural and political settings of a state.

Choosing the strategy to eliminate ethnic diversity, states frequently seek to acculturate and/or assimilate subordinate ethnic groups by using various measures and techniques. States attempt to invent new or reconstruct old myths and symbols of common descent to enhance civil loyalty to a state and ensure social and political integration. The most radical forms of annihilation of ethnic diversity are genocide and forced transfer of population (deportation). Apparently, the least bloody way to resolve an ethnic conflict is a change of state borders to achieve ethnic and political congruence. In reality, the partition of a state rarely takes place without a massive human suffering.

The results of the research allow to conclude that the combination of twelve variables that describe the characteristics of states and ethnic groups determine the success or failure to regulate ethnic conflicts. In the first place, the *size and demographic growth rates* of ethnic groups have to be mentioned. *Geographical distribution* (compact or dispersed), *origins* of an ethnic group (autochthonous or migrant), *place in the ethnic division of labor* (specialized or non-specialized), *social and economic status of the group* (high income, good education, property or low income, unskilled labor), *political mobilization level* (ethnic parties, movements or politically unorganized), *distinctiveness and strength of collective identity* (self-consciousness, developed or weak identity), *the nature of collective markers* (racial/phenotypic or cultural), *civil traditions of a state* (rights apply only to individuals or collectivities as well), *the structure of a state* (unitarian or federal), *the legitimacy of a state* (legal or occupant) and, finally, *the power and international prestige of a state* (great, medium or small) play an important role in shaping the resolution of ethnic conflicts.

Regardless of the rationality while implementing a method in the given circumstances dictated by a country-specific situation, it is also necessary to consider which solutions for ethnic conflict resolution hold a morally high ground. A fairly simple normative judgement would be to say that the most effective and just one is agreed upon by the majority of citizens. However, it is easy to envisage the circumstances when genocide or deportation may appear to be the most effective approaches for chauvinistic and racist majorities. It is unlikely that these methods would look acceptable for those to whom they might be applied. Thus, rational and utilitarian normative decisions might appear rather intolerable.

It has been argued that humans are naturally ethnocentric, unless the ratio of costs and benefits of social interaction disfavours ethnocentric behaviour. It is obvious, that ethnic identity and ethnocentrism are both a fact and

a value because ethnocentric behaviour is based on partially inherited predispositions. Therefore, the *eradication of ethnic identity is less morally justified than its preservation*.

The protection of human life and prevention of violence can be moral criteria to assess the methods for ethnic conflict resolution. In line with the principles for the appreciation of ethnic diversity, prevention of violence and safeguarding human life, it may be sensibly argued that consociationalism, functional and territorial autonomy, acculturation, peacefully agreed partition are much better ways and means than assimilation; however, assimilation is more acceptable than coercive control or deportation.

IŠNAŠOS

- ¹ Rogers J., Simon, L., “Brexit: Europe at a Strategic Crossroads?”, *European Geostrategy*, 8, 17 2016, <http://www.europeangeostrategy.org/2016/07/brexit-europe-crossroads/>
- ² Van den Berghe, P. L., *The Ethnic Phenomenon*, New York: Elsevier, 1981; Shaw, R. P. and Wong Y., *Genetics Seeds of Warfare: Evolution, Nationalism and Patriotism*, Boston: Unwin Hyman, 1989.
- ³ Glazer, N., Moynihan, D. eds., *Ethnicity: Theory and Experience*, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1975; Hechter, M., *Principles of Group Solidarity*, Berkeley: University of California Press, 1987; Rex, J. and Mason, D. eds., *Theories of Race and Ethnic Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- ⁴ McGarry, J., Leary, B. O. eds., *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, London and New York: Routledge, 1993; Kellas, J. G., *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, Basingtoke: Macmillan Education, 1991; Lijphart, A. *Democracy in Plural Societies*, New Haven: Yale University Press, 1977; Mayall, J. *Nationalism and International Society*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- ⁵ Lakatos, I. *The Methodology of Scientific Research Programmes*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978, p. 31-32.
- ⁶ Shils, E. “Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties”, *British Journal of Sociology*, 8, 1957, p. 130–145; Geertz, C., *The Interpretation of Culture: Selected Essays*, 2nd ed., London: Fontana, 1993.
- ⁷ Van den Berghe, P. L., *The Ethnic Phenomenon*, New York: Elsevier, 1981, p. 18.
- ⁸ Bromlej, J. V., *Očerki teorii etnos*, Moskva, 1983; Arutionov, S., *Narody i Kultury*, Moskva, 1988; Prazauskas, A., “Mezhetniceskii konflikt kak raznovidnost’ social’nogo konflikta”, in Prazauskas, A. sud., *Mezhetniceskie konflikty v stranakh zarubezhnogo Vostoka*, Moskva, 1991, p. 33-73; Prazauskas, A., “Puti dolgosrochnogo resheniia mezhetniceskikh konfliktov. Opyt Indii: kompleksnyi podkhod”, in Prazauskas, A., red. *Mezhetniceskie konflikty v stranakh zarubezhnogo Vostoka*, Moskva, 1991, p. 215–229.
- ⁹ Armstrong, J. A., *Nations before Nationalism*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982; Connor W., *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton: Princeton University Press, 1994; Smith A. D., *The Ethnic Revival*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981; Smith, A. D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell, 1986.
- ¹⁰ Bromley, Yu. V., *Očerki teorii etnosa*. Moskva, 1983 p. 35–37.
- ¹¹ Ten pat. p. 56.
- ¹² Ten pat. p. 62.
- ¹³ Eriksen, Th. H., *Ethnicity and Nationalism*, London: Pluto Press, p. 33–34.
- ¹⁴ Horowitz, D. L., *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley: University of California Press, 1985, p. 138–139.

¹⁵ Banton, M., *Racial and Ethnic Competition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983; Barth, F., ed., *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Culture Difference*, London: Allen and Unwin, 1969, p. 10–38;

Brass, P. R., ed., *Ethnic Groups and the State*, London: Croom Helm, 1985, p. 11–41; Brass, P. R., *Ethnicity and Nationalism*, London: Sage Publications, 1991; Cohen, A., *Two-dimensional Man*, London: Tavistock, 1974;

Hechter, M., “Group Formation and Cultural Division of Labour”, *American Journal of Sociology*, 84, 1978, p. 293–318; Patterson, O., “Context and Choice in Ethnic Allegiance: A Theoretical Framework and Caribbean Case Study”, in Glazer, N. and Moynihan D., eds., *Ethnicity: Theory and Experience*, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1975, p. 305–313.

¹⁶ Connor, W., *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton: Princeton University Press, 1994, p. 149–151.

¹⁷ Ten pat, p. 149–151.

¹⁸ Elster, J., *Explaining Technical Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 57.

¹⁹ Irwin C. J., “A Study in the Evolution of Ethnocentrism”, in Reynolds, V., Falger V. and Vine I., eds., *The Sociobiology of Ethnocentrism*, London & Sydney: Croom Helm, 1987, p. 131–156; Johnson G. R., “The Role of Kin Recognition Mechanisms in Patriotic Socialization: Further Reflections”, *Politics and Life Sciences*, 8, 1, 1989, p. 62–69; Shaw, R. P., and Wong, Y., *Genetics Seeds of Warfare: Evolution, Nationalism and Patriotism*, Boston: Unwin Hyman, 1989; Van den Berghe P. L., *The Ethnic Phenomenon*, New York: Elsevier, 1981.

²⁰ Abruzzi, W., “Ecological Theory and Ethnic Differentiation among Human Populations”, *Current Anthropology*, 23, 1, 1982, p. 12–32; Gumilev, L. N., *Etnogenezis i biosfera zemli*, Leningrad: Nauka, 1989.

²¹ Eriksen, Th. H., *Ethnicity and Nationalism*, London: Pluto Press, p. 28–29.

²² Hamilton, W. D., “The Genetical Evolution of Social Behaviour”, *Journal of Theoretical Biology*, 7, 1964, p. 1–16, 17–52.

²³ Van den Berghe, P. L., *The Ethnic Phenomenon*, New York: Elsevier, 1981.

²⁴ Ten pat, Shaw, R. P. and Wong Y., *Genetics Seeds of Warfare: Evolution, Nationalism and Patriotism*, Boston: Unwin Hyman, 1989; Van Hanen, T., *Politics of Ethnic Nepotism: India as an Example*, Sterling Pub., 1991.

²⁵ Smith, A. D., *Nacionalizmas XX amžiuje*, Vilnius, 1994, p. 8–24.

²⁶ Smith, A. D., *Nations and Nationalism in a Global Era*, London: Polity Press, 1995, p. 29.

²⁷ Ten pat, p. 54–55.

²⁸ Gellner, E., *Tautos ir Nacionalizmas*, Vilnius: Pradai, 1996, p. 40–69; Anderson, B. *Imagined Communities*, London: Verso Editions, 1983, p. 37–46; Hobsbawm, E., *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p. 80–100.

²⁹ Smith, A. D., *The Ethnic Origins of Nations*, p. 129–152.

³⁰ Voldemaras, A., *Tautinė kova Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV–XVI amžiuose*, *Collected Works*, Chicago, 1973; Šapoka, A., red. *Lietuvos istorija*, Kaunas, 1936;

Daugirdaitė-Sruogienė, V., *Lietuvos istorijos vaizdai ir raštai*, Kaunas, 1939; Ivinskis, Z., „Lietuvių kalba viešajame 16–17 amžių Lietuvos gyvenime“, *Aidai*, 8–9, 1953, p. 360–368, 408–417; Jakubovskis, J., *Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją*, Kaunas, 1921;

Šalkauskis, S., *Rinkiniai raštai*, Vilnius, 1992, p. 320–363; Kuolys, D., *Asmuo, tauta, valstybė. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje*, Vilnius, 1992; Jasas, R., *Didysis prūsų sukilimas, 1260–1274*, Vilnius, 1959;

Zinkevičius Z., *Lietuvių kalbos istorija*. Vilnius: Mokslas, 1990, 4.

³¹ Maceina, A., *Tautinis auklėjimas*, Kaunas, 1991, p. 30–35.

³² Ten pat, p. 294–296.

³³ Römeris, M., *Valstybė*, Vilnius: Pradai, 1995, p. 208–222.

³⁴ Ten pat, p. 242–269.

³⁵ Jurginis, J., „Tautybių santykiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, *LTSR Mokslų akademijos darbai*, 279, 1982, p. 45–59; Mulevičius, L., „Lietuvių nacionalinis judėjimas XIX a.“, in Eidintas, A., Gaižutis, A., ir Merkys, V., red., *Lietuvių nacionalinis išsivadavimo judėjimas*, Vilnius: Mokslas, p. 18–70; Vėbra, R., *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje*, Vilnius, 1990.

³⁶ Zientara, B., „Struktury narodowe sredniowiecza: Próba analizy terminologii przed kapitalistycznych form swiadomoci narodowej“, *Kwartalnik Historyczny*, 84, 1977, p. 287–309; Zientara, B., „Korzenie nowoczesnego narodu“, *Kwartalnik Historyczny*, 90, 1983, p. 187.

³⁷ Gudavičius, E., „Lietuviai IX–XII amžiuje“, in Volkaitė-Kulikauskienė, R., red., *Lietuvių etnogenezė*, Vilnius, 1987, p. 172–180; Gudavičius, E., „Feodalinės lietuvių tautybės susidarymo pabaiga“, in Volkaitė-Kulikauskienė, R., red., *Lietuvių etnogenezė*, Vilnius, 1987, p. 206–209; Gudavičius, E., „Lietuvių tautos ankstyvieji amžiai: laimėjimai ir praradimai“, *Kultūros barai*, 5, 1994, p. 57–60.

³⁸ Grigas, R., *Tautos likimas*, Vilnius: Rosma, 1995. Volkaitė-Kulikauskienė, R., „Lietuvių tautybės susidarymas“ in Volkaitė-Kulikauskienė, R., red., *Lietuvių etnogenezė*, Vilnius, 1987, p. 183–199. Kulakauskas, A., „Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinio sąjūdžio epochą ir lietuvių tautinį atgimimą“ in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 1, Vilnius, 1, 1990, p. 132–142; Aleksandravičius, E., ir Kulakauskas, A., *Carių Valdžioje: Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 308–318; Kuzmickas, B., *Tautos kultūros savimonė*, Vilnius: Mintis, 1989;

Lukšaitė, I., *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 4, Vilnius, 4, 1993, p. 383–391.

³⁹ Gamkrelidze, G. V., Ivanov, V. V., *Indoeuropeiskii jazyk i indoeuropeicy*, Tbilisi, 1984, p. 742.

⁴⁰ Grigas, R., *Tautos likimas*, p. 219–228.

⁴¹ Kuzmickas, B., *Tautos kultūros savimonė*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 1–15.

⁴² Prazauskas, A., „Mezhetniceskii konflikt kak raznovidnost' social'nogo konflikta“, p. 54–58.

⁴³ Prazauskas, A., „Puti dolgosrochnogo resheniia mezhetniceskikh konfliktov. Opyt Indii: kompleksnyi podkhod“, p. 215–229.

⁴⁴ Stabilių etnosų narių endogaminės santuokos neviršija 80–90 procentų, žr. apie Tarybų

Sąjungą ir Jugoslaviją: Bromley, Yu. V., *Etnos i Etnogrfiya*, Maskva: Nauka, 1973. p. 115; apie Kanadą: Richard, M. A., *Ethnic Groups and Marital Choices, Ethnic History and Marital Assimilation in Canada 1871–1971*, Vancouver: UBC Press, 1993, p. 108–111; apie Singapūrą: Hassan, R., *Interethnic Marriages in Singapore*, Institute of South East Asia Studies, 1974, p. 12; apie Vakarų Voketiją: Kienecker, S., *Interethnische Ehen. Deutsche Frauen mit Ausländern Partner*, Munster: Lit, 1993, p. 135; Didžiojoje Britanijoje turima duomenis tik apie „baltuosius“, kurie 1981 ir 1983 sudarė tarpusavyje 99,8 % iš visų santuokų, žr.: Coleman, D. “Ethnic Intermarriage”, in Bittles A. H. and Roberts D. F. eds., *Minority, Population, Genetics, Demography and Health*, The Gordon Institute, 1992, p. 229.

⁴⁵ Smith, A. D., *The Ethnic Origins of Nations*, p. 22–32.

⁴⁶ Motyl, A., *Sovietology, Rationality, Nationality: Coming to Grips with Nationalism in the USSR*, New York: Columbia University Press, 1990, p. 48–50.

⁴⁷ Connor, W., *Ethnonationalism: the Quest for Understanding*, p. 29.

⁴⁸ Gilpin, R., *War and Change in World Politics*, Cambridge: CUP, 1981, p. 15.

⁴⁹ Hannum, H., *Autonomy, Sovereignty and Self-determination: The Accommodation of Conflicting Rights*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990, p. 27–73.

⁵⁰ Rothschild, J., *Ethnopolitic: A Conceptual Framework*, New York: Columbia University Press, 1981; Esman, M. J., *Ethnic Politics*, Cornell University Press, 1994; Horowitz, D., *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley: University of California Press, 1985.

⁵¹ Lewellen, T. C., *Political Anthropology: An Introduction*, 2nd ed., Westport, Connecticut: Bergin and Garvey, 1992, p. 120.

⁵² Kertzer, D. I., *Ritual, Politics and Power*, New Haven: Yale University Press, 1984, p. 2–25.

⁵³ Connor, W., “Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond”, *Ethnic and Racial Studies*, 3, 1993, p. 92–115.

⁵⁴ Lijphart, A., *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Democracy in Twenty-One Countries*, New Haven: Yale University Press, 1984; Van Hanen, T., *Politics of Ethnic Nepotism: India as an Example*, Sterling Pub., 1991.

⁵⁵ Nodia, G., “Nationalism and Democracy”, in Diamond L., and Plattner M. F., eds., *Nationalism, Ethnic Conflict and Democracy*, Baltimore: The John Hopkins University Press, p. 3–22.

⁵⁶ Bugajski, J., *Nations in Turmoil: Conflict and Cooperation in East Europe*, 2nd ed., Boulder: Westview Press, 1995, p. 125–136, 157–168; Sugar, P.F., *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*, Santa Barbara: ABC-Clio, 1980, p. 203–235.

⁵⁷ Guibernau, M., “Spain: A Federation in the Making”, in Smith, G. ed., *Federalism: The Multiethnic Challenge*, London: Longman, 1995, p. 239–254.

⁵⁸ Murphy, A., “Belgium’s Regional Divergence: Along the Road to Federation”, in Smith, G., ed., *Federalism: The Multiethnic Challenge*, London: Longman, 1995, p. 73–100; Corbridge, S., “Federalism, Hindu Nationalism and Mythologies of Governance in Modern India”, in Smith, G. ed. *Federalism: the Multiethnic Challenge*. London: Longman, 1995, p. 101–127; Dent, M., “Ethnicity and Territorial Politics in Nigeria”, in Smith, G., ed., *Federalism: The Multiethnic Challenge*, p. 128–154.

- ⁵⁹ Hannum, H., *Autonomy, Sovereignty and Self-determination: The Accommodation of Conflicting Rights*, p. 432–440.
- ⁶⁰ McGarry, J. and O’Leary, B., “Introduction: The Macro-political Regulation of Ethnic Conflict” in McGarry, J., and O’Leary, B., eds., *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, London and New York: Routledge, 1993, p. 30–35; *BBC Devolution*/<http://cgi.bbc.co.uk/politics97/devolution/>.
- ⁶¹ Kaiser, R. J., “Czechoslovakia: The Disintegration of a Binational State”, in Smith, G., ed., *Federalism: The Multiethnic Challenge*, p. 208–236; Žak, V., “The Velvet Divorce–Institutional Foundations”, in Musil, J. ed., *The End of Czechoslovakia*, Central European University Press, 1995, p. 245–267.
- ⁶² “The Crisis in the Former Yugoslavia”, *European Parliament: Political Series, Working Papers*, p. 15–20.
- ⁶³ Ovind Osterud “The Narrow Gate: Entry to the Club of Sovereign States”, *Review of International Studies*, 23, 2, 1997, p. 167–184.
- ⁶⁴ Hannum, H., *Autonomy, Sovereignty and Self-determination: The Accommodation of Conflicting Rights*, p. 30.
- ⁶⁵ Brass, P. R., *Ethnicity and Nationalism*.
- ⁶⁶ Cauthen, B., “The Myth of Divine Election and Afrikaner Ethnogenesis”, in Hosking, G., and Schopflin G., eds., *Myths and Nationhood*, New York: Routledge, 1997, p. 107–131; Van den Berghe, P. L., *The Ethnic Phenomenon*, p. 156–183, 184–213.
- ⁶⁷ Seton-Watson, H., *Nations and States*, Boulder: Westview, 1977.
- ⁶⁸ Reynolds, S., “Medieval *Origines Gentium* and the Community of the Realm”, *History*, 68, 1983, p. 375–390.
- ⁶⁹ Symmons-Symonalewicz, K., “National Consciousness in Medieval Europe: Some Theoretical Problems”, *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 1, 8, 1982, p. 151–166.
- ⁷⁰ Symmons-Symonalewicz, K. “National Consciousness in Medieval Europe: Some Theoretical Problems”, *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 1, 8, 1982, p. 151–166.
- ⁷¹ Girenko, N. M., *Sociologija plemeni*, Leningrad, 1991, p. 94.
- ⁷² Chagnon, N. A., *Yanomamo*, 4th ed., Philadelphia: Harcourt Brace College Publishers, 1992, p. 71–80; 159–164.
- ⁷³ Van den Berghe, P. L., *The Ethnic Phenomenon*, p. 43–44.
- ⁷⁴ Smith, A. D., *The Ethnic Origins Of Nations*, p. 48–49.
- ⁷⁵ Reynolds, S., “Medieval *Origines Gentium* and the Community of the Realm”, *History*, 68, 1983, p. 375–390.
- ⁷⁶ Prochaska, A., *Codex epistolaris Vitoldi, magni ducis Lithuaniae 1376-1430*, in Prochaska, A., *Monumenta medii aevi rex gesta Poloniae illustrantia*, 6, 1882, p. 466–467, 1018.
- ⁷⁷ Smith, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*, p. 51–52.
- ⁷⁸ Ten pat, p. 52–53.
- ⁷⁹ Connor, W., *Ethnonationalism: the Quest for Understanding*, p. 169.

- ⁸⁰ Smith, A. D., *Nacionalizmas XX amžiuje*, p. 8–24.
- ⁸¹ Herder, J. G., *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, p. 243–244.
- ⁸² Smith, A. D., “National Identity and Myth of Ethnic Descent”, *Research Into Social Movements*, 1984, p. 96–129.
- ⁸³ Gumilev, L. N., *Ritmy Evrazii*, Moskva: Progress, 1993, p. 33–67.
- ⁸⁴ Hobsbawm, E., “Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914”, in Hobsbawm, E., and Ranger T., eds., *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 263–307.
- ⁸⁵ Plačiau žr. Statkus, N., *Etniškumas ir nacionalizmas: istorinis ir teorinis aspektai*, Vilnius: VUL, 2003.
- ⁸⁶ Esman, M. J., *Ethnic Politics*, London: Cornell University Press, 1994, p. 19–23.
- ⁸⁷ Lewellen, T. C., *Political Anthropology: An Introduction*, 2nd ed., Westport, Connecticut: Bergin and Garvey, 1992, p. 120.
- ⁸⁸ Esman, M. J., *Ethnic Politics*, London: Cornell University Press, 1994, p. 23; Horowitz, D., *Ethnic Groups in Conflict*, p. 166–228; Smith, A. D., *National Identity*, London: Penguin Books, 1991, p. 123–142; 160–165; Posen, B. R., “The Security Dilema and Ethnic Conflict”, in Brown M. E. ed., *Ethnic Conflict and International Security*, Princeton, NY: Princeton University Press, 1993, p. 103–124.
- ⁸⁹ Esman, M. J., *Ethnic Politics*, p. 30.
- ⁹⁰ Ten pat, p. 31–39; Hechter, M., “Rational Choice Theory and the Study of Race and Ethnic Relations”, in Rex, J., and Mason, D., eds., *Theories of Race and Ethnic Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1986, p. 266–277.
- ⁹¹ Esman, M. J., *Ethnic Politics*, p. 31–39; Hechter, M., “Rational Choice Theory and the Study of Race and Ethnic Relations”, in Rex, J., and Mason, D., eds., *Theories of Race and Ethnic Relations*, p. 266–277.
- ⁹² Vanhanen, T., “Domestic Ethnic Conflict and Ethnic Nepotism: A Comparative Analysis”, *Journal of Peace Resaerch*, 36, 1, 1999, p. 55–73.
- ⁹³ Axelrod, R., *The Evolution of Cooperation*, New York: Basic Books, 1990, p. 27–55.
- ⁹⁴ Lekevičius, E., *Elementy obščej teorii adaptacii*, Vilnius, Mokslas, 1986, p. 45–55.
- ⁹⁵ Dawkins, R., *The Selfish Gene*, London: Oxford University Press, 1976, p. 26–77.
- ⁹⁶ Masters, R., *The Nature of Politics*, New Haven: Yale University Press, 1989, p. 119–135.
- ⁹⁷ Hamilton, W. D., “The Genetical Evolution of Social Behaviour”, *Journal of Theoretical Biology*, 7, 1964, p. 1–16, 17–52.
- ⁹⁸ Harris, M., *Cannibal and Kings*, 2nd ed., New York: Random House, 1991, p. 103–116.
- ⁹⁹ Tooby, J., and Cosmides L., “The Psychological Foundations of Culture”, in Barkow, J. H., Cosmides, L. and Tooby J., eds., *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*, Oxford: Oxford University Press, 1992, p. 33.
- ¹⁰⁰ Ten pat, p. 91–97.
- ¹⁰¹ Ten pat, p. 103.
- ¹⁰² Ten pat, p. 71.
- ¹⁰³ Ten pat, p. 58.

- ¹⁰⁴ Wilson, E. O., *Consilience: The Unity of Knowledge*, New York: Vintage Books, 1999, p. 107–109.
- ¹⁰⁵ Tooby, J., and Cosmides L., “The Psychological Foundations of Culture”, in Barkow, J. H., Cosmides, L. and J. Tooby eds. *The Adapted Mind. Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1992. P. 24.
- ¹⁰⁶ Hirschfeld, L. and S. Gelman *Mapping the Mind: Domain Specificity in Cognition and Culture*. New York: Cambridge University Press, 1994.
- ¹⁰⁷ Tooby, J. and L. Cosmides, “The Psychological Foundations of Culture”, in Barkow, J. H., Cosmides, L. and Tooby J., eds., *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1992, p. 61–63.
- ¹⁰⁸ Fletcher, D. J. C., “The Behavioral Analysis of Kin Recognition. Perspectives on Methodology and Interpretation”, in Fletcher, D. J. C., and Michner Ch., eds., *Kin Recognition in Animals*, John Wiley, Chister, New York, 1987, p. 19–54; Wells, P. A., “Kin Recognition in Humans”, in Fletcher, D. J. C. and Michner Ch., eds., *Kin Recognition in Animals*, John Wiley, Chister, New York, 1987, p. 395–417; Waldman, B., “Mechanisms of Kin Recognition”, *Journal of Theoretical Biology*, 128, 1987, p. 159–185.
- ¹⁰⁹ Waldman, B., “Mechanisms of Kin Recognition”, *Journal of Theoretical Biology*, 128, 1987, p. 167; Hepper, P. G., “Recognizing Kin: Ontogeny and Classification”, in Hepper, P. G. ed., *Kin Recognition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 259–277; Johnson G. R., “The Role of Kin Recognition Mechanisms in Patriotic Socialization: Further Reflections”, *Politics and Life Sciences*, 8, 1, 1989, p. 62–69.
- ¹¹⁰ Waldman, B. “Mechanisms of Kin Recognition”, *Journal of Theoretical Biology*, 128, 1987, p. 180.
- ¹¹¹ Wells, P. A., “Kin Recognition in Humans”, in Fletcher, D. J. C. and Michner Ch., eds., *Kin Recognition in Animals*, p. 407.
- ¹¹² Barash, D. P., “An Evolutionary Perspective”, in Roy, M. A., ed., *Species Identity and Attachment: A Phylogenetic Evaluation*, New York: Garland STPM Press, 1981, p. 336–337.
- ¹¹³ Mateo, J. M. “Perspectives: Hamilton’s Legacy: Mechanisms of Kin Recognition in Human”, *Ethology* 121, 2015, p. 419–427; Lundstrom J. N., Boyle, J. A., Zatorre R. J., Jones-Gotman M., “The Neuronal Substrates of Human Olfactory Based Kin Recognition”, *Human Brain Mapping* 30, 2009, p. 2571–2580.
- Porter R. H. “Olfaction and Human Kin Recognition”, *Genetica* 104, p. 259–263, 1999.
- ¹¹⁴ Hepper, P. G., “Recognizing Kin: Ontogeny and Classification”, in Hepper, P. G. ed., *Kin Recognition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 259–277 (274).
- ¹¹⁵ Lumsden, Charles J. and Wilson E. O., *Genes, Mind and Culture: The Coevolutionary Process*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1981, p. 5-6; 93–95.
- ¹¹⁶ Johnson G. R., “The Role of Kin Recognition Mechanisms in Patriotic Socialization: Further Reflections”, *Politics and Life Sciences*, 8, 1, 1989, p. 62–69; Shaw, R. P. and Wong Y., *Genetics Seeds of Warfare: Evolution, Nationalism and Patriotism*, p. 91–107; Tonnesmann, W., “Group Identification and Political Socialisation”, in Reynolds, V., Falger V., and Vine I., eds., *The Sociobiology of Ethnocentrism*, London & Sydney: Croom Helm, 1987, p. 175–189.
- ¹¹⁷ Irwin C. J., “A Study in the Evolution of Ethnocentrism”, p. 131–156.

- ¹¹⁸ Shaw, R. P. and Wong, Y., *Genetics Seeds of Warfare: Evolution, Nationalism and Patriotism*, p. 54–61.
- ¹¹⁹ Ten pat, p. 53.
- ¹²⁰ Irwin, C. J., “A Study in the Evolution of Ethnocentrism”, p. 131–156 (134).
- ¹²¹ Cavalli-Sforza, L. L., “Genes, People and Languages”, *Scientific American*, November 1991, p. 72–78.
- ¹²² Smith, A. D., *The Ethnic Origins of Nations*, p. 26–41.
- ¹²³ Schopflin, G., “The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths”, in Hosking, G. and Schopflin G., eds., *Myths and Nationhood*, New York: Routledge, 1997, p. 19–35.
- ¹²⁴ Žr. Yu. V. Bromley dėl Tarybų Sąjungos ir Jugoslavijos: Bromley, Yu. V., *Etnos i Etnografij*, Moscow: Nauka, 1973, p. 115; Kanada: Richard, M. A., *Ethnic Groups and Marital Choices: Ethnic History and Marital Assimilation in Canada 1871-1971*, Vancouver: UBC Press, 1993, p. 108–111; Singapūras: Hassan, R., *Interethnic Marriages in Singapore*, Institute of South East Asia Studies, 1974, p. 12; Vakarų Vokietija: Kienecker, S., *Interethnische Ehen: Deutsche Frauen mit Ausländern Partner*, Hamburg: Lit, 1993, p. 135; Didžiojoje Britanijoje duomenys yra tik apie „baltuosius“: Coleman, D., “Ethnic Intermarriage”, in Bittles A. H. and Roberts D. F., eds., *Minority, Population, Genetics, Demography and Health*, The Gordon Institute, 1992, p. 229.
- ¹²⁵ Van den Berghe, P. L., “Ethnicity and the Sociobiology Debate”, in Rex J. and Mason D., eds., *Theories of Race and Ethnic Relations*, 2nd ed., Cambridge: CUP, 1987, p. 256.
- ¹²⁶ Cavalli-Sforza, L. L., *The History and Geography of Human Genes*, Princeton: Princeton University Press, 1994, p. 32–24, 268–275, 381.
- ¹²⁷ Rotherdam, M. J. and Phiney, J. S., “Introduction: Definitions and Perspectives in the Study of Childrens Ethnic Socialization”, in Phiney, J. S. and Rotherdam M. J., *Childrens Ethnic Socialization: Pluralism and Development*, Newbury Park: Sage Publications, 1987, p. 15; Irwin, C. J., “A Study in the Evolution of Ethnocentrism”, p. 131–156 (153–156).
- ¹²⁸ Ten pat, p. 269.
- ¹²⁹ Ten pat, p. 271.
- ¹³⁰ Lumsden, Ch. J. and Wilson E. O., *Genes Mind and Culture: The Coevolutionary Process*, Cambridge Mass: Harvard University Press, 1981, p. 86–87.
- ¹³¹ Pinker, S., *The Language Instinct: The New Science of Language and Mind*, London: Allen Lane, 1994.
- ¹³² Ten pat, p. 138–139; Van den Berghe, P. L., *The Ethnic Phenomenon*, p. 32–33.
- ¹³³ Irwin, C. J., “A Study in the Evolution of Ethnocentrism”, p. 131–156 (134).
- ¹³⁴ Bromley, Yu. V., *Theoretical Ethnography*, Moscow: Nauka, 1984, p. 54.
- ¹³⁵ Korsunskiy, A. R., “Gosudarstvo i etnicheskiye obshchnosti v rannefeodal’nyy period v Zapadnoy Evrope”, *Sredniye Veka*, 31, 1968, p. 119–134 (126).
- ¹³⁶ Smirnova, Ya. S., “Nacional’no-smeshanye braki u narodov Karachaevo-Cherkessii”, *Sovetskaia Etnografiia*, 4, 1967, p. 149.
- ¹³⁷ Van den Berghe, P. L., “Ethnicity and the Sociobiology Debate”, in Rex J. and Mason D., eds., *Theories of Race and Ethnic Relations*, 2nd ed., p. 256.
- ¹³⁸ Statkus, N., “Formation and Durability of Ethnic Identity: The Case of the Poles in

Lithuania”, *Artium Unitio*, 8, 2000, <http://www.artium.lt/8/>.

¹³⁹ Stolyarova, G. R., “Kul’turno-bytovye protsessy v natsional’no smeshannykh sem’yakh”, *Sovetskaya etnografiya*, 3, 1988, p. 27–36; Ponomarev, A. P., *Mezhnatsional’nye braki v UkSSR i protsess internatsionalizatsii*, Kiev, 1989.

¹⁴⁰ Hutnik, N., *Ethnic Minority Identity: A Social Psychological Perspective*, Oxford: Oxford University Press, 1991, p. 58–61.

¹⁴¹ Kanada; žr. Goldstein, J. and Segall, A., “Ethnic Inter-marriage and Ethnic Identity”, *Canadian Ethnic Studies*, 17, 3, 1985, p. 63–64; Jugoslavija: žr. Sekulic, D., Hodson, R., and Massey, G., “Who Were the Yugoslavs? Failed Sources of a Common Identity in the Former Yugoslavia”, *American Sociological Review*, 59, 1994, p. 85; Ukraina: žr. Pirie, P. S., “National Identity and Politics in Southern and Eastern Ukraine”, *Europe-Asia Studies*, 48, 7, 1996, p. 1079–2005.

¹⁴² Johnson G. R., “The Role of Kin Recognition Mechanisms in Patriotic Socialization: Further Reflections”, *Politics and Life Sciences*, 8, 1, 1989, p. 62–69.

¹⁴³ Van den Berghe, P. L., *The Ethnic Phenomenon*, p. 216–217.

¹⁴⁴ Hobsbawm, E., “Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914”, in Hobsbawm, E. and Ranger T., eds., *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 263–307.

¹⁴⁵ Statkus, N., “Formation and Durability of Ethnic Identity. The Case of the Poles in Lithuania”, *Artium Unitio*, 8, 2000, <http://www.artium.lt/8/>

¹⁴⁶ Statkus, N. *Formation and Durability of Ethnic Identity: The Case of the Poles in Lithuania*. MA dissertation, University of London, School of Slavonic and East European Studies, London 1997, 85 P. +Appendixes. P. 35-44. Taip pat Statkus, N. “Formation and Durability of Ethnic Identity. The Case of the Poles in Lithuania”, *Artium Unitio*, 8, 2000m, <http://www.artium.lt/8/>.

¹⁴⁷ Statkus, N., “Formation and Durability of Ethnic Identity: The Case of the Poles in Lithuania”, *Artium Unitio*, 8, 2000, <http://www.artium.lt/8/>

¹⁴⁸ Fuller, J. F. C., *Armament and History*, New York: Charles Scribners Sons, 1945, p. 105.

¹⁴⁹ Gudavičius, E., „Europos ikifeodalinė visuomenė: tarybinės istoriografijos duomenys“, *LTSR Mokslų Akademijos darbai*, Serija A, T. 4. 1983, p. 82–86.

¹⁵⁰ Bachrach, B. S., “Medieval Military Historiography”, in Bentley, M. ed., *Companion to Historiography*, London: Routledge, 1997, p. 203–220.

¹⁵¹ Boone, J. L., “Competition, Conflict and Development of Social Hierarchies”, in Smith E. A., ir Winterhalder B., eds., *Evolutionary Ecology and Human Behavior*, New York: Aldine de Gruyter, 1992, p. 319.

¹⁵² Gilpin, R., *War and Change in World Politics*, Cambridge: CUP, 1981, p. 118–121.

¹⁵³ Posen, B. R., “Nationalism, the Mass Army, and Military Power”, *International Security*, 18, 2, 1993, p. 80–124.

¹⁵⁴ Gellner, E., *Tautos ir Nacionalizmas*, Vilnius: Pradai, 1996; Nairn, T., *The Break-up of Britain*, London: New Left Books, 1977.

¹⁵⁵ Anderson, B., *Imagined Communities*, London: Verso Editions, 1983; Deutsch, K., *Nationalism and Social Communication*, MIT Press, 1966.

- ¹⁵⁶ Hobsbawm, E., *Nations and Nationalism since 1780*, p. 80–100; Posen, B. R., “Nationalism, the Mass Army, and Military Power”, *International Security*, 18, 2, 1993, p. 80–124.
- ¹⁵⁷ Van den Berghe, P. L., *The Ethnic Phenomenon*, p. 216–217.
- ¹⁵⁸ Richmond, A. H., “Ethnic Nationalism: Social Science Paradigms”, *International Social Science Journal*, 39, 111, 1987, p. 3–17 (16).
- ¹⁵⁹ Raanan, U., “Introduction-The Resurgence of Ethnic Self-Assertion in the West: Causes and Effects”, in Raanan U., ed., *Ethnic Resurgence in Modern Democratic States: A Multidisciplinary Approach to Human Resources and Conflict*, New York: Pergamon Press, 1980, p. xviii-ix.
- ¹⁶⁰ Harari Y. N., *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow: Chapter 9. The Great Decoupling*, 2017, <http://publicism.info/human/deus/9.html>
- ¹⁶¹ Friedman, G., *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century*, Doubleday, 2009, p. 177-183.
- ¹⁶² Braudel, F., *Civilisation and Capitalism 15th-18th Century*, 2, London: Collins, 1982; Wallerstein, I., *The Capitalist World Economy*, Cambridge: CUP, 1979; Frank, A. G. and Gill B. K., *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?* London: Routledge, 1993; Friedman, J., *Cultural Identity and Global Process*, London: Sage, 1994.
- ¹⁶³ Friedman, J., “Class Formation, Hybridity and Ethnification in Declining Global Hegemonies”, in Olds, R., and all eds., *Globalization and The Asia Pacific*, London: Routledge, 1999, p. 183–201.
- ¹⁶⁴ Friedman, G., “Nationalism, Internationalism and New Politics”, *Geopolitical Futures*, November 30, 2016, <https://geopoliticalfutures.com/nationalism-internationalism-and-new-politics/>
- ¹⁶⁵ Harari Y. N., “Nationalism vs. Globalism: the New Political Divide”, *TED dialogues*, February 2017, https://www.ted.com/talks/youval_noah_harari_nationalism_vs_globalism_the_new_political_divide/transcript?language=en
- ¹⁶⁶ Smirnova, N., Konflikt v Kosovo kak čiasť “albanskogo voprosa”, *Kosovo: Meždunarodnyje aspekty krizisa*, Moskva, 1999, p. 7–13.
- ¹⁶⁷ Eurostat, *People in the EU – Population Projections*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/People_in_the_EU_%E2%80%93_population_projections
- ¹⁶⁸ Eurostat, *Population and Population Change Statistics*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_and_population_change_statistics
- ¹⁶⁹ Eurostat, *Acquisition of Citizenship Statistics*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Acquisition_of_citizenship_statistics
- ¹⁷⁰ Eurostat, *People in the EU – Statistics on Origin of Residents*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/People_in_the_EU_%E2%80%93_statistics_on_origin_of_residents
- ¹⁷¹ International Organisation for Migration, 2 May 2017, <https://www.iom.int/>
- ¹⁷² Parfitt, T., “Europe Faces 10 Million more Refugees from Middle East as Crisis Spirals, Politician Warns”, *Express*, 11 January 2016, <http://www.express.co.uk/news/world/633370/refugee-crisis-Syria-Iraq-Germany-Gerd-Muller>

- ¹⁷³ Epstein, E. and Guttman R., “Mate Selection in Man: Evidence, Theory and Outcome”, *Social Biology*, 31, 3–4, 1986, p. 243–278.
- ¹⁷⁴ Rotherdam, M. J. and Phiney, J. S. Introduction: Definitions and Perspectives in the Study of Childrens Ethnic Socialization”, in Phiney, J. S. and Rotherdam, M. J., *Childrens Ethnic Socialization: Pluralism and Development*, Newbury Park: Sage Publications, 1987, p. 15; Irwin, C. J., “A Study in the Evolution of Ethnocentrism”, p. 153–156.
- ¹⁷⁵ Masters, R., *Beyond Relativism*, Hanover and Berghe, P. L. *The Ethnic Phenomenon*. New York: Elsevier, 1981; Van den Berghe, P. L. “Protection of London: University Press of New England, 1996, p. 140–141; Van den Berghe, P. L., *The Ethnic Phenomenon*, p. 38–39.
- ¹⁷⁶ Smootha, S. and Hanf, Th. “Conflict Regulation in Deeply Divided Societies”, in Hutchinson, J. and Smith, A. D., eds., *Ethnicity*, p. 326–333; “Van den Ethnic Minorities: A Critical Appraisal”, in *Protection of Ethnic Minorities*, New York: Pergamon Press. p. 179–187; McGarry, J. and O’Leary B. “Introduction: The Macro-political Regulation of Ethnic Conflict”, in McGarry, J. and O’Leary B., eds., *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, p. 1–40; Coakley, J., “The Resolution of Ethnic Conflict: Towards a Typology”, *International Political Science Review*, 13, 4, 1992, p. 343–358; Coakley, J., “Approaches to the Resolution of Ethnic Conflict”, *International Political Science Review*, 15, 3, 1994, p. 297–314.
- ¹⁷⁷ Horowitz, D., *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley: University of California Press, 1985, p. 596–597.
- ¹⁷⁸ Mališauskas, R., ed., *Mažumų teisės: Tarptautinių dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1996, p. 59.
- ¹⁷⁹ McGarry, J. and O’Leary B. “Introduction: The Macro-political Regulation of Ethnic Conflict”, in McGarry, J. and O’Leary B., eds., *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, p. 6–9.
- ¹⁸⁰ Kuper, L., “Theoretical Issues to Genocide: Uses and Abuses”, in Andreopoulos, G. J., ed., *Genocide: Conceptual and Historical Dimensions*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994, p. 31–46; Coakley, J., “The Resolution of Ethnic Conflict: Towards a Typology”, *International Political Science Review*, 13, 4, 1992, p. 343–358; Horowitz, D. L., *Ethnic Groups in Conflict*.
- ¹⁸¹ McGreal, Ch., “350,000 in Camps as Burundi War Rages on”, *The Guardian/The Observer Unlimited*, 1999, December, 11 // <http://www.newsunlimited.co.uk/>.
- ¹⁸² Destexhe, A., *Rwanda and Genocide in the Twentieth Century*, Pluto Press, 1995, p. 28–35; Lemarchand, R., “Burundi in Comparative Perspective: Dimensions of Ethnic Strife”, in McGarry, J. and O’Leary B., eds., *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, p. 151–171.
- ¹⁸³ Główny Urząd Statystyczny „Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski - NSP 2011“, 2015, <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/struktura-narodowo-etniczna-jezykowa-i-wyznaniowa-ludnosci-polski-nsp-2011,22,1.html>
- ¹⁸⁴ Millard, F., “The Failure of Nationalism in Post-Communist Poland 1989–95: A Historical Perspective”, in Jenkins, B. and Sofos S. A eds., *Nation and Identity in Contemporary Europe*, London: Routledge, 1996, p. 201–222; *World Fact Book 2016*,

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2075.html>

¹⁸⁵ Davies, N., *God's Playground: A History of Poland*, New York: Columbia University Press, 1981, p. 562–568;

Millard, F., “The Failure of Nationalism in Post-Communist Poland 1989–95: A Historical Perspective”, in Jenkins, B. and Sofos S. A., eds., *Nation and Identity in Contemporary Europe*, p. 201–222 (206–207); Smelser, R. M., “The Expulsion of the Sudeten Germans: 1945–1952” *Nationalities Papers*, 24, 1, 1996, p. 79–92 (88–89).

¹⁸⁶ Hann, Ch., “Ethnic Cleansing in Eastern Europe: Poles and Ukrainians beside the Curson Line”, *Nations and Nationalism*, 2, 3, 1996, p. 389–406; Davies, N., *God's Playground: A History of Poland*, p. 562–568.

¹⁸⁷ Van den Berghe, P. L., *The Ethnic Phenomenon*, p. 216–217.

¹⁸⁸ Ten pat, p. 218–219.

¹⁸⁹ Krejci, J. and Velimsky, V., *Ethnic and Political Nations in Europe*, London: Croom Helm, 1981, p. 253, Table 4.1; *Minorities ant Risk Project*, <http://www.bsos.umd.edu/cidcm/mar>

¹⁹⁰ Gurfinkiel M., “Islamization and Demographic Denialism in France”, *PJ Media*, March 14, 2016, <http://www.meforum.org/5909/quarter-of-french-teenagers-are-muslim>; Religion and Public Life: Europe, Pew Research Center, <http://www.pewforum.org/2011/01/27/future-of-the-global-muslim-population-regional-europe/>; CRS Report, “Muslims in Europe: Promoting Integration and Countering Extremism”, Congressional Research Service, 2011, p. 10, <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33166.pdf>

World Fact Book 2016, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/fr.html>

¹⁹¹ Jenkins, B. and Copey, N., “Nation, Nationalism and National Identity in France”, in Jenkins, B. and Sofos, S. A. eds., *Nation and Identity in Contemporary Europe*, London: Routledge, 1993, p. 101–102.

¹⁹² Hargreaves, A. H., *Immigration, “Race” and Ethnicity in Contemporary France*, London: Routledge, 1995, p. 202–203.

¹⁹³ Ten pat.

¹⁹⁴ BNS, *Korsika balsavo prieš ribotą autonomiją*, 2003 m. liepos 7 d.

¹⁹⁵ “Breakthrough or Surrender”, *The Economist*, July 15th, 2000, p. 30.

¹⁹⁶ CRS Report, “Muslims in Europe: Promoting Integration and Countering Extremism”, Congressional Research Service, 2011, p. 11, <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33166.pdf>

¹⁹⁷ Simon, P., *French National Identity and Integration: Who Belongs to the National Community?*, Migration Policy Institute, 2008, p. 5–16.

¹⁹⁸ Gurfinkiel M., “Islamization and Demographic Denialism in France”, *PJ Media*, 115 March 14, 2016, <http://www.meforum.org/5909/quarter-of-french-teenagers-are-muslim>; CRS Report, “Muslims in Europe: Promoting Integration and Countering Extremism”, Congressional Research Service, 2011, p. 10–14, <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33166.pdf>

¹⁹⁹ Kearney, H., “Four Nations or One?”, in Crick, B. ed., *National Identities: The Constitution of the United Kingdom*, Oxford: Blackwells, 1991, p. 1.

²⁰⁰ *World Fact Book* 2016, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

geos/uk.html; CRS Report, “Muslims in Europe: Promoting Integration and Countering Extremism”, Congressional Research Service, 2011, p. 32, <https://fas.org/sgp/crs/row/RL33166.pdf>

²⁰¹ Birch, A., *Nationalism and National Integration*, London: Unwin Hyman, 1989, p. 85–86; “Ethnicity and National Identity in England and Wales: 2011, Office for National Statistics, http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20160105160709/http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171776_290558.pdf

²⁰² “Devolution and Nationalism: Scotland’s Referandum Has Opened Cracks in the United Kingdom“, *The Economist*, September 27, 2014, <http://www.economist.com/news/britain/21620243-scotlands-independence-referendum-has-opened-cracks-united-kingdom-let-england-shake>

²⁰³ Ten pat; “Who Feels Scottish? National Identities and Ethnicity in Scotland“, Centre on Dynamics of Ethnicity, <http://www.ethnicity.ac.uk/medialibrary/briefings/dynamicsofdiversity/code-census-briefing-national-identity-scotland.pdf>

²⁰⁴ Crick, B., “The English and the British”, in Crick, B., ed., *National Identities: The Constitution of the United Kingdom*, Oxford: Blackwells, 1991, p. 96–104.

²⁰⁵ Birch, A., *Nationalism and National Integration*, p. 77.

²⁰⁶ Ten pat, p. 88–90, p. 79–81.

²⁰⁷ Hastings, A., *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*, Cambridge: CUP, 1997, p. 61–63.

²⁰⁸ Birch A. *Nationalism and National Integration*, p. 79–80.

²⁰⁹ Ten pat, p. 88–90.

²¹⁰ Ten pat, p. 93.

²¹¹ Rosenberg, J., “Devolution”, <http://www.bbc.co.uk/devolution/>.

²¹² “Minorities at Risk Project”, <http://www.bsos.umd.edu/cidcm/mar/>.

²¹³ Cabinet Office, “Guidance. Devolution of Powers to Scotland, Wales and Northern Ireland”, <https://Www.Gov.Uk/Guidance/Devolution-Settlement-Scotland>

²¹⁴ Ten pat.

²¹⁵ Ten pat.

²¹⁶ “Devolution and Nationalism: Scotland’s Referandum Has Opened Cracks in the United Kingdom”, *The Economist*, September 27, 2014, <http://www.economist.com/news/britain/21620243-scotlands-independence-referendum-has-opened-cracks-united-kingdom-let-england-shake>

²¹⁷ Rogers J., Simon, L., “Brexit: Europe at a Strategic Crossroads?”, *European Geostrategy*, 8, 17 2016, <http://www.europeangeostrategy.org/2016/07/brexit-europe-crossroads/>

²¹⁸ *EURreferendum: the Result in Maps and Charts*, BBC, <http://www.bbc.com/news/uk-politics-36616028>

²¹⁹ Horowitz, D., *Ethnic Groups in Conflict*, p. 230–234.

²²⁰ Ten pat, p. 236–262.

²²¹ Ten pat, p. 272.

²²² Hechter, M., “The Dynamics of Scession”, *Sociologica*, 35, 1992, p. 267–283.

²²³ Brass, P. R., *Ethnicity and Nationalism*, London: Sage Publications, 1991.

- ²²⁴ Kaiser, R. J., “Czechoslovakia: The Disintegration of a Binational State”, in Smith, G., ed., *Federalism: The Multiethnic Challenge*, London: Longman, 1995, p. 208–236.
- ²²⁵ Žak, V., “The Velvet Divorce – Institutional Foundations”, in Musil, J. ed., *The End of Czechoslovakia*. Central European University Press, 1995, p. 245–267.
- ²²⁶ Ten pat.
- ²²⁷ McGarry, J. and O’Leary B., “Introduction: The Macro-political Regulation of Ethnic Conflict”, in McGarry, J. and O’Leary, B., eds., *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, p. 23.
- ²²⁸ Esman, M. J., *Ethnic Politics*, Ithaca: Cornell University Press, 1994, p. 100–109.
- ²²⁹ Smootha, S. and Hanf, T., Conflict Regulation in Deeply Divided Societies, In J. Hutchinson and Smith A. D. eds., *Ethnicity*, Oxford: Oxford University Press, 1996, p. 326–333.
- ²³⁰ Smith, G., “The Ethnic Democracy Thesis and the Citizenship Question in Estonia and Latvia”, *Nationalities Papers*, 24, 2, 1996, p. 199–215.
- ²³¹ Kook, R. “Dilemmas of Ethnic Minorities in Democracies: The Effect of Peace on the Palestinians in Israel”, *Politics and Society*, 23, 3, 1995, p. 309–336.
- ²³² Brunborg H., “Report on the Size and Ethnic Composition of the Population of Kosovo”, United Nations International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, 2002.
http://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/en/milosevic_kosovo_020814.pdf, January 7, 2017
- ²³³ *World Fact Book* 2016, 2017-01-07, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html>; World Directory of Minorities and Indigenous Peoples, *Minority Rights Group International*, <http://minorityrights.org/country/kosovo/>, January 7, 2017
- ²³⁴ Smirnova, N., Konflikt v Kosovo kak čiasť “albanskogo voprosa”, *Kosovo: Meždunarodnyje aspekty krizisa*, Moskva, 1999, p. 7–13.
- ²³⁵ Schopflin G., “The Rise and Fall of Yugoslavia”, in McGarry, J. and B. O Leary, eds. *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, London and New York: Routledge, 1993, p. 172–203.
- ²³⁶ Smirnova, N., Konflikt v Kosovo kak čiasť “albanskogo voprosa”, p. 7–13.
- ²³⁷ Troebst, St., “Still Looking for an Answer to the “Albanian Question”, *Transition*, 3, 4, 1997, p. 24–27; Loza, T., “Kosovo Albanians: Closing the Ranks”, *Transition*, 5, 5, 1998, p. 16–37; “History of Kosovo’s Struggle for Independence”, <http://www.foxnews.com/nav/top-ns4.sml>.
- ²³⁸ Kosovo Report 2016, *Freedom House*, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/kosovo>, January 7, 2017
- ²³⁹ Beha A., “Minority Rights: An Opportunity for Adjustment of Ethnic Relations in Kosovo?”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 13, 4, 2014, 85–110, <http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2014/Beha.pdf>, January 7, 2017
- ²⁴⁰ Summary of the Comprehensive Proposal for the Kosovo Status Settlement, US Department of State, January 20, 2009, <https://www.state.gov/p/eur/rls/fs/101244.htm>, January 7, 2017; Comprehensive Proposal For the Kosovo Status Settlement, February 2,

2007, <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/Comprehensive%20Proposal%20.pdf>, January 7, 2017

²⁴¹ “International Recognitions of the Republic of Kosovo”, *Republic of Kosovo*, Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa-ks.net/?page=2,224>, January 7, 2017

²⁴² “A Deal at Last?”, *The Economist*, April 29, 2013, <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2013/04/relations-between-serbia-and-kosovo?zid=307&ah=5e80419d1bc9821ebe173f4f0f060a07>, January 7, 2017

²⁴³ Bugajski, J. *Ethnic Politics in Eastern Europe: A Guide to Nationality Policies, Organizations, and Parties*, Atmonk, 1993, p. 75.

²⁴⁴ *Slovenia: People. Statistics*, <http://www.slovenia.si/slovenia/country/people/>

²⁴⁵ Bugajski, J. *Ethnic Politics in Eastern Europe: A Guide to Nationality Policies, Organizations, and Parties*, Atmonk, 1993, p. 400.

²⁴⁶ *World Fact Book 2016*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/hu.html>, January 7, 2017

²⁴⁷ Ten pat, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sp.html>

²⁴⁸ Government of Katalonia, *Language Use of the Population of Catalonia Key Results of the Survey on Language Use of the Population 2013*, http://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/altres/arxiu/EULP2013_angles.pdf, January 7, 2017

²⁴⁹ Pradilla i Cardona M.A., Vidal, N.S., “Informe sobre la situació de la llengua catalana (2011)”, *Xarxa Cruscat*, 2011, p. 19, <https://web.archive.org/web/20130123162105/http://www.demolinguistica.cat/arxiu/web/informe/informe2011.pdf>, 2017-01-14; Pradilla i Cardona M.A., Vidal, N.S., “Informe sobre la situació de la llengua catalana (2015)”, *Xarxa Cruscat*, 2015, p. 16-36, https://www.plataforma-llengua.cat/media/upload/pdf/informe-situacio-llengua-catalana-2015-v4_1479743856.pdf, 2017-01-14

²⁵⁰ Government of Katalonia, *Language Use of the Population of Catalonia Key Results of the Survey on Language Use of the Population 2013*, http://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/altres/arxiu/EULP2013_angles.pdf, January 7, 2017

²⁵¹ Basque Statistical Office (EUSTAT), http://en.eustat.eus/elementos/ele0000400/ti_Population_of_the_Basque_Country_by_province_mother_tongue_and_language_spoken_at_home/tbl0000490_i.html#axzz4VXZnhWL6, January 14, 2017; “Basque language”, The Network to Promote Linguistic Diversity, <http://www.npld.eu/about-us/basque/>, January 14, 2017

²⁵² “Islam in Spain: 800% Population Increase in Mere 13 years”, *Muslim Statistics*, <https://muslimstatistics.wordpress.com/2014/04/11/islam-in-spain-800-population-increase-in-mere-13-years/>

²⁵³ Moreno L., Arriba A., Serrano, A., “Multiple Identities in Decentralized Spain: The Case of Catalonia”, *Instituto de Estudios Sociales Avanzados (CSIC), Working Paper 97-06*, <http://www.iesam.csic.es/doctrab1/dt-9706.pdf>.

²⁵⁴ “Eta and Basque separatism: data over the years”, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/news/datablog/2011/jan/10/eta-basque-sepratists-ceasefire-victims-over-time>, January 7, 2017

²⁵⁵ Vieyetz “A New Political Status for the Basque Country?”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 12, 2, 2013, 79-105, <http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2013/Ruiz.pdf>, Casla K., “Why does the Basque Country Now Seem

so Quiet about Independence?”, *Policy Network*, February 25, 2016, http://www.policy-network.net/pno_detail.aspx?ID=5064&title=Why+does+the+Basque+Country+now+seem+so+quiet+about+independence%3f, January 14, 2017

²⁵⁶ Keating, M., “Spain: Peripheral Nationalism and State Response”, in McGarry, J. and O’Leary B., eds., *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, p. 204–225.

²⁵⁷ Guibernau, M., “Spain: A Federation in the Making?”, in Smith, G., ed., *Federalism: The Multiethnic Challenge*, London: Longman, 1995, p. 239–254.

²⁵⁸ The Basques Country, “Tax System and Finance System - Main Features”, *Euscadi.net*, http://www.basquecountry.eus/t32-7872/en/contenidos/informacion/fisc_sytribvas/en_3222/r01hRedirectCont/contenidos/informacion/concierto_economico/en_467/r01hRedirectCont/contenidos/informacion/fisc_sytribvas/en_3222/indice_i.html

²⁵⁹ Cramer, K., *Goodbye, Spain?: The Question of Independence for Catalonia*. Sussex Academic Press, 2014, p. 36–52.

²⁶⁰ Rosenfeld, E., “Catalonia is Critical Contributor to Spain’s Economy” *CNBC*, Monday, 5 October 2015, <http://www.cnb.com/2015/10/05/catalonia-is-critical-contributor-to-spains-economy.html>

²⁶¹ Horowitz, D., *Ethnic Groups in Conflict*, p. 236–262.

²⁶² “Catalonia Votes, The 9N2014 Vote”, <http://www.cataloniavotes.eu/en/background/the-9n2014-vote/>, January 7, 2017

²⁶³ “48% of Catalans are against Independence while 44% Support it, according to Latest Survey”, *Catalan News Agency*, Friday, March 13, 2015, <http://www.catalannewsagency.com/politics/item/48-of-catalans-are-against-independence-while-44-support-it-according-to-latest-survey>, January 14, 2017

²⁶⁴ Government of Katalonia, *Language Use of the Population of Catalonia Key Results of the Survey on Language Use of the Population 2013*, http://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/altres/arxiu/EULP2013_angles.pdf, January 7, 2017

²⁶⁵ Lijphart, A., *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Democracy in Twenty-One Countries*, New Haven: Yale University Press, 1984; Nordlinger, E. A., *Conflict Regulation in Divided Societies*. Cambridge: Centre for International Affairs, 1972.

²⁶⁶ Lijphart, A. *Democracy in Plural Societies*, p. 25–43.

²⁶⁷ Van den Berghe, P. L., *The Ethnic Phenomenon*, p. 187–193.

²⁶⁸ *World Fact Book 2016*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2075.html>

²⁶⁹ Covell, M., “Belgium: The Variability of Ethnic Relations”, in McGarry, J. and O’Leary, B., eds., *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, London and New York: Routledge, 1993, p. 275–295.

²⁷⁰ Murphy, A., “Belgium’s Regional Divergence: Along the Road to Federation”, in Smith, G., ed., *Federalism: the Multiethnic Challenge*, London: Longman, 1995, p. 73–100.

²⁷¹ Deloy, C., “The Belgians are Being Called to the “Election of All Elections” on 25th May”, Robert Schuman Foundation, <http://www.robert-schuman.eu/en/doc/oe/oe-1501-en.pdf>, January 14, 2017

²⁷² *World Fact Book 2016*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2075.html>

- ²⁷³ Lepage, J., and J. Corbeil, “The Evolution of English–French Bilingualism in Canada from 1961 to 2011”, <http://www.statcan.gc.ca/pub/75-006-x/2013001/article/11795-eng.htm>
- ²⁷⁴ Statistics Canada, <http://www12.statcan.gc.ca/census-recensement/2011/dp-pd/index-eng.cfm>
- ²⁷⁵ Noel, S. J. R., “Canadian Responses to Ethnic Conflict: Consociationalism, Federalism and Control”, in McGarry, J. and O’Leary, B., eds., *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, London and New York: Routledge, 1993, p. 41–61.
- ²⁷⁶ Nationmaster.com, “Encyclopedia: Quebec”, <http://www.nationmaster.com/encyclopedia/Quebec>.
- ²⁷⁷ “Majority of Quebecers Believe the Question of Independence is Settled: Poll”, *CBC News*, October 3, 2016, <http://www.cbc.ca/news/canada/montreal/quebec-angus-reid-canada-independence-1.3788110>, January 14, 2017
- ²⁷⁸ Government of Quebec, *Quebec’s Economy*, http://www.mder.gouv.qc.ca/economie/en/Calepin-tab-02_en.html#cadre
- ²⁷⁹ Statistics Canada, <http://www.statcan.gc.ca/tables-tableaux/sum-som/l01/cst01/econ15-eng.htm>, January 14, 2017; “Québec Ranks 27th Worldwide for GDP per capita” *The Institut de la statistique du Québec*, http://www.stat.gouv.qc.ca/salle-presse/communique/communique-presse-2014/mai/mai1422_an.html, January 14, 2017
- ²⁸⁰ Elster, J., *Explaining Technical Change*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 55–58.
- ²⁸¹ Smootha, S. and Hanf, Th., “Conflict Regulation in Deeply Divided Societies”, in Hutchinson, J. and Smith, A. D., eds., *Ethnicity*, p. 326–333; McGarry, J. and O’Leary, B. “Introduction: The Macro-political Regulation of Ethnic Conflict”, in McGarry, J. and O’Leary, B., eds., *The Politics of Ethnic Conflict Regulation*, London and New York: Routledge, 1993, p. 1–40; Coakley, J., “The Resolution of Ethnic Conflict: Towards a Typology”, *International Political Science Review*, 13, 4, 1992, p. 343–358; Stanovic, V., “Problems and Options in Institutionalizing Ethnic Relations”, *International Political Science Review*, 13, 4, 1992, p. 359–379.
- ²⁸² Gurr, T. R., and Harff, B., *Ethnic Conflict in World Politics*, Boulder: Westview Press, 1994, p. 15–27.
- ²⁸³ Brass, P. R., *Ethnicity and Nationalism*, London: Sage Publications, 1991.
- ²⁸⁴ Hannum, H., *Autonomy, Sovereignty and Self-determination: The Accommodation of Conflicting Rights*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990, p. 53.
- ²⁸⁵ Hannum, H., ed., *Documents on Autonomy and Minority Rights*, Dordrecht: Martynus Nykoff, 1993, p. 22.
- ²⁸⁶ Ten pat, p. 42–43.
- ²⁸⁷ Beran, H., “A Liberal Theory of Secession”, *Political Studies*, 32, 1, 1984.
- ²⁸⁸ Arnhart, L., “The New Darwinian Naturalism in Political Theory”, *American Political Science Review*, 89, 1995, p. 389–397.
- ²⁸⁹ Masters, R. D., *The Nature of Politics*, p. 244.
- ²⁹⁰ Ten pat, p. 240–242.

Nortautas Statkus

**TAPATYBĖS POLITIKA ETNINIAMS
KONFLIKTAMS REGULIUOTI**

Atsakingasis redaktorius
doc. dr. Vytautas Isoda

Recenzavo:
prof. dr. Šarūnas Liekis,
doc. dr. Vladas Sirutavičius

Redagavo Justė Šovinytė
Maketavo Jolanta Girnytė

2018-07-05. Tiražas 300 egz. Užsakymas GL-372.
Išleido Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija,
Šilo g. 5 A, LT-10322 Vilnius
Spausdino Lietuvos kariuomenės Karo kartografijos centras,
Muitinės g. 4, Domeikava, LT-54359 Kauno r.

ISBN 978-609-8074-80-2